

DEN ANKERSKE SAMLING

*En studie av norsk samlingskultur
På 1700-tallet*

Sirianne Thomassen

Masteroppgave i museologi

Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

VÅR 2014

Den Ankerske samling

En studie av norsk samlingskultur på 1700-tallet

© Sirianne Thomassen

2014

Den Ankerske samling: En studie av norsk samlingskultur

Sirianne Thomassen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: CopyCat, Oslo.

Forord

Takk til veileder Brita Brenna som har hatt stor betydning for valget av oppgave. Takker også for forståelse og god rettleiding underveis.

Jeg vil også takke alle som har vist interesse for mitt prosjekt, og som har kommet med råd og tips til kildearbeidet. Her vil jeg trekke frem Øyvind Berg (NB), Vidar Enebakk (Teknisk Museum) og Nils Voje Johansen (UIO). En ekstra takk til Nils Voje Johansen for ”langtidslån” av kildemateriale.

En stor takk også til Eivind for gode og kritiske tilbakemeldinger, og ellers all hjelp i arbeidet med oppgaven. Jeg vil også takke venner og familie for støtte og oppmuntrende ord. En takk går også til Stein, som har gitt meg mye glede og støtte underveis i arbeidet.

Oslo, 27.mai 2014.

Sirianne Thomassen

INNHold

1	Innledning	1
	Tidligere forskning: Dansk-norske samlinger	3
	Teoretisk rammeverk	5
	Problemstilling	7
	Metode og kilder	8
	Avgrensning og struktur	11
2	Bernt Anker og hans samtid	13
	Handelspatrisiatet i Christiania	13
	Fornuft- og fremtidstro	15
	Vitenskapelige samlinger	16
	Kuriøse samlinger	19
	Samleren Bernt Anker	21
	Oppsummering	25
3	Dannelsesreisen: En samler blir til	27
	Bakgrunn for dannelsesreisen	28
	Privatlærer Hvass	29
	Reisemålene: København og Uppsala	31
	Reisemålene: England	34
	Reisemålene: Frankrike, Italia og Tyskland	37
	Oppsummering	39
4	Samlingens plassering, innhold og form	41
	Samlingens plassering	41
	Beskrivelser av samlingen	45
	En analyse av samlingsvokabularet	49
	Oppsummering	53

5	Kunst- og boksamlingen, naturaliesamlingen og instrumentsamlingen	55
	Kunst- og boksamlingen	55
	Naturaliesamlingen	57
	Instrumensamlingen	60
	Oppsummering	64
6	Samlingen som sentrum for organisering og produksjon av kunnskap	65
	Kampen for opplysning	65
	DOCENDO DISCIMUS: Å lære ved å undervise	68
	Bruken av instrumentene i forelesningene	71
	Samlingens tilknytning til lærde selskap	73
	Oppsummering	74
7	”Private Samlinger ere altid underkastede Ubestandighed”	77
	Punkt syv	78
	Punkt 15	81
	Punkt 16	83
	Oppsummering	84
8	Konklusjon	87
	Sammendrag	87
	Hva forteller praksisene om norsk samlingskultur?	91
	Bibliografi	95
	Andre kilder og forkortelser	102

Innledning

Bernt Anker (1746-1805) er kanskje mest kjent som det mektige handelspatrisiatets førstemann i Christiania, på andre halvdel av 1700-tallet. Anker var først og fremst trelasthandler. I tillegg eide han flere kobber- og jernverk. Forretningene gjorde ham raskt til Christianias, om ikke Norges rikeste mann. Med et storslått Palé helt nede ved skipshavnen befestet familien Anker sin posisjon.¹

I Paleet oppbevarte Bernt Anker en større samling av bøker, kunst, naturalier,² antikviteter og vitenskapelige instrumenter. Fra sitt besøk hos Anker i 1784, kunne briten William Coxe fortelle: ”(...) han har et prektig hus i Christiania, som er elegant utstyrt med en fin malerisamling han har kjøpt i Italia. (...) Anker har et utmerket bibliotek, en god samling med naturvitenskapelige instrumenter fra England, og en interessant samling av norske mineraler og bergarter.”³ Foruten en håndfull slike beskrivelser av samlingen, har dens form og innhold blitt lite kommentert. Derfor vet vi heller ikke så mye om denne samlingen i dag. Flere har riktig nok forsøkt å finne ut hva den innholdt, og hvor den kan ha endt opp, men uten å lykkes.⁴

De viktigste og mest kjente 1700-tallssamlingene som finnes i Norge i dag, har tilhørt offentlige institusjoner, som blant annet katedralskolene, Bergseminaret på Kongsberg, Krigsskolen i Oslo og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Men som Bernt Ankers samling er et eksempel på, fantes det flere private aktører, en samlingskultur man i dag vet lite om.⁵ Det kan også skyldes at det i Norge fantes færre og mindre samlinger i forhold til mange andre europeiske land. Den danske professoren Jacob Nicolai Wilse antydte i 1798 at Norge

---

¹ Bård Frydenlund, *Stormannen Peder Anker: En biografi* (Oslo: Aschehoug, 2009), 14 – 33.

² Med naturalier siktes det til ulike naturprodukter. Dette kunne utstoppede dyr, insekter og mineraler.

³ William Coxe, *Reise i Norge 1784* (Oslo: Universitetsforlaget, 1975), 46.

⁴ Nils Voje Johansen (UIO) har forsket på Bernt Ankers vitenskapelige virksomhet, og i den forbindelse har han også forsøkt å spore deler av samlingen. Terje Brundtland (UIT) har forsket på samlingene ved Fysisk institutt ved UIO og Teknisk Museum i Oslo, hvor deler av Samlingen kan befinne seg i dag. Ernst Bjerke har skrevet om Ankers boksamling.

⁵ Brita Brenna, ”Materielle forbindelser: En natursamlende biskop og hans ordning av verden”, *Materiell kultur & kulturens materialitet*, red. Saphinaz-Amal Naguib, Bjarne Rogan, 21-40 (Oslo: Novus forlag, 2011), 23.

ikke hadde en tilstrekkelig utviklet samlingskultur: ”Meget faa havde Bogsamlinger af Betydelse, og endnu mindre seer man hos nogen Samlinger af Naturalia og Kunst-Sager, som er saa sædvanligt i andre Lande endog hos Præster paa Landet.”⁶ Men som jeg har påpekt fantes det flere eksempler på både private og offentlige samlinger som ble vist frem, studert og arbeidet i.

I museologisk forskning forholder man seg vanligvis til varige institusjoner, som kan studeres med utgangspunkt i dagens praksiser, gjenstander og bygg. Dette er ikke mulig i denne oppgaven. For som mange andre 1700-tallssamlinger, er Bernt Ankers samling så godt som borte. Det gjør den desto mer utfordrende å studere, men ikke mindre viktig av den grunn. For gjennom å studere de samlingene som også har gått tapt, kan man få et større og bredere innblikk i en samlingskultur man i utgangspunktet vet lite om. I oppgaven vil hovedfokuset derfor være samlepraksisene tilknyttet samlingen, for å se hva disse forteller om samlingskulturen den var en del av.

Å studere 1700-tallssamlingene har klar relevans for generell museumshistorie. Begrepet *museum* eller *musaeum* har endret seg helt fra antikken og til i dag. Det var ikke før på 1800-tallet og utover at vi fikk en oppblomstring av store, offentlige museer, slik vi kjenner dem i dag. Slik kan vi se utviklingen på 1800-tallet som én fase i museumshistorien, knyttet til nasjonsbygging og demokratisering. På samme måte kan vi også se samlingene på 1700-tallet som én av de foregående fasene av den samme museumshistorien. Det gjør det problematisk å trekke et skarpt skille mellom museene i dag og de eldre fyrste-, kuriositets- og studiesamlingene, hvor Ankers samling inngår.⁷ Å studere Bernt Ankers samling kan derfor bidra til å fortelle oss noe om hvordan, det vi i dag gjenkjenner som museale praksiser, ble bedrevet før vi fikk museer i Norge. Slik kan de tidligmoderne samlingene igjen være med på å belyse, eller besvare spørsmål, rundt den senere utviklingen av museene. Slik får forskning på Ankers samling en naturlig plass i museologisk forskning.

Det kan også nevnes at det, ifølge samlingshistoriker Krzysztof Pomian, er de private samlingene som har vært de viktigste kildene til hva han kaller kulturell innovasjon, ikke de offentlige. Offentlige, samlende institusjoner har hatt en tendens til å innta en viss konservativ holdning overfor nye interesser og skiftninger. De private samlingene har dermed stått for

---

⁶ Jacob Nicolai Wilse, *Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande*, 5.bind (København: S. Poulsens Forlag, 1798), 285.

⁷ Eriksen, *Museum: En kulturhistorie* (Oslo: Pax forlag, 2009), 19-23.

mye av nyvinningen innenfor samleaktiviteten gjennom årene.⁸ Dette er også med på å gjøre de private samlerne, som Bernt Anker, interessante i en slik studie.

Denne oppgaven vil se nærmere på Bernt Ankers private 1700-tallssamling. Den prøver å samle det vi vet om samlingen, hvordan den kom til, hvor den befant seg og hva den besto av. En bedre forståelse av innhold og praksis kan hjelpe oss til å fylle ut bildet av norsk og skandinavisk samlingskultur i perioden.

Tidligere forskning: Dansk-norske samlinger

Museolog Brita Brenna er en av de som tidligere har forsket på norsk samlingskultur. Her vil jeg trekke frem hennes forskning på den samlende biskopen Johan Ernst Gunnerus' samling. Han var en av initiativtakerne til å etablere Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (1760), som hans samling også ble en del av. Gunnerus holdt til i Trondheim, hvor han begynte å samle naturalia. Han oppfordret landets prester til å hjelpe ham i arbeidet, gjennom å sende ham interessante objekter. Han opprettet i tillegg bytteforbindelser med utenlandske personer og institusjoner, og hans samling ekspanderte raskt.

I artikkelen "Halvannen tekopp av kokosnøttskall: Vitenskapelige og sosiale gjenstander i 1700-tallets samlingskultur", bruker hun Gunnerus' samlevirksomhet til å se samlinger som et sted hvor man kunne oppnå kunnskap. Brenna legger frem flere arbeider fra 1600- og 1700-tallet som tok for seg det å samle; hva skulle man samle og hvorfor, hvordan skulle man gjøre det, og hvordan skulle man ordne samlingen. Hun mener videre at Gunnerus' bidrag til naturhistorien handlet om å beherske et slikt sett av teknologier. Det gjorde det mulig for ham å gjøre Trondheim og hans egen samling til et senter for vel ansett naturvitenskapelig virksomhet, der han la både prestene og teknologiene under sitt styre. Det sosiale fellesskapet Gunnerus' samling ble en del av, var også regulerende for samlevirksomheten. Samlingens ting kunne bringe en inn i det toneangivende sosiale selskapet, politisk, sosialt og vitenskapelig.⁹

---

⁸ Krzysztof Pomian, *Collectors and Curiosities: Paris and Venice 1500-1800* (Cambridge: Polity Press, 1990), 274-275.

⁹ Brita Brenna, "Halvannen tekopp av kokosnøttskall: Vitenskapelige og sosiale gjenstander i 1700-tallets samlingskultur", *Agora: Journal for metafysisk spekulasjon*, Nr. 3, 24.årgang, 32-52 (Otta: AIT Trykk Otta AS, 2006)

I artikkelen «Materielle forbindelser: En natursamlende biskop og hans ordning av verden», ser hun videre på Gunnerus' samlevirksomhet. Hun stiller spørsmålene; hva samlet han? Hvordan samlet han? Hvorfor samlet han? Og hva betydde tingene for ham – som kristen, som embetsmann og som lærd? Spørsmålene bruker hun til å belyse hva de materielle forbindelsene betydde for hans liv og virke, og hvordan sosiale relasjoner og maktforhold ble produsert, vedlikeholdt og formidlet materielt.¹⁰

Noen år etter at Gunnerus etablerte Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, ble Naturhistorie Selskabet stiftet i 1789. Den danske etnologen Sige Mellempgaard skriver om selskapets aktivitet i sin artikkel "Collection, Knowledge, Network: The Copenhagen Natural History Society (1789-1805) as a 'Center of Calculation'". I likhet med Brenna ser hun på selskapets samleaktivitet som et nettverk. Nettverket ble helt fra begynnelsen av aktivt brukt for å kunne finansiere egen aktivitet; et bibliotek og en samling skulle opparbeides, det skulle holdes offentlige forelesninger og så videre. Som i Gunnerus' arbeid var korrespondenter viktig for samlevirksomheten. Observatører og oppdagere ble sendt rundt i Danmark på initiativ fra selskapet, og observasjoner ble foretatt og objekter ble sendt tilbake til selskapets lokaler. Også andre allierte, som for eksempel sjøfarere og dannelsesreisende, bidro til dette arbeidet. I selskapets lokaler startet det viktige arbeidet med å ordne, navnsette og klassifisere objektene ut fra gjeldende praksiser, slik også Brenna beskriver. Mellempgaard viser videre til hvordan kataloger over samlingene på denne måten ikke bare ble en oppramsing av innholdet. De ble slik et biprodukt av et vitenskapelig arbeid, de representerte vitenskap i seg selv.

Selskapet fungerte ifølge Mellempgaard som et godt eksempel på vitenskap som en kollektiv prosess. Hun mener at hver samling er del av en praksis, en spesiell måte å behandle objektene på. Med dette perspektivet mener hun det blir mulig å se på flere ulike bidragsytere, og at samlingen ikke hadde eksistert uten disse. Slik ser hun samlingen som et nettverk av blant annet besøkende, selgere, "seriøse amatører", andre allierte og objektene i seg selv. Alle disse inngår slik i samlingens historie.¹¹

---

¹⁰ Brenna, "Materielle forbindelser".

¹¹ Signe Mellempgaard, "Collection, Knowledge, Network: The Copenhagen Natural History Society (1789-1805) as a 'Centre of Calculation'", *Ethnologia Scandinavia*, vol. 34 (2004).

Teoretisk rammeverk

Å studere samlinger kan gjøres på forskjellige måter, og med fokus på ulike områder. I denne oppgaven vil jeg i stor grad basere meg på måten samlingshistorikere, som Krzysztof Pomian og Arthur MacGregor, har studert samlinger i sine arbeider. I denne forskningen forklares fenomenet å samle ut fra kulturen samlingen tilhører - den beskriver en *samlingskultur*. Samlinger ses som et multidimensjonalt fenomen, det vil si at man tar i betraktning flere deler ved virksomheten. Det kan være sosiale, økonomiske, politiske og religiøse aspekter.

I boken *Collectors & Curiosities*, beskriver Pomian samlingskulturen og -historien fra 1500- til 1800-tallet i Venezia og Paris. I hans forskning ses 1700-tallssamlingene dermed i lys av både tidligere og senere samlingskulturer. Den historiske dimensjonen ved å samle vektlegges. For på samme måte som det finnes ulike typer samlinger fra ulike perioder og steder, finnes det også forskjellige praksiser tilknyttet disse. De ulike praksisene har vært, og er stadig i forandring, noe som gir fenomenet å samle en historisk dimensjon. Slik kan vi altså snakke om en samlingshistorie bestående av ulike samlingskulturer, og det er dette Pomian også viser med sin bok. En samling fra et gitt land i en gitt periode blir, ifølge Pomian, en forlengelse av landets kultur på den tiden. Den inkarnerer kulturen og gjør den synlig for oss.¹² I Pomians tilnærming til feltet kan dermed samlepraksisene og samlingene sies å speile bestemte kulturer.

Denne måten å se samlinger på vil bli viktig da en vesentlig del av dette studiet er å se hva Ankers samling kan fortelle om samlingskulturen den var en del av. Her vil trekk ved den internasjonale samlingskulturen skape bakgrunn for en bedre forståelse av Bernt Ankers samlepraksis. Den danner en bakgrunn vi kan se samlepraksisen og den generelle samlevirksomheten i lys av. Å studere samlingen blir dermed en måte å synliggjøre samlingskulturen for oss. Dermed kan vi også se hvordan denne samlingskulturen passer inn i den øvrige internasjonale samlingskulturen.

Det er i tillegg en annen toneangivende innfallsvinkel til studiet av samlinger. Det er den såkalte aktør-nettverksteorien (ANT).¹³ ANT har blitt brukt i forskning på både nordiske

---

¹² Pomian, *Collectors and Curiosities*.

¹³ ANT ble først utarbeidet på 1980-tallet av blant annet John Law, Bruno Latour og Michel Callon. Et utgangspunkt var ønsket om å utforske hvordan et lite europeisk land som Portugal kunne både påvirke og styre hendelser på en annen kant av jorden på 1500- og 1600-tallet. For å finne ut dette mente Law at man måtte vurdere den kombinerte virkningen av flere ulike elementer. For å forstå portugisernes ekspansjon studerte han derfor samspillet mellom teknologi, økonomi, politikk og natur. Han mente at portugiserne mobiliserte og kombinerte elementer fra hver av disse kategoriene. For videre lesning se Latour, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* (Cambr., Mass.: Harvard University Press, 1987).

og internasjonale samlinger, av Brita Brenna, Signe Mellemsgaard, Emma Spary og Lise Camilla Ruud. Med bruk av ANT i forskningen på samlinger, er man opptatt av å undersøke andre deler ved virksomheten, enn det for eksempel Pomian er i sin forskning. Kultur brukes ikke i denne forskningen som forklaringsfaktor, det er det relasjonelle og performative teorien er opptatt av. Eksempelvis har ANT blitt brukt til å studere materialitet, og materialitetens makt over sosiale relasjoner.

Teorien har også blitt brukt på forskning som ligner mitt materiale i denne oppgaven. Der ses samlinger som sentra i nettverk bestående av en rekke ulike aktører på vei mot et mål. Med dette perspektivet tenker man å synliggjøre flere ulike bidragsyttere (aktører), både mennesker og objekter, og at samlingens eksistens påvirkes av alle disse. Teorien har blitt brukt med gode resultater i lignende forskning, som presentert ovenfor med Brenna og Mellemsgaards arbeider. I en oppgave som denne, der hovedfokuset er samlingskultur og der kildematerialet i tillegg er brokete, føler jeg ikke at teorien har vært like fruktbar. En av hovedideene bak teorien er å følge aktørene, det vil si alt og alle som bidrar til handling i nettverket. Jeg tenker at det med bruk av ANT derfor bør foreligge et tettere og bredere kildemateriale, som gjør det mulig å gjøre dette i større grad. Å bruke ANT's begrepsapparat har ikke bidratt til økt forståelse, og som analytisk grep føler jeg teorien derfor ikke har vært hensiktsmessig her. Likevel har teorien fungert som inspirasjonskilde for måten å tenke rundt Bernt Ankers samlevirksomhet på. Jeg vil her trekke frem de sidene ved ANT som har vært inspirerende i studiet av Bernt Ankers samling.

I Bernt Ankers arbeid med samlingen var det flere ulike ting som påvirket hans fremgangsmåte. For eksempel når han bestemte seg for hvilke objekter han tok inn i samlingen. Eksempelvis kan han ha vært påvirket av utdanningen han fikk, litteratur han hadde lest, andre i hans omgangskrets, samt objektenes verdi og funksjon. Alle disse faktorene var knyttet til hvordan han handlet – hvordan han samlet. Hele tiden, uansett hva man foretar seg, er man påvirket av de ulike forholdene og faktorene som omringer en. Handlingene vi gjør og alle faktorene som påvirker oss, bør derfor ses i sammenheng med hverandre, for å forstå hvorfor og hvordan vi handler. Og det er nettopp denne delen ved ANT jeg har latt meg inspirere av her.¹⁴

---

¹⁴ Jeg har tatt utgangspunkt i Ole Hanseth, professor ved Universitetet i Oslo, sin beskrivelse av ANT. Tilgjengelig på: http://carbon.ucdenver.edu/~mryder/itc_data/ant_dff.html
Se også Bruno Latour, *En ny sociologi for et nyt samfund: introduktion til Aktør-Netværk-Teori* (København: Akademisk Forlag, 2008).

For å få en bedre forståelse av hvordan og hvorfor Bernt Anker samlet, har jeg sett på ulike faktorer og deres sammenheng med hverandre. Selv om jeg ikke alltid har kunnet utforske alle faktorene like godt og mye vil forbli uvisst, har jeg gått inn med et bredere blikk i et brokete og fragmentert kildemateriale. Slik har jeg prøvd å finne viktige faktorer som kan ha hatt innflytelse på Ankers samlepraksis - og som dermed kan belyse flere sider ved denne.

Jeg har tatt med meg tanken om samlinger som sentra, men da med utgangspunkt i vitenskapshistoriker Paula Findlen. Hun ser på samlinger som sentrum for kunnskapsproduksjon i boken, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Her skriver hun om 1500- og 1600-tallssamlinger, som hun beskriver som steder for produksjon og organisering av kunnskap. Samlingene er, ifølge Findlen, sentra uansett hva de måtte bestå av; naturalier, antikviteter eller vitenskapelige instrumenter. Hun peker videre på hvordan kunnskapsproduksjon hadde en vesentlig sosial side, da det i museene foregikk samtaler, demonstrasjoner og eksperimenter. Samlingene ble på denne måten sentrum for utveksling av kunnskap, informasjon og gjenstander. Gjenstandene og bøkene utgjorde utgangspunktet, men Findlen mener at aktiviteten og de sosiale båndene er like viktig for å forstå museenes og samlingenes mening og funksjon.¹⁵

Findlens beskrivelser av samlinger kan i aller høyeste grad sies å gjelde også i det påfølgende århundret, og vil derfor bli viktig for hvordan samlepraksisen i Bernt Ankers samling analyseres her. Som Findlen påpeker, er det viktig å se på aktivitetene, praksisene og de sosiale relasjonene, for å kunne få en bredere forståelse av samlingens mening og funksjon.

Problemstilling

I min studie av Bernt Ankers samling vil jeg kartlegge samlingen og praksisene tilknyttet denne. Hvordan ble den samlet? Hvor ble den oppbevart og vist frem? Hva inneholdt samlingen og hvilken form hadde den? Ikke minst vil jeg forsøke å finne ut hvordan samlingen ble brukt – hvilke praksiser som tok utgangspunkt i Bernt Ankers samling.

I likhet med tidligere forskning på norske samlinger vil jeg også analysere Ankers samling i en videre sosial betydning. Jeg vil bruke den tilgjengelige informasjonen om samling og praksis til å se på hvordan Anker brukte disse til å fremme sine interesser og sin posisjon, sosialt og politisk. Med *praksis* sikter jeg her til den spesifikke håndteringen av

---

¹⁵ Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy* (Berkeley: University of California Press, 1994), 97-150.

objektene. *Samlevirksomhet* sikter til den generelle virksomheten i forbindelse med samlingen.

Som jeg allerede har vært inne på, vet vi at Bernt Anker var Christianias mektigste handelsmann, og som eksportør av tømmer hadde han viktige forretningsforbindelser i flere land, og kanskje England spesielt. Bernt Anker forsøkte også på flere måter å gi Norge en mer ”solfylt” rolle i unionen med Danmark. Det viser hans politiske engasjement for et eget norsk universitet. I tillegg var Bernt Anker en sentral skikkelse i Christianias selskapsliv. I Paleet ble det til stadighet arrangert festligheter, og han mottok prominente gjester både fra inn- og utland. Han holdt også vitenskapelige forelesninger i sitt eget hjem, sammen med andre fra det lærde miljøet. Bernt Anker var også bærer av tidens europeiske opplysningsideal og omgikk også andre som var det, både i sitt eget nærmiljø og i innflytelsesrike kretser i Europa. Som underordnet problemstilling vil jeg se om Anker brukte samlingen og samlepraksisen til å fremme sin egen betydning, status og dermed gjennomslag på disse områdene, og, i tilfelle, hvordan?

Videre vil det være interessant å diskutere hvordan Ankers samling bør plasseres i den norske og internasjonale samlingskulturen i perioden. Det vil jeg gjøre ved å drøfte hvorvidt Ankers samling og samlepraksis lignet på den dominerende europeiske samlingskulturen, slik denne beskrives av blant annet Krzysztof Pomian. Videre vil jeg også ta for meg hvordan Ankers samling ligner på, eller skiller seg fra, en annen kjent norsk samling fra perioden, nemlig Gunnerus’ samling i Trondheim.

Metode og kilder

En stor del av oppgaven vil gå på å rekonstruere trekk ved samlingen. Det finnes flere små spor og kilder etter samlingens materielle tilstedeværelse. Det er disse jeg vil benytte meg av i denne oppgaven. Oppgaven bygger på studier av kilder tilknyttet Bernt Ankers samtid, som på en eller annen måte kommenterer samlingen eller som kan ses i tilknytning til den; dens tilblivelse og opphav, innhold, funksjon, tilgjengelighet, og så videre. Her har nedtegnelser, beretninger og annen forskning, både fra hans egen samtid og fra senere tid, vært viktig. Grunnlaget for undersøkelsen av samlingen består i første rekke av reiseskildringer, erindringer, aviser, noe brevmateriale, nedtegnelser fra Ankers forelesninger, hans testamente, samt biografier og historiske verker.

Jeg vil her forsøke å gi en kort forklaring til hvorfor det finnes så lite kildemateriale tilknyttet Bernt Ankers samling og samleverksomhet. For det første publiserte ikke Anker noe i direkte tilknytning til samlingen. For selv om de fleste samlingene fra perioden har blitt oppløst og gått tapt, er det flere samlinger vi fortsatt kan vite mye om. Det er fordi det av eierne selv, eller i regi av dem, ble publisert en katalog over samlingens innhold.¹⁶ Kilder etter samlinger som ble brukt i vitenskapelig arbeid, er en annen måte å få kunnskap om 1700-tallets samlinger på. I Ankers tilfelle ble deler av samlingen brukt under foredragene han selv holdt i sin egen biblioteksal, men forelesningene ble aldri publisert. Nedtegnelser fra foredragene finnes likevel, men kun som arkivmateriale. At det aldri ble publisert noe om samlingen, verken om dens innhold eller i tilknytning til foredragene, kan ses som en vesentlig grunn til at samlingen er mindre kjent i dag.

Som privat samling var trolig tilgangen begrenset for besøkende. At man i enkelte tilfeller også måtte ha med et anbefalingsbrev er ikke utenkelig.¹⁷ Slik begrenset besøkstallet seg selv, samt hvem som faktisk fikk komme og se samlingen. Dette begrenset igjen hvilke omtaler av samlingen som ble produsert, samt hvor mange. Beskrivelsene vi kjenner til fra hans samtid er ganske lik i innhold og lengde, og bærer preg av at de inngår i den samme litterære tradisjonen, nemlig reisebeskrivelser. Man kan ha fulgt de samme instruksjonene og hatt lignende mål for reisen, noe som gir utslag i at de er så like i innhold. Sjangeren har kanskje også satt begrensninger på omfanget av beskrivelsen.

Det er også viktig å understreke at Bernt Anker var forretningsmann, og ingen utdannet vitenskapsmann. Hans interesse for vitenskap var en bibeskjeftigelse, og som en del av overklassen hadde han nok midler til å holde det slik. Anker kan sies å ha vært en *dilettant*, et begrep Anker også selv brukte om sine egne vitenskapelige sysler.¹⁸ En dilettant var en som syslet med kunst og vitenskap for fornøydelsens skyld, et overklassefenomen som ofte var knyttet til høy sosial status og økonomisk kapital. Begrepet ble brukt i Danmark-Norge på 1700-tallet, og da med positiv valør. Dilettantene hadde ofte viktige roller i samfunnet, og kunne bidra til å styrke både hjemlandets økonomi og kunnskapsutvikling.¹⁹ På 1700-tallet var det nemlig ikke mange som hadde en formell universitetsutdannelse, og for de få som var

---

¹⁶ Bettina Dietz, Thomas Nutz, "The Aesthetics of Curiosity and Elite Lifestyle in Eighteenth-Century Paris", *Eighteenth-Century Life*, 29, 44-75 (No. 3, 2005.), 46.

¹⁷ Dette var et brev de reisende kunne få med seg fra andre prominente personer, enten hjemmefra eller fra reisen. Brevet inneholdt en anbefaling, og gjorde at de reisende lettere kunne få innpass hos andre.

¹⁸ Anker bruker begrepet i innledningen til sitt første foredrag vinteren 1796, hvor han beskriver sin egen tilnærming til feltet.

¹⁹ Marie-Theres Federhofer, Hanna Hodacs red., *Mellom pasjon og profesjonalisme: Dilettantkulturer i skandinavisk kunst og vitenskap* (Trondheim: Tapir Akademiske Forlag, 2011).

utdannet var det ikke nødvendigvis så mye å hente i lønn. Utover på 1800-tallet endret dette seg, og det ble vanligere å ta utdanning og spesialisere seg innen et fagfelt. Dermed fikk man også et annet forhold til dilettantene. Begrepet fikk for mange en negativ konnotasjon, og dilettantene ble ofte sett på som inkompetente, amatørmessige og slurvete. Kanskje fattet man derfor i ettertid ikke så stor interesse for ”amatøren” Bernt Anker?

Kildearbeidet til oppgaven har fortonet seg noe annerledes enn jeg i utgangspunktet hadde sett for meg. Under kartleggingen av tidligere forskning på samlingen, oppdaget jeg raskt at det ville bli vanskelig å finne nye kilder som kunne fullføre puslespillet og gi svar på alle spørsmålstegnene rundt samlingen. Det finnes en god del arkivmateriale etter og vedrørende Bernt Anker, blant annet på Riksarkivet, som jeg har sett på. Men innenfor tidsrammen har jeg ikke hatt mulighet til å gå gjennom alt dette, og de nye ledetrådene jeg fikk underveis ledet bare i begrenset grad frem til ny innsikt. Det meste av materialet fra Riksarkivet tilknyttet Bernt Anker, er i stor grad forretningsorientert. Jeg valgte derfor etter hvert å skifte hovedfokus fra arkivsøking, og til de litterære kildene.

Det finnes en del litteratur som bygger på arkivmaterialet etter Bernt Anker eller i tilknytning til ham, blant annet biografier og historiske verker. Jeg har tatt høyde for at forfatterne har vært ute etter andre opplysninger enn det jeg selv har vært. Derfor har jeg forsøkt å gå tilbake til originalkildene der dette har vært mulig og/eller nødvendig.

Reisebeskrivelsene og erindringene har vært et verdifullt materiale i forbindelse med denne oppgaven. Men slike kilder kan være selektive, inneholde overdrivelser eller de kan være veldig personlig farget. Man må også ta høyde for at de faktisk kan inneholde oppdiktet materiale. En sunn kildekritisk tilnærming har derfor vært nødvendig. Hvem som har skrevet dem, samt i hvilken sammenheng de er skrevet, har derfor vært viktige tilleggsfaktorer i lesningen.

I analysen av reisebeskrivelsene har jeg brukt samlingsvokabularet som utgangspunkt. Samlingsvokabularet som omgir samlingene stammer fra ulike tradisjoner og praksiser, som kan føre tilbake til ulike opphavssituasjoner. Vi vet ikke så mye om denne samlingen, og mye vil kanskje forbli uvisst, men å se på samlingsvokabularet kan være en god måte å finne ut mer om dens innhold, form og praksis. Begrepet blir brukt både av Brita Brenna og Paula Findlen i sine samlingsstudier.²⁰

I lesningen av Bernt Ankers forelesninger har jeg benyttet meg av en transkribert versjon av Nils Voje Johansen, som bygger på det originale materialet. Dette har vært

---

²⁰ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall” og Findlen, *Possessing Nature*.

verdifullt i mitt arbeid, selvfølgelig fordi det har vært tidsbesparende, men også fordi Johansen har forsket på Bernt Ankers vitenskapelige aktivitet tidligere. Han har også gjort annen naturvitenskapelig forskning, og har derfor god kunnskap om, og forståelse for feltet, noe som jeg anser som en fordel i lesningen av foredragene. Originalmaterialet finnes på Det Kongelige Bibliotek i Danmark.

Avgrensning og struktur

Tematisk er oppgavens rammer gitt i problemstillingen. Den periodiske rammen for oppgaven er i grove trekk gitt av samlingens ”liv”. Trolig begynte nok samlingen allerede under Ankers store dannelsesreise i 1764. I 1805 døde Anker og samlingen ble gitt nye eiere, og etter hvert ble den spredt og delt opp. I dag er det bare deler av samlingen man vet hvor kan befinne seg, men uten å ha identifisert konkrete objekter.

I denne oppgaven er det spesielt den delen av samlingen som inneholdt vitenskapelige instrumenter, som vil bli viktig. I tillegg vil naturaliesamlingen vies en del oppmerksomhet, og bare i mindre grad kunst- og boksamlingen. Oppgaven har egentlig avgrenset seg selv, da det har vært naturlig å studere de delene av samlingen hvor kildegrunnlaget har vært best.

Foruten kapittel to er oppgaven strukturert kronologisk, så godt det har latt seg gjøre. Kapittel to i oppgaven vil fungere som en bakteppe for å forstå Bernt Ankers samlevirksomhet og praksis, både i lys av internasjonal og nordisk samlingskultur i perioden. Det vil også bli viktig for å forstå *samlere* Bernt Anker.

Kapittel tre omhandler Bernt Ankers dannelsesreise. Her vil jeg se hvordan utenlandsoppholdet kan ha gitt Anker viktige verktøy for å drive med denne virksomheten, gjennom blant annet samlings- og museumsbesøk. En slik tur var også en ypperlig måte å starte en samling på. Derfor vil jeg prøve å gi et bilde på hva Bernt Anker kan ha sett, hvem han kan ha møtt og hva han kan ha opplevd på turens ulike destinasjoner.

Kapittel fire omhandler selve samlingen. Her vil jeg se på dens plassering, innhold og form, for å se hva dette kan fortelle om samlingen og praksisen den var en del av. Et utvalg beskrivelser av samlingen vil bli presentert, etterfulgt av en analytisk undersøkelse av samlingsvokabularet.

Kapittel fem bygger videre på kunnskapen fra kapittel fire. Ut fra beskrivelsene kan vi dele inn samlingen i fem deler, hvor det er tre av dem jeg vil se nærmere på i dette kapitlet. Her vil jeg også se de ulike delene i lys av internasjonale praksiser i lignende samlinger.

Kapittel seks ser på samlingen som et senter for produksjon og organisering av kunnskap. Her vil det hovedsakelig dreie seg om bruken av samlingen, og da er Ankers forelesninger det beste utgangspunktet for en slik studie. Forelesningene ser jeg i sammenheng med ønsket om å skape et større vitenskapelig miljø i Christiania, universitetskampen og Ankers tilknytning til lærde selskaper.

Kapittel syv vil se på hva som skjedde med samlingen etter Bernt Ankers død. Med utgangspunkt i tre punkt fra testamentet vil jeg se hvordan de ulike bestemmelsene kan ses som en forlengelse av Ankers samlepraksis – hvordan han ville at samlingen skulle bli brukt. Kapitlet vil også forsøke å følge gjenstandene inn i nyere tid, så langt det lar seg gjøre.

Kapittel åtte inneholder et sammendrag av oppgavens viktigste poeng, samt en konklusjon basert på disse.

Bernt Anker og hans samtid

I dette kapitlet vil jeg gi et grunnlag for å kunne forstå Bernt Anker som samler, samt samlingskulturen samlingen var en del av.

Dette vil jeg gjøre ved først å se på hvilket miljø Bernt Anker var en del av i Christiania. Videre vil jeg kort se på noen karakteristiske trekk ved det vi tradisjonelt kaller opplysningstid, og som brukes som en betegnelse på Bernt Ankers samtid. Deretter vil jeg presentere noen karakteristiske trekk ved den internasjonale samlingskulturen i denne perioden. Det er to samlingsformer jeg vil introdusere i den forbindelse, og som begge kan ses i større eller mindre grad på 1700-tallet; de vitenskapelige samlingene og de kuriøse samlingene.

Dette vil sammen skape grunnlag for en bedre forståelse av Bernt Ankers samlepraksis og generelle samlevirksomhet, samt Bernt Anker som samler.

Handelspatrisiatet i Christiania

I løpet av 1700-tallet vokste det frem et mektig handelspatrisiat i Christiania som tjente store penger på trelasthandel. Bruken av trevarer økte i hus- og skipsbygging og gjorde det østlandske tømmeret etterspurt i flere land som Frankrike, Nederland og Storbritannia, hvor sistnevnte stod for det viktigste markedet. Den lønnsomme næringen var i stor grad styrt av velstående handelsmenn fra byene, og Anker-familien, senere Anker, var av de som hadde tjent seg rike på både trelasthandel og bergverksprodukter. Paleet nede ved havnen ble lenge stående som Anker-familiens hovedsete.²¹ Mot slutten av 1700-tallet, nærmere bestemt i 1770-årene og frem til århundreskiftet, var det Bernt Anker som ledet familiefirmaet og hadde

---

²¹ Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, 14 – 33.

rollen som Christianiapatrisiats førstemann. Det var flere i miljøet som både var velstående og innflytelsesrike, men de kunne ikke skilte med det samme kontaktnettverket, og de hadde heller ikke de samme sosiale og kulturelle initiativene å vise til.²²

Den overveldende rikdommen som florerte i patrisiatet kom til uttrykk gjennom flotte boliger og et yrende forlystelsesliv.²³ Dette illustreres godt gjennom beretninger fra festene hos John Collett på Ullevål, hvor madeiravin rant i fontenene.²⁴ Blant handelsetiten var det også mange med en stor interesse for kultur, og som tømmermarkedets handelssentrum i Norge ble Christiania mottaker av flere impulser fra ulike deler av verden. Kontakten som trelasthandelen åpnet for mellom de ulike nasjonene gjorde at byen var høyst oppdatert på både moter og politikk. Dette til tross for at Christiania befant seg langt unna Danmark-Norges maktsenter i København.

Den overveldende rikdommen blant handelsetiten skapte også rom for å dyrke kulturelle interesser, og her inngikk alt fra teater, diktopplesning og dans, samt litteratur, kunst og vitenskap, gjerne kombinert med samlevirksomhet.²⁵ Et annet karakteriserende trekk for mange av rikmennene involvert i handelspatrisiatet, var en ansvarsfølelse overfor samfunnet og nasjonen. Dette kom ofte til uttrykk gjennom patriotiske tiltak,²⁶ som veldedighet og fokus på offentlig opplysning.²⁷ Handelspatrisiatet skilte seg slik ut fra andre næringsdrivende, både gjennom sin rikdom og sine kulturelle interesser. De omgikk toppsjiktet av embetsmenn og akademikere, og dermed dannet de en større sosial og kulturell overklasse i Norge.²⁸

---

²² Bård Frydenlund, "Anker-familien og nye elitedannelser i Christiania på slutten av 1700-tallet", *Christianias handelspatrisiat: En elite i 1700-tallets Norge*, red. John Petter Collett og Bård Frydenlund (Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008), 60.

²³ Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, 14 – 33.

²⁴ Collett, Frydenlund, *Christianias handelspatrisiat*, 7.

²⁵ Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, 14 – 33.

²⁶ Begrepene patriot og patriotisme bruker jeg slik det ble anvendt på 1700-tallet, altså som en type æres- eller hederskarakteristikk av alle handlinger og ideer som gagnet allmenninteressen i det samfunnet man var en del av. Se Odd Arvid Storsveen, m.fl. "Fornuftig kjerlighed til Fædrelandet: en analyse av norsk patriotisme mellom 1784-1801", *Norsk patriotisme før 1814*, 1.del (Oslo: Norges forskningsråd, 1997).

²⁷ Collett, Frydenlund, *Christianias handelspatrisiat*, 7.

²⁸ Ibid., 8.

Fornuft- og fremtidstro

Bernt Anker levde i det vi tradisjonelt kaller *opplysningstiden*. Begrepet brukes om en felles europeiske intellektuell bevegelse på 1700-tallet, som også kalles fornuftens og rasjonalismens tidsalder.²⁹ Felles for bevegelsen var opprør mot tradisjonelle autoriteter som stat og kirke, og der fornuften ble sett på som den nye autoriteten. Opplysningsfilosofene, eller encyklopedistene, var gjerne preget av en sterk fornuft- og fremtidstro. Blant annet ville de gjøre naturvitenskap allment tilgjengelig. Tanken var at man gjennom opplysning og naturvitenskap kunne skape bedre mennesker.³⁰

Bevegelsen var ikke ensartet, og fortonet seg noe ulikt i Europa. I Norden kjennetegnes perioden i større grad av religiøse strømninger. At det var biskopen Johan Ernst Gunnerus som stod for en av Norges viktigste vitenskapelige initiativ, var ikke usedvanlig, heller ikke ellers i Skandinavia på 1700-tallet. Med sin samling, sin forskning og initiativ til å danne Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (1760), bidro Gunnerus til å gjøre naturvitenskap tilgjengelig for allmennheten. Gunnerus' prosjekt viser også hvordan opplysning var en kollektiv prosess der handlingene skulle være til samfunnets beste, folkets beste og nasjonens beste.³¹

Opprettelsen av lærde selskaper kan ses i forbindelse med utviklingen av moderne vitenskap, samt å gjøre den nye kunnskapen allment tilgjengelig. Allerede på 1600-tallet ble det i Europa dannet flere slike lærde selskaper, også kalt akademier. Det var spesielt de italienske selskapene Accademia dei Lincei i Roma, som var et naturvitenskapelig akademi og Accademia del Cimento i Firenze, som fremmet eksperimentell forskning, som fungerte som forbilder for de senere selskaper og akademier på 1600- og 1700-tallet. I forbindelse med nasjonalstatens fremvekst ser man også at flere land fikk nasjonale akademier, for eksempel Académie des sciences i Frankrike og Royal Society i England.³² De lærde selskapene og akademiene beholdt sin aktualitet og popularitet gjennom hele 1700-tallet, og i Norden fikk man i løpet av århundret en rekke lærde selskaper, deriblant DKNVS. Ludvig Holberg beskrev dem slik:

De nye Academier, som udi dette og forige Seculo ere stiftede synes at være anrettede for at bøde paa den Mangel, som findes hos de gamle Universiteter. Og kan man sige, at man haver samme Academier

---

²⁹ Man regner perioden hovedsakelig mellom den engelske revolusjon (1688) og den franske revolusjon (1789).

³⁰ SNL

³¹ Håkon W. Andersen, Brita Brenna, Magne Njåstad, Astrid Wale, *Æmula Lauri: The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, 1760-2010* (Sagamore Beach: Watson Publishing International LLC, 2009).

³² SNL.

at takke for den store Fremgang, Videnskabe have havt udi vor Tiid. De ere Societeter, som bestaae af lærde Mænd, hvilke samles paa visse Tider, for at communicere hinanden deres Tanker (...)³³

Holberg mente at akademiene ”forbedret” vitenskapene, kastet lys over ”skiulte Ting”, og at de var møteplasser for lærde menn. Holberg påpekte at selv om man ville bøte på mangler ved universitetene, hadde de på sin side en videre dannelsesoppgave, og ville derfor fortsatt ha sentrale oppgaver.³⁴ Til tross for at akademiene og selskapene inntok viktige roller som hovedbærerne av institusjonalisert vitenskap med vekt på innovasjon og forskning, erstattet de ikke universitetene.

Den utstrakte samlevirksomheten som ofte ble bedrevet i lærde selskap kan ses som en del av ønsket om å promovere vitenskapene. En viktig del av dette var å gjøre samlingene offentlig tilgjengelig. Det var først da de ville gagne nasjonen:

Blot at samle Naturproducter for at indslutte dem i Skabe, som ikke staae frit Aabne for hver den, som søger Kundskab, vilde lidet gavne Videnskaben og Landet, og ikkun tiene til Forfængeligheds Føde for ukyndige Nysgjerrige. Vi ville, at det samlede skulde bruges, og derved gjøre det let for vore Landsmænd at blive Naturkiendere, fordi denne Kundskab har saa gavnlig Indflydelse paa den menneskelige Forstand og Tænkemaade (...).³⁵

I sitatet settes såkalte ”lukkede samlinger”, som kun tjener til ”forfængelighetsføde” for ”ukyndige nysgjerrige”, i motsetning til offentlig tilgjengelige samlinger. Sitatet viser til to ulike samlingsformer som begge ble praktisert på 1700-tallet, og som av mange ble satt opp mot hverandre; vitenskapelige samlinger og kuriøse samlinger.

Vitenskapelige samlinger

På 1700-tallet kan Pomian fortelle om en stor tilvekst av nye samlinger, og spesielt samlinger bestående av naturalia, som ble den raskest økende samlingsformen etter 1750. Tidligere var det i stor grad leger og farmasøyter som hadde samlet på naturalia, men nå kom det også flere ulike samlere til, blant annet fra borgerskapet og presteskapet. Interessen for naturvitenskap hadde vært høy siden renessansen, og gjennom hele 1700-tallet fikk fagfeltet en ny oppsving. Naturvitenskap hadde blitt fasjonabelt, og fagområder som mineralogi, botanikk, fysikk,

---

³³ Holberg sitert i Hans Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760-1960*, 1.bind (Trondheim: Aktietrykkeriet, 1960), 25.

³⁴ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie*, 25.

³⁵ Sitat av direktørene ved Naturhistorie-Selskabet, bla. Trønder Lund og Peter Christian Abildgaard. Elin Strøm, ”Naturhistorie-Selskabet i København 1789-1804”, Finnes i DUO, digitale utgivelser ved UIO (Oslo: Universitetet Oslo, 2006.), 20.

kjemi og zoologi ble svært populære.³⁶ Det er samtidig viktig å påpeke at samlingene fra 1700-tallet ikke bare bestod av naturalia. De kunne bestå av mange forskjellige gjenstander som antikviteter og bøker, og ofte kunne naturalia bare utgjøre en del av samlingen. Slike sammensatte samlinger betegnes gjerne som universelle samlinger. Hovedkildene til samlingsvirksomheten var i tillegg til naturalia, kunst, antikviteter og etnografika. Selv om det fantes ulike samlinger, var det likevel de universelle samlingene som ble viet mest oppmerksomhet i sin tid.³⁷

I kombinasjon med samlervirksomheten foregikk det en del vitenskapelig aktivitet. Objektene i samlingen ble nøye studert og dokumentert, ofte gjennom beskrivelser av hvert enkelt objekt. Ekskursjoner i nærmiljøet ble arrangert og eksperimenter ble utført. Flere samlet på vitenskapelige instrumenter, noe som reflekterer den økende viktigheten av observasjon og eksperimentering.³⁸ Instrumentene ga mulighet til å studere blant annet mekanikk, elektrisitet og magnetisme, og man ser dem gjerne i bruk for å illustrere eksperimenter ved ulike forelesninger, gitt både av offentlige institusjoner, privatpersoner og lærde grupper.³⁹

Som vi har sett ble lærde grupper og sammenslutninger etablert over hele Europa på 1700-tallet, og her kunne vitenskapselskere beskjeftige seg med de ulike naturvitenskapelige fagområdene.⁴⁰ Likesinnede kunne komme sammen for å utveksle kunnskap og diskutere, og det å samle var en viktig del av virksomheten. Hos private samlere kunne selve samlingen, og gjerne det tilhørende studerkammeret/arbeidsværelset, fungere som møtesteder for intellektuell utveksling, samtaler og diskusjoner.⁴¹ For tilreisende, eksempelvis unge studenter på dannelsesreise, ble også flere samlinger nærmest for turistattraksjoner å regne.⁴² I Italia åpnet flere private samlere dørene allerede på 1400-tallet, men det vil ikke si at hvem som helst fikk tilgang. Samleren selv satte gjerne ulike kriterier for hvem som skulle få tilgang, ofte ut fra egen stilling.⁴³

Opplysningstidens fokus på allmenntilgitt formål og initiativ satte også sitt preg på 1700-tallets samleaktivitet og vitenskapselskere. Initiativ som ble tatt hadde ofte

---

³⁶ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 217 – 275.

³⁷ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 36-37.

³⁸ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 225-226.

³⁹ G. L' E. Turner, ”Eighteenth-century scientific instruments and their makers”, *The Cambridge history of Science*, vol 4. *Eighteenth-century science*, red. Roy Porter (New York: Cambridge University Press, 2003), 516.

⁴⁰ Anton Fredrik Andersen, ”Luksusliv og samfunnsånd: John Collett og opplysningstidens patriotisme”, *Christianias handelspatrisiat*, 78.

⁴¹ Jonathan Simon, ”Taste, Order and Aesthetics in Eighteenth-Century Mineral Collections”, *From Private to Public*, red. Marco Beretta (Watson: Watson Publishing International, 2005), 98.

⁴² Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 33.

⁴³ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 1-6.

patriotiske hensikter overfor fedrelandet og opplysning som formål.⁴⁴ Man mente at man kunne skape et bedre samfunn og bedre mennesker gjennom nettopp opplysning. Det ble hevdet at naturvitenskap vedgikk alle og at det derfor måtte derfor gjøres tilgjengelig for offentligheten. I den forbindelse ble man i økende grad opptatt av å gjøre kunnskap mer tilgjengelig for folket ved å popularisere den nye viten, blant annet ved å skrive flere tekster på andre språk enn latin.⁴⁵

Flere av samlerne som kombinerte samleaktiviteten med studier av naturvitenskap, fikk viktige roller i arbeidet med å promotere kunnskap og bidra til mer effektiv bruk av nasjonens naturressurser. Slik fikk de også nærmest en politisk rolle, og de kunne ha stor innflytelse på samfunnet de levde i.⁴⁶

Det kan videre være interessant å se hvordan de nye interessene gjorde seg gjeldende i samlingene og praksisene tilknyttet disse, og det er ifølge Pomian spesielt fire deler ved samleaktiviteten på 1700-tallet som markerer et skifte i forhold til tidligere. Det er viktig å påpeke at det ikke er snakk om et markant skille. Selv om mange samlere praktiserte samling på nye måter, brøt man ikke nødvendigvis totalt med de foregående idealene.

Det som er felles for de nye samlepraksisene er at de er tett knyttet opp til opplysningstiden, som beskrevet ovenfor. En økende opptatthet av nytte og patriotisme kan ses i samlernes virksomhet utover på 1700-tallet. Det å samle naturalia og studere naturvitenskap kunne gi nasjonale fordeler.

For det første økte interessen for eget nærmiljø, noe som resulterte i at interessen for det eksotiske avtok. Det ble viktig å studere og samle nasjonens egne naturressurser, blant annet for å kunne utnytte disse best mulig. Naturhistorikeren Antonio Carlo Dondi Orogio uttalte: ”we travel in foreign lands yet do not know our own.”⁴⁷ Orogio mente det var mange fordeler med å reise i eget land både økonomisk, intellektuelt og sosialt. På bakgrunn av dette ga han seg selv i oppgave å lage et nasjonalt kabinett med velorganiserte samlinger av objekter fra området.

For det andre skiftet også interessen fra det eksepsjonelle til det mer vanlige og dagligdagse, noe som var med på å flytte fokuset til samlerne fra det fjerne og til det nære. Det var nå det normale og trauste ved naturens gang som i stor grad opptok samlerne.

---

⁴⁴ Andersen, ”Luksusliv og samfunnsånd”, 78.

⁴⁵ Helge Kragh, *Natur, Nytte og Ånd 1730-1850*, 2. bind i serien *Dansk naturvidenskabs historie* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2005), 26.

⁴⁶ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 217-275.

⁴⁷ Ibid., 219.

For det tredje fikk samlervirksomheten i større grad en politisk karakter. Det handlet ikke bare om fornøyelse og å tilfredsstille egen intellektuell nysgjerrighet. Samlevirksomheten skulle bidra til økt offentlig tilfredshet gjennom utdanning og opplysning, forbedring av levevilkår og økonomisk ekspansjon.

Det fjerde skiftet viser en endring i hvordan samlingene skulle struktureres og vises frem. Ofte var det et ønske hos samlerne på 1700-tallet å vise naturens mangfold og rikdom på en lettfattelig måte, ved å vise dens enkle og universelle prinsipper. Å klassifisere objektene ble i økende grad en praksis hvor formålet var å finne en metodisk orden, altså en orden som ikke nødvendigvis var naturens egen. Arrangeringen av objektene i samlingene var som oftest ikke vilkårlige, og det skulle skrives en beskrivelse til hvert enkelt objekt for å definere dens plass i den generelle ordenen av ting. I en velorganisert samling var ikke lenger naturen usammenhengende, den var disiplinert og ordentlig.⁴⁸ En estetisk og ordentlig samling var også viktig da den gjerne skulle stå til samlerens status og posisjon i samfunnet. Derfor var det vesentlig for mange at samlingen reflekterte de riktige kvalitetene.⁴⁹

Kuriøse samlinger

Som nevnt, brøt man ikke nødvendigvis helt med tidligere praksiser. 1600-tallets interesse for det kuriøse ses fortsatt på 1700-tallet. Dette var en samlingsform som ofte ble satt i motsetning til de vitenskapelige samlingene, som jeg har beskrevet ovenfor.

På slutten av 1600-tallet ble kuriøs beskrevet slik: "CURIEUX is also the name given to a person who has brought together the rarest, most beautiful and unusual objects to be found in the realm of both arts and nature."⁵⁰ Innholdet i såkalte kuriositetskabinetter kunne altså være både vakkert, sjeldent og merkelig. For eksempel kunne samleren ha misfostre av dyr på sprit. Dette bød på vitenskapelige problemer, som samleren kunne studere og forske på.⁵¹ Hundre år senere, og godt inn på 1700-tallet, ble begrepet brukt om en person som ønsket å vite, erverve og lære om spesielle objekter, gjerne nye, sjeldne, unike og prektige. Men for mange ble nå begrepet kuriøst, og videre kuriositetskabinetter, degradert til noe amatørmessig og nedsettende, blant annet gjennom å sette de i kontrast til samlinger som var dedikert til vitenskapelig arbeid. Skillet mellom det som ble sett på som vitenskapelig og det

---

⁴⁸ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 217-275.

⁴⁹ Simon, "Taste, Order and Aesthetics", 98.

⁵⁰ Dietz, Nutz, "The Aesthetics of Curiosity", 46.

⁵¹ Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet: Ett bidrag til zoologiens historia* (Lund: Skånska Centraltryckeriet, 1952), 34-35.

som ble sett på som kuriøst, var likevel ikke så skarpt.⁵² For selv om synet på det kuriøse endret seg, så forsvant ikke nødvendigvis de kuriøse objektene, de ble bare innordnet i samlingene på en ny måte. For det er helt klart at man fremdeles var opptatt av det sjeldne, det kostbare og eksotiske.⁵³

En av 1700-tallets mest kjente naturvitere, Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon, mente at samlere som samlet på kuriøse gjenstander, kontra vitenskapelige, hadde for mye fritid og for lite å fylle den med. De var kun ute etter lett underholdning. Underholdning, glede og nytelse var helt klart en del av samlevirksomheten, og kvaliteter som det harmoniske, behagelige, sjeldne, verdifulle og vakre ble vektlagt i objektene og ordningen av dem. Dette bidro til at kunst var et av de viktigste samleobjektene. Kunststykkene skulle allerhelst være laget av de største mestrene, og økonomisk var disse forbeholdt de aller rikeste samlerne. Naturalier og vitenskapelige instrumenter, modeller og maskiner var også veldig populært. Også her ble objektenes estetiske verdi høyt verdsatt, som for eksempel i naturalier som skjell og konkylier.⁵⁴

Vitenskapelige instrumenter viser godt hvordan vitenskap og estetikk ble kombinert i samlingene, de ga instruksjoner samtidig som de ga underholdning. Slike samlinger av vitenskapelige instrumenter inneholdt ofte astronomiske instrumenter, nautiske instrumenter, mikroskop, måleinstrumenter og apparater for kjemiske, fysiske og mekaniske eksperimenter. Man kan si at ønsket om kunnskap i slike samlinger var inspirert av de vakre objektene.

Både de vitenskapelige og de mer kuriøse samlingene var formet etter estetiske koder, og i mange tilfeller ble også interiøret de var en del av, viktig. Et flott interiør og en ekstravagant levemåte var tegn på status, og dermed en måte å skape sin plass i det sosiale hierarkiet: "In this sense, the creation of precious collections of aesthetically pleasing objects can also be seen as one of the distinctive practices that the possession of any considerable wealth presupposed."⁵⁵ Samlingene fungerte som statusmarkører, og jo mer økonomisk kapital man hadde som samler, jo mer kunne man få ut av samlingens potensial til å gjøre om penger til sosial og kulturell kapital. Men for å gjøre samlingens funksjon som statusmarkør komplett, var man avhengig av et stadig tilbakevendende publikum:⁵⁶ "Prestige was created as a momentary triumph in the eye of the visitor."⁵⁷

---

⁵²Dietz, Nutz, "The Aesthetics of Curiosity", 47.

⁵³ Brenna, "Halvannen tekopp av kokosnøttskall", 46.

⁵⁴ Dietz, Nutz, "The Aesthetics of Curiosity", 47-66.

⁵⁵ Ibid., 62.

⁵⁶ Ibid., 61-66.

⁵⁷ Ibid., 62.

På andre halvdel av 1700-tallet opplevde man også blant den kulturelle eliten i Europa, et større franskinspirert fokus på estetiske ideer og studier. Charles Batteux formulerte disse ideene i verket *Indledning til de Skønne Konster og Videnskaber* fra 1773-1774. Her skiller han mellom de mekaniske kunster, som håndverk med en nyttefunksjon, og de kunstene som har nytelsen som objekt, for eksempel musikk, poesi, dans og bildekunst. ”De skønne kunster” stod slik i motsetning til naturvitenskapen, men det var likevel fullt mulig å beskjeftige seg med begge kulturer, kanskje fordi naturvitenskapen ikke var blitt spesialisert enda.⁵⁸

Samleren Bernt Anker

Som vi har sett var det blitt vanlig for borgerskapet å samle, gjerne i form av nettopp rike handels- og kjøpmenn. Som Christianias mektigste mann er det mye som tilsier at Bernt Anker hadde gode forutsetninger for å kunne drive med en slik virksomhet. Som handelsmann fra et av Norges viktigste handelssenter, hadde han god kontakt med omverdenen. Det kan ha gitt ham gode muligheter til både å handle og bytte til seg gjenstander av interesse. Han hadde i tillegg tid til å studere dem.

Som en del av det mektige handelspatrisiatet i Christiania tilhørte Bernt Anker i tillegg et nettverk av både forretningsmenn og akademikere, der patriotiske initiativ ble tatt og kulturelle interesser ble dyrket. Men det lærde miljøet var likevel lite, og det fantes ingen lærde selskap eller høyere utdanningsinstitusjoner.

Selv om miljøet var lite i hovedstaden, var Bernt Anker medlem i flere lærde selskap. Han inngikk slik i et større nordisk og internasjonalt nettverk av tidens største vitenskapsmenn, vitenskapselskere som ham selv, og den øvrige kulturelle eliten. De lærde selskapenes virksomhet var toneangivende på mange områder, både sosialt og vitenskapelig. De drev med utstrakt samlevirksomhet, og hadde derfor ofte store og innholdsrike samlinger. Gunnerus’ prosjekt viser også hvor stor betydning de lærde selskapene hadde for institusjonell vitenskap og kultur i perioden. Det var nettopp de øvrige europeiske selskapene som ble brukt som modell i Gunnerus’ arbeid.⁵⁹

De lærde selskapene hadde stor innflytelse i sin samtid, og aktiviteten og samlepraksisen som forgikk ved selskapene var toneangivende. Anker var selv medlem av

---

⁵⁸ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 197-200.

⁵⁹ Andersen, Brenna, Njåstad, Wale, red., *Æmula Lauri*, 3.

flere, blant annet; Naturhistorie-Selskabet i København, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og The Royal Society i England.

Ved universitetet i København var naturvitenskapenes situasjon dårlig gjennom nesten hele 1700-tallet og de fungerte lenge kun som hjelpefag. Universitetet ble dermed stående som en konservativ institusjon som motsatte seg endringer, mens nyskapning ble skapt av staten eller private aktører. Flere initiativ viser at datidens lærde reagerte på naturvitenskapenes lave stilling ved universitetet, blant annet gjennom opprettelsen av flere private, eller mer eller mindre offentlige lærde selskap og akademier.⁶⁰ Samlevirksomhet var ofte nært tilknyttet den vitenskapelige aktiviteten som ble bedrevet i selskapene og akademiene, og som Pomian påpeker var denne type samlinger ofte bedre enn de konservative offentlige institusjonenes samlinger.⁶¹

En av de mest omfattende vitenskapelige samlingene i København på 1700-tallet, tilhørte Naturhistorie-Selskabet (1789).⁶² NS ble dannet som et initiativ til å forbedre naturvitenskapens stilling, og skulle fungere som et slags privat universitet på de områdene man mente det eksisterende sviktet. Den danske naturhistoriske eliten var med og støttet initiativet, og selskapet hadde et høyt ambisjonsnivå. De tilbød undervisning, eksamener, foredrag med fri adgang og et bibliotek som også inneholdt en museal samling.⁶³ Samlingen hadde gjenstander fra alle naturens tre riker, først og fremst av nasjonens egne naturprodukter. I selskapets lover ble det slått fast at samlingen skulle være mer til nytte og undervisning enn til prakt og skue. Under navnet *National Museum*, skulle den være selskapets ansikt utad og reklamere for den vitenskapelige virksomheten selskapet bedrev. Men dette forutsatte at publikum hadde tilgang til samlingen, og målet var at både den påtenkte botaniske hagen og samlingen skulle være fritt tilgjengelig.⁶⁴

Vi ville, at det samlede skulde bruges, og derved gjøre det let for vore Landsmænd at blive Naturkiendere, fordi denne Kundskab har saa gavnlig Indflydelse paa den menneskelige Forstand og Tænkemaade, da den er Grundvolden til al sund Naturphilosophie; den lærer Mennesket at læse i Naturens Bog: den vænner ham til at føle det Høie, omfavne det Store, tænke over Skabningens Under, og ved saadanne Tanker at hæve sig fra det dyriske til Fornuftens Adel; og endelig fordi den i denne og flere Henseender har saa vigtig Indflydelse paa andre Videnskaber, saavel som i det borgelige Livs Haandteringer, i Oeconomie, i Handel, i Land- og Fabrikvæsenet, hvorfor vi og ville stræbe at gjøre denne Indflydelse saa udbredet som mueligt.⁶⁵

⁶⁰ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 53-56.

⁶¹ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 273-275.

⁶² Mellemgaard, "Collection, Knowledge, Network".

⁶³ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 85-86.

⁶⁴ Mellemgaard, "Collection, Knowledge, Network", 6-7. Strøm, "Naturhistorie-Selskabet i København 1789-1804", 53-54.

⁶⁵ Direktørene ved Naturhistorie-Selskabet sitert i Strøm, "Naturhistorie-Selskabet i København", 20.

Den utstrakte samlevirksomheten som ofte ble bedrevet i lærde selskap kan ses som en del av ønsket om å promovere vitenskapene. En viktig del av dette var altså å gjøre samlingene offentlig tilgjengelig. Det var først da de ville gagne nasjonen, og få innflytelse på økonomien, på handelen, og så videre. Formålet var å tjene nasjonen og offentligheten. Samlinger som ikke stod åpne for kunnskapstørste menn og kvinner, ble slik ”forfengeligheitsføde” for ”ukyndige nysgjerrige”. Det å være nysgjerrig (curious) blir i denne sammenheng en negativ egenskap, og er et godt eksempel på at begrepet hadde fått en negativ betydning blant flere av 1700-tallets lærde.

Samlevirksomheten ved NS dreide seg altså i stor grad om å sikre nasjonens ære, der studier av naturvitenskapene ble fremmet som viktige for utviklingen av landbruket, og bruken av nasjonens ressurser og skjulte rikdommer: ”Ethvert Land har i sit Skiød utallige ukiendte Skatte: Dannemark og Norge have vist ikke mindre end noget andet Land; men de ere alt for lidet kiendte, fordi de ei ere søgte.”⁶⁶ Studier av naturen ble også sett på som viktig da det ville fremme dydene hos mennesket: ”Mennesket endog fra den moralske Side vilde vinde meget, dersom Naturkyndighed var meere almindeligen udbredet.”⁶⁷

I Trondheim hadde Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab blitt etablert noen år tidligere. Det lærde selskapet i Trondheim var i likhet med NS et initiativ til å bedre vitenskapenes kår, spesielt med tanke på den norske delen av eneveldet. I Norge fantes verken universitet, offentlig bibliotek, lærde selskaper eller anerkjente naturaliesamlinger, og initiativet var et forsøk på å gi landet noe det manglet. I sin tale over Gunners, som var selve drivkraften i selskapet, skriver Schøning nettopp det, at initiativet er en ”höist fornöden Sag, sær i et Land, saa fattig, saa ufrugtbart, paa Opmuntringer, som vort hidindtil har været (...)”⁶⁸

Selskapet hadde fra tidlig av høye medlemstall, noe som kanskje hadde sammenheng med selskapets litt beskjedne ambisjonsnivå; alt skulle fremstilles på en smukk og behagelig måte, og ikke overstige ”fornuftige Ustuderedes Horizont.”⁶⁹ De høye medlemstallene skyldes også at medlemmer kunne bli valgt inn uten å bidra til selskapets vitenskapelige aktivitet. Selskapet var nemlig avhengig av velyndere som kunne hjelpe til økonomisk, samt sikre selskapets status og politiske støtte.

---

⁶⁶ Fra planen over Naturhistorie-Selskabet sitert i Strøm, ”Naturhistorie-Selskabet i København”, 18.

⁶⁷ Ibid., 17.

⁶⁸ Gerhard Schøning, *Lovtale over höiædle, höiværdige og höilærde doctor og professor Johan Ernst Gunnerus* (Trondhjem: Jens Christensen Winding, 1774), 3-4.

⁶⁹ Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, 25.

Samlingen, som opprinnelig var Gunnerus', bestod hovedsakelig av naturalia og artefakter. I selskapets *Skrifter* publiserte Gunnerus sin forskning basert på samlingen og objekter fra den, og etablerte den dermed som et sted hvor vitenskap ble praktisert. I likhet med NS' samlinger ble den ikke etablert for prakt og skue, men som et verktøy som kunne brukes og gagne offentligheten. Det samme gjaldt selskapets bibliotek, som også var ment å være til offentlig benyttelse. Foredrag for menn og kvinner ble holdt, men ikke før på 1790-tallet, og det var høyst sannsynlig som et svar på lignende tiltak i Danmark. Oppslutningen ble ikke helt den store, og aktiviteten ble dermed avsluttet.

Til tross for at det var et etterlengtet tiltak for fedrelandet, ble det et tøft prosjekt å føre videre. Pengemangel og motstand fra København, gjorde det vanskelig å realisere selskapets ønsker, som for eksempel å bygge et observatorium hvor grev Otto Thotts instrumentsamling kunne inngå. Det nye bygget, som både skulle fungere som observatorium og møtelokaler for selskapet, ble ansett som for dyrt. Ideen om observatoriet ble derfor forkastet, og selskapet mistet på denne måten muligheten til å skape et mer vitenskapelig aktivt miljø. Mye av arbeidet i selskapet dreide seg også om spørsmålet om et eget norsk universitet, en kampsak som fortsatte videre utover på 1700-tallet. Arbeidet i selskapet ble sett på som en forberedelse til et mulig nytt norsk universitet, men også her møtte selskapet motstand fra København.⁷⁰

Som lærd selskap hadde DKNVS mange likheter med sine europeiske forbilder, men på ett spesielt område skilte det seg likevel ut. At det var nettopp Gunnerus, "den opplyste geistlige", som skulle være en av tidens store vitenskapshelter var ikke uvanlig i Skandinavia, hvor teologi hadde en viktig rolle som "queen of the sciences". Foruten vitenskap og opplysning var også religion en viktig del av selskapets virksomhet, og skilte seg dermed ut fra for eksempel vitenskapelige selskaper og akademier i England og Frankrike.⁷¹

I det engelske selskapet The Royal Society i London (1660), var eksperimentell filosofi en av selskapets hovedaktiviteter fra begynnelsen av. I dag er det kjemi og fysikk som betegner dette området. Begrepet eksperimentell filosofi kommer av at man begynte å behandle fenomener eksperimentelt. Dette var fenomener man tidligere kun hadde betraktet som filosofiske problemer, derav også begrepet naturfilosofi.⁷²

Gjennom sitt vitenskapelige arbeid ville selskapet forbedre naturkunnskapen blant folket, og ved å eksperimentere fikk de vitenskapelige bevis og fakta, som de brukte til å

---

⁷⁰ Andersen, Brenna, Njåstad, Wale, red., *Æmula Lauri*.

⁷¹ Ibid., 10-18.

⁷² Hemming Andersen, "Fysik og museum: Hauchs physiske Cabinet", *Nordisk Museologi* 31-46 (2.utg. 1994), 38.

etablere sannheter i vitenskapelige problemstillinger. Selskapets maskiner og instrumenter, som ble tatt i bruk blant annet under møtene, ble oppbevart sammen med den øvrige samlingen av naturalier og kuriositeter. Det ble nå i større grad lagt vekt på viktigheten av detaljerte beskrivelser av eksperimentene, slik at det ble mulig for andre å gjenta dem. Dermed kunne kunnskapen gjøres mer tilgjengelig og bli lettere for andre å oppnå.

På 1700-tallet og utover ble likevel eksperimenter tatt i bruk sjeldnere på de ukentlige møtene. Det var i stor grad andre initiativ som tok over denne rollen, for eksempel det offentlige markedet hvor privatpersoner eller instrumentmakerne selv viste eksperimenter ved kafeer og vertshus. Underholdningsverdien var viktig ved disse demonstrasjonene, og demonstratørene anerkjente selv det tette båndet mellom underholdning og læring: "a great many Persons get a considerable Knowledge of Natural Philosophy by Way of Amusement; and some are so well pleas'd with what they learn that Way, as to be induc'd to study Mathematics, by which they at last become eminent Philosophers."⁷³

Underholdningsaspektet ved eksperimentell filosofi var allerede en del av RS' tidligere historie, og de spektakulære kvalitetene ved de ulike fenomenene ble ofte utnyttet ved den tidligere møtevirksomheten for å engasjere publikum. Men på 1700-tallet ble markedet for eksperimentell filosofi utfordret av skillet mellom overfladisk fremvisning og seriøse instruksjoner. Selv om i hvert fall deler av de senere elektriske eksperimentene ved Royal Society var ment for det generelle publikum, preget nok dette måten selskapet bedrev eksperimentell filosofi senere på 1700-tallet.⁷⁴ I tillegg til eksperimentell filosofi og møtevirksomhet, fungerte selskapet også som et forum der vitenskapelige observasjoner fra ulike deler av verden ble tilgjengeliggjort i selskapets tidsskrift, *Philosophical Transactions*.

Oppsummering

Det var de vitenskapelige samlingene som økte i popularitet på 1700-tallet, men sporene etter andre praksiser var fortsatt tydelige i de mer kuriøse samlingene. I motsetning til opplysningstidens fokus på nytte og opplysning, var det objektenes estetiske og økonomiske verdi, som ble vektlagt. Innholdet i begge samlingsformene bestod likevel i stor grad av det

---

⁷³ P. Fontes da Costa, "The Culture of Curiosity at The Royal Society in the First Half of the Eighteenth Century", *Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science*, Vol. 56, No.2 (*The Royal Society: mai*, 2002), 153.

⁷⁴ *Ibid.*, 152 – 153.

samme, og gjør at skillet ikke nødvendigvis var så skarpt. Men samlingstypene viser hvordan ulike praksiser kunne vektlegge ulike kvaliteter ved samme type objekter.

Å samle var ikke lenger forbeholdt bestemte grupper. På 1700-tallet ble det også et ønske og et oppnåelig gode blant borgerskapet. I den forbindelse kommer Bernt Anker på banen. Han hadde både midler og tid til å drive med denne aktiviteten. Christiania, som viktig handelssentrum, hadde god kontakt med omverdenen, og Bernt Anker fikk dermed tilgang til de nyeste motene og interessene ute i Europa. Han var også medlem av flere lærde selskap, og ble med det en del av det toneangivende vitenskapelige, sosiale og kulturelle nettverket i samtiden.

Blant de lærde selskapene jeg har presentert ovenfor, var det de vitenskapelige samlepraksisene som var dominerende. Blant selskapene ble nysgjerrig (kuriøs) brukt nedsettende, og slike samlinger ble sett på som ”forfengelighetsføde” for de ukyndige. Det er ikke er snakk om kuriøse objekter som sådan, men praksisen knyttet til disse samlingene – de ble ikke brukt, de var ikke nyttig.

Dannelsesreisen: En samler tar form

En måte å bedre kunne forstå Bernt Anker som samler, er å se på hvordan samlingen kan ha blitt påbegynt, hva som kan ha inspirert han til dette og hvordan han kan ha blitt introdusert for de nødvendige verktøyene for å drive med virksomheten. Et godt utgangspunkt for en slik undersøkelse er Anker-brødrenes dannelsesstur, eller *grand tour*. Slike lengre utenlandsopphold var en god måte for reisende å komme i kontakt med og lære den internasjonale samlingskulturen å kjenne. Samtidig som at turen kunne være en god måte å påbegynne en egen samling. Besøk i private samlinger forekom hyppig i de samtidige reisebeskrivelsene, og samlings- og museumsbesøk inngikk også som en populær aktivitet blant dannelsesreisende.⁷⁵ Guttenes privatlærer, Christen Hee Hvass, vil også bli viktig. I tillegg til barnas egen trang til å oppleve og lære, ble de reisende ofte inspirert av sin privatlærer, i mange tilfeller fordi han var med på utforme turens mål.⁷⁶ I tillegg til det faglige ansvaret, hadde privatlærerne også et sosialt ansvar. Guttene skulle lære seg de sosiale kodene for sosiale omgangsformer blant borgerskapet.⁷⁷

Bernt Anker var på flere utenlandsturer i løpet av sitt liv, men dannelsesturen utgjorde det lengste oppholdet. De senere reisene var ofte forretningsorienterte, mens dannelsesturen var ment for å studere, utforske og så videre. Det gjør det rimelig å anta at denne turen var særlig formativ på Bernt Anker.

Først vil jeg kort beskrive bakgrunnen for turen, for deretter å se hvordan Hvass, med sin bakgrunn, kan ha vært et mulig forbilde eller en inspirasjonskilde for Anker. Videre vil jeg se på turens reisemål – hva kan Bernt Anker ha sett, opplevd og ervervet av kunnskap på turens ulike destinasjoner, og som kan ha hatt innflytelse på Ankers senere virksomhet som

---

⁷⁵ Vello Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 2.bind (Odense: Odense Universitetsforlag, 1991), 159-189.

⁷⁶ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 188. Se også Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot: Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* (Lund: Nordic Academic Press, 2007), 68-69.

⁷⁷ Carsten Hopstock, *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år* (Oslo: Boksenteret/Bogstad stiftelse, 1997), 85.

samler? Denne delen har jeg valgt å dele i tre hvor jeg ser på København og Uppsala i den ene, England i den andre og Frankrike, Italia og Tyskland i den tredje.

Bakgrunn for dannelsesreisen

Bernt Anker var den nest eldste i en søskenflokk på fire. Da eldste bror Iver ble syk og døde i ung alder, var det etter hvert Bernt som skulle ta over farens forretninger. Fra barndommen av ble brødrene godt forberedt på hva som ventet dem senere i livet:

I Forening med siine 3 Brødre nød han en omhyggelig Privatunderviisning; Thi Faderen sparede ingen Omkostninger paa sine Sønners Dannelse, og var deres sidste Lærer den kundskabsrige Justitsraad Christian Hee Hvas, under hvis Opsigt de først studerede eet Aar ved Kjøbenhavns Universitet og siden reiste udenlands i 5 Aar igjennem Sverige, Tydskland, Italien, Frankrige og England.⁷⁸

I Norge på 1700-tallet var det ikke uvanlig at privatlærere ble engasjert av fornemme familier for å ta seg av undervisningen av barna. Det ble ofte sett på som upassende å sende barna til offentlige skoler, der undervisningen var gratis, men måtte gjengjeldes ved at elevene gjorde ulike oppgaver, som å synge i kirken eller oppvarte i bryllup og begravelser.⁷⁹ Å ansette en privatlærer markerte familiens sosiale status, og barna kunne forberedes til voksenlivet på beste måte. For i tillegg til å gi barna faglig kunnskap, hadde privatlæreren et viktig sosialt ansvar. Å lære kunsten å knytte viktige sosiale kontakter, hvordan man skulle omgås og generere vennskap, var viktige egenskaper blant den sosiale eliten.⁸⁰

Det nye dannelsesidealet på 1700-tallet la vekt på å skape ”den perfekte gentleman”, en beleven og galant herre. I tillegg til språk og vitenskap, skulle man lære en gentlemans egenskaper og kvaliteter. Den forberedende oppdragelsen foregikk altså i hjemmet, og ikke i den offentlige latinskolen, og den ble gjerne avsluttet med en *grand tour*. Her skulle man lære å stå på egne ben.⁸¹ Å gjennomføre en *grand tour*, eller dannelsesreise, innebar ofte lange utenlandsopphold for å lære seg blant annet språk, historie, filosofi, politikk, religion og ikke minst skaffe seg innblikk i andre kulturer.⁸²

---

⁷⁸ Bernt Moe, *Tidsskrift for den norske personalhistorie*, 6.hefte (Christiania: Krohn og Schibsted, 1844), 369.

⁷⁹ Hopstock, *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år*, 85.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Vello Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 11.

⁸² Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, 23-30.

For Christian Ancher⁸³ var det viktig at sønnene skulle forberedes både til forretningslivet og selskapslivet, og en grand tour var altså på sin plass. Slik kunne Anker-brødrene oppnå både dannelse og utdanning. For selv om dannelsesaspektet ofte ble vektlagt på slike turer, var også utdannelsen viktig blant handelspatrisiatets barn: ”til en riktig dannelse hører også en god portion viden, at den forudsætter visse studier.”⁸⁴

I *Dansk-norske studierejser 1661-1813*, deler Vello Helk de reisende inn i to grupper: adelssønner og ikke-adelige. For adelssønnene hørte det med til oppdragelsen å besøke fremmede land, lære språk og gode manerer. Disse dannelsesmålene brakte dem ikke så ofte i kontakt med universitetene, som i den andre gruppen, de ikke-adelige. Denne gruppen reisende hadde flere forskjellige muligheter. Noen reiste for egne penger, mens noen fikk stipender eller andre understøttelser, enten fordi de var begavede, eller på grunn av familiens tilknytning. Andre så muligheten til å reise ved å bli privatlærer for de adelige.⁸⁵

Helk plasserer Anker-brødrene blant handelsadelens dannelsesreiser, selv om Anker-brødrene ikke ble adlet før i 1778. Kanskje vil det derfor være like riktig å se på brødrenes reise som noe midt i mellom de to reisetypene beskrevet over.

Privatlærer Hvass

For å få en bedre forståelse av innholdet i Anker-brødrenes dannelsesstur – den kunnskapen som ble generert og formidlet – vil jeg se nærmere på privatlæreren, Christen Hee Hvass.

Som privatlærer i fornemme familier på 1700-tallet, hadde man som nevnt både et faglig og sosialt ansvar for elevene. Blant den sosiale eliten var gode sosiale ferdigheter viktige egenskaper, og barna skulle lære seg de sosiale kodene; hvordan knytte kontakter, hvordan man skulle omgås og hvordan man kunne generere vennskap.⁸⁶ Det var i det store og hele et stort ansvar, og som den erfarne tyske hovmesteren van Tschirnhaus skrev, måtte en privatlærer derfor være: ”I sandhed from, lærd, klog, berejst, sprogkyndig, og en god økonom.”⁸⁷ Privatlærerne var ofte studenter, lærere eller vitenskapsmenn. Ofte hadde de egne ambisjoner og prosjekter, som de gjerne kombinerte med privatundervisningen.

---

⁸³ Christian Ancher, Bernts far, ble aldri adlet og derfor skrives gjerne etternavnet Ancher.

⁸⁴ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 15.

⁸⁵ Ibid., 15-16.

⁸⁶ Ibid., 11.

⁸⁷ van Tschirnhaus sitert i Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 290.

I et brev skrevet av Johan Fredrik Bartholin til Bolle Willum Luxdorph i København, 1764, omtales Hvass som en dyktig mann:

Hand har nu 3 smukke og artige Børn i Khavn: tilligemed deris Informator Hvass, som er een meget brav karl i Mathematiquen, hvilken tilligemed Børnene skal reise udenlands til Sommer. Skulde Deres Velbaarenhed behøve nogle engelske Bøger, da kand De sikkert betroee Hvass Commissionen, naar hand kommer til Engelland, hvor hand har været eengang tilforn.⁸⁸

Hvass hadde teologisk eksamen fra universitetet i København, og det har blitt ment at Christian Ancher kan ha henvendt seg til dit for å få råd om en god huslærer. Dermed kan han ha fått Hvass. Huslærerne skulle aller helst være eksaminert og innskrevet ved universitetet i København, som en slags kvalitetssikring.⁸⁹

Det er usikkert hva Hvass gjorde etter at han tok presteeksamen i 1755, muligens ble han huslærer allerede da. Det kan også tenkes at Hvass i noen år kan ha vært tilknyttet sin onkel og navnebror, Christen Hee. Han var en vitenskapelig interessert mann ansatt ved Søetaten i København, og som i 1759 ble professor i matematikk ved universitetet.⁹⁰ Christen Hee var, som så mange andre vitenskapsmenn på 1700-tallet, opptatt av eksperimentell filosofi. Hee, bare 22 år gammel, hadde også fått æren av å underholde kongen og hans selskap med en seanse.⁹¹

Hvass hadde flere naturvitenskapelige interesser selv, og som må ha vært viktig for hvilken dannelselse og utdannelse Anker-brødrene fikk. Blant annet skal han ha hatt en stor konkyliesamling, som nå finnes i de kongelige samlinger i Danmark. Når samlingen til Hvass ble grunnlagt sies det ikke noe om, men det er ikke utenkelig at den var påbegynt når Hvass ble lærer for Anker-brødrene, og at de dermed hadde kjennskap til den. Hvass arbeidet også med en forbedret utgave av astronomen Tycho Brahes samlede verker, som startet i 1764.⁹² Da var Hvass allerede ansatt som privatlærer for Anker-brødrene. Det er ikke usannsynlig at Bernt Anker fikk kjennskap til arbeidet, og dermed astronomi som vitenskapelig felt. Som vi skal se i neste kapittel, hadde Bernt Anker selv astronomiske instrumenter i sin samling.

---

⁸⁸ C. F. Bricka, *Fire Breve fra Christiania, Skrevne af Joh. Fred. Bartholin 1763-82* (Kjøbenhavn: Græbes Bogtrykkeri, 1893), 7.

⁸⁹ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 292.

⁹⁰ Nils Voje Johansen, "I spennet mellom ballongferd og universitetskamp: litt om Bernt Anker som naturviter", *Byminner*, Nr. 4 – 2008 (Oslo: Oslo bymuseum, 2008), 3-4.

⁹¹ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 57, 169.

⁹² Johansen, "I spennet mellom ballongferd og universitetskamp", 4.

I tillegg til sin bakgrunn i naturvitenskap, kunne Hvass dokumentere solide kunnskaper i ”de borgerlige Kunster og andre Videnskaber.”⁹³ ”Borgerlige kunster” var gjerne estetiske og nytelsesorienterte interesseområder som skjønnlitteratur, poesi og bildekunst. Dette var, som sett, en økende interesse i tiden, og Hvass kan ha orientert Bernt Anker innenfor flere av de ”skjønne kunster” som en del av dannelsen. Dette skal vi se senere at kommer til uttrykk gjennom Ankers samlevirksomhet.

Reisemålene: København og Uppsala

Før brødrene under ledelse av Hvass kunne reise, måtte instruksene for turen avtales. Det kan tenkes at dette ble gjort mellom Hvass og Christian Ancher. Målene for turen ble bestemt hjemmefra, men ofte kunne privatlæreren selv få være med å påvirke instruksene nevneverdig.⁹⁴ Utenlandsturen var også for Hvass selv en mulighet til å fornye og bygge på sin kunnskap.

Rundt 17-18 år gammel forlot Bernt Anker Christiania sammen med to av sine brødre, for å legge ut på en lengre studiereise.⁹⁵ Det har vært noe usikkerhet rundt turens lengde, men av Peder Ankers senere nedtegnelser får vi vite at turen varte i fem år, 1762-1767: ”Jeg blev tillige med mine Brødre opdraget i min Faders Huus under en Hovmester, Chr. Hee Hvass, som fulgte os paa vor udenlandske Reise i 5 Aar gennem Tyskland, Italien, Frankrig, Engelland og Sverrig – efter at vi først havde lagt (ligget) et Aar ved Kjøbenhavns Universitet.”⁹⁶ Noen mener at turen også falt i to deler, en fra 1761-1763 og den andre fra 1764-1767.⁹⁷ I så fall er det den andre delen Peder Anker mener når han skriver at universitetet i København var første stopp.

---

⁹³ Per Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap* (Oslo: Solum Forlag, 2005), 26.

⁹⁴ Ibid., 191-192.

⁹⁵ Det er en del usikkerheter rundt studieturen til Ankerbrødrene. For det første har det blitt diskutert om brødrene til Bernt i det hele tatt var med på turen, eventuelt hvem av brødrene som var med. I brevet skrevet av Bartholin forteller han at det er tre av Christian Anchers barn som skal reise utenlands. Per Holck i sin biografi om Bernt Anker, mener disse tre er Iver, Bernt og Peder. Yngstemann, Jess var bare 11 år, og Holck mener derfor han ble hjemme. Nils Voje Johansen mener i motsetning til Holck at tredjemann nettopp kunne være Jess, fordi Iver ble tatt opp i frimurerordenen i Christiania 18.juli 1764, samme år som brødrene var i København. Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 27. Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, se note nr. 7.

⁹⁶ Peder Ankers selvbiografi i *Personalhistorisk tidsskrift*, vol.3, red. Arne Julin, Poul Steen (København: Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie), 383.

⁹⁷ Hopstock, *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år*, 85.

Vi vet at Bernt Anker ble immatrikulert ved universitetet i København i 1764, og registrert som akademisk borger i 1768.⁹⁸ Studiereisende var nødt til å ta hensyn til studietvangen ved universitetet i København, hvor de var pålagt å studere en viss tid, før de kunne søke et fremmed universitet. Påbudet ble innført i 1743 med den hensikt å forberede de reisende, hovedsakelig innen rettsvitenskap og historie, og dermed bevare nasjonens rykte i utlandet. Studiereisene var altså i statens interesse. Med påbudet hadde man nok først og fremst hatt de unge adelsmennene i tankene, som ville studere juss og politikk i utlandet. Til tross for påbudet ble det ikke alltid overholdt. I mange tilfeller kan det ha med de reisendes alder å gjøre, at de rett og slett var for unge. I noen matrikler finnes det også innføringer av fornemme folk som et æresbevis, uten å ha noe med studiene å gjøre.⁹⁹

Både Vello Helk og historiker Øyvin Davidsen mener at det ikke var snakk om noen egentlige universitetsstudier. Noe det heller ikke finnes beviser på. I så fall var det under den sistnevnte ordningen Bernt Anker falt inn under, altså var han sannsynligvis det man kalte en ”kakkelovnsstudent”. Modenhetsbeviset han fikk av professor Kall var da den eneste kontakten han hadde med universitetet.¹⁰⁰ I modenhetsbeviset stod det blant annet følgende: ”Han tilfører vor Stand større Hæder, end den ham.”¹⁰¹

Etter universitetsmatrikkelen skal han ha tilegnet seg kunnskap innen matematikk, fysikk, økonomi og statsvitenskap, mest sannsynlig under oppholdet i Uppsala. Forelesningene de overvar ble holdt av blant annet botanikeren Carl von Linné, noe Peder Anker også bevitner om: ”Hans Excellence Herr Peder Anker (...) täcktes Sjelf underrätta mig, då jag år 1799 under hemresan i från England besökte Norrige, att Han hade varit Studiosus i Upsala 1764 och räknade sig då ibland Linnes Diseiplar.”¹⁰² Linné var et kjent navn innen vitenskapen i Norden, og hans system for å dele inn planter hadde gjort ham verdensberømt. Linné var også samler av naturalia selv, og i sin tale over ”Naturaliesamlingars ändamål och nytta”, beskriver han hvordan en slik samling skulle se ut. Foruten å overvære forelesningene av Linné, opplyste Bernt Anker i et brev til Christen Pram i 1796, at han og brødrene hadde vært på flere forelesninger av fremstående vitenskapsmenn i Uppsala. Johan Gottschalk Wallerius, Torben Olof Bergman og Anders Berck, er navnene han nevner. Nils Voje Johansen beskriver de tre nærmere i sin artikkel, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp: Litt om Bernt Anker som naturviter.” Wallerius var Sveriges

---

⁹⁸ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 139.

⁹⁹ Ibid., 19-20, 135-139.

¹⁰⁰ Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 26.

¹⁰¹ H. N. Anker, *Familien Anker: Litt slektshistorie* (1990), 60.

¹⁰² Anmerkningen er skrevet av Adam Afzelius i *Egenhändig anteckning af Carl Linnæus om sig sielf, med anmärkningar och tillägg* (Stockholm: Palmblad & Co, 1823), 161.

første professor i kjemi og metallurgi, og han var forsker og foreleser. Bergman var fysiker, matematiker og professor i kjemi og farmakologi. Hans kjærlighet til faget kom til uttrykk gjennom hans forelesninger, og mange av Sveriges beste kjemikere hadde nettopp Bergman som lærer. Det sies at også utenlandske vitenskapsmenn kom til Uppsala for å lære av Bergmann. Berck var professor i økonomi og nasjonaløkonomi, og han ble den nasjonaløkonomiske vitenskapens grunnlegger i Sverige. Som Johansen skriver, må Hee Hvass ha plukket ut forelesere med nennsom hånd.¹⁰³

Året etter hjemkomsten til Norge, i 1768, ble Bernt Anker registrert som akademisk borger ved universitet i København, og dette ble sagt om han da: ”Den 9.mai ble den høyst edle Bernt Anker fra Christiania tildelt akademisk borgerskap, anbefalt av dekanen ved det filosofiske fakultet, den strålende Johan Kall, som bevitner at han ikke bare har kunnskaper i latin og gresk, men også i de matematiske, fysiske, økonomiske, politiske og andre kunnskaper som angår handelens vei.”¹⁰⁴ Som vi kan se så stemmer dette godt med fagene Bernt Anker studerte i Uppsala. Hvass plukket kanskje først og fremst ut forelesninger som skulle forberede Bernt Anker på forretningslivet, men kjennskap til naturvitenskapen inngikk her som en viktig del av utdannelsen, slik det også ble påpekt av samtlige i hans samtid; ”Natur-Historien er til for stor Nytte og Oplysning for Landmænd, Naturforskere, Haandverks-Folk, Kunstnere og Handelsmænd. Skal en Cammeralist eller Statsmand udrette noget til Nytte for Landets Opkomst; saa maa han jo have Indsigt i Natur-Historien, fornemmelig i Dyr- og Mineralriget.”¹⁰⁵

Å kunne gresk og latin var dessuten imponerende, og ikke nødvendigvis det man forventet at en handelsmann skulle kunne. Det gjør det også tydelig at en del av undervisningen Anker fikk, ikke bare var rettet direkte mot handelsfaget. Spesielt latin var et viktig språk i møte med vitenskapelige publikasjoner på 1700-tallet. Mye av den naturvitenskapelige forskningen og teorien ble skrevet på latin, så det var nærmest en forutsetning å beherske språket om man skulle beskjeftige seg med dette feltet.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, 4.

¹⁰⁴ Ibid., 4-5. Sitat fra fotnote nr. 8.

¹⁰⁵ Christopher Hammer, fortalen i *Forsøg til en norsk natur-historie*, 1.bind (Kjøbenhavn: Typographiske selskab, 1775)

¹⁰⁶ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 26.

Reisemålene: England

Videre vil jeg se på de ulike destinasjonene, og hva guttene kan ha sett, hvem de kan ha møtt og hva de kan ha opplevd med relevans for den senere samleaktiviteten. I sin anonyme autobiografi skriver Anker om seg selv (i tredjeperson): ”Med de berømmeligste Mænd i mange Fag har han paa sine Rejser gjort Bekjendtskab.”¹⁰⁷ Kanskje ble flere av disse bekjentskapene gjort under dannelsesreisen?

Jeg anser oppholdet i England som spesielt relevant, da Christian Ancher hadde handelsforbindelser der. Av diverse biografiske beretninger, kommer det også frem at Bernt Anker gjennom hele sitt liv var veldig orientert mot England, både forretningsmessig og i hans vitenskapelige virke.¹⁰⁸

England var et spesielt yndet reisemål blant nordmenn på tiden.¹⁰⁹ For mange var dette utvilsomt knyttet til trelasthandelen, da England stod for det viktigste markedet. Her hadde Christian Ancher handelsforbindelser som sønnene hadde nytte av å få kjennskap til. Denne viktigheten kommer godt frem av Collett-brødrene Peter og Johns beretninger fra sin studiereise i 1774. Som sønner av forretningsmannen James Collett, var handelsforholdene, handelshusene, kjøpmenn og handelsfolk, av størst interesse. På reisen hadde de blitt utstyrt med anbefalinger til familiens handelsforbindelser, og fikk god veiledning der.¹¹⁰ Det kan tenke seg at også Anker-brødrene ble utstyrt med slike anbefalingsbrev, og ikke bare til kontakter i England. Anbefalingsbrev var nemlig den beste måten å oppnå kontakt på, og man skulle også sørge for at personene man hadde en anbefaling til, ville forsyne en med brev til sine bekjente videre på reiseruten.¹¹¹ Det ble en viktig inngangsport til å skape nye sosiale relasjoner på.

I London var det mer enn bare handelsrelasjoner som kunne være av interesse for reisefølget. Det fantes flere betydelige samlinger som var åpne for publikum, både private og offentlige, og byen ga gode muligheter til å kjøpe egne samleobjekter. Flere av tidens store vitenskapsmenn var det også mulig å oppsøke her. Siden vi ikke har kunnskap om hvem guttene faktisk møtte, kan deres fettere, Carsten og Peter Anker, gi et bilde på hvem de kunne ha besøkt. Carsten og Peter Anker var på dannelsesstur i Europa i årene 1760-1765. På et

---

¹⁰⁷ Bernt Ankers autobiografi i Rasmus Nyerups *Samling af fortjente Mænds Portraiter med biographiske Efterretninger* (København: 1806), 4.

¹⁰⁸ Øyvind Davidsen, *Bernt Anker i nytt lys* (Oslo: Cammermeyer, 1944).

¹⁰⁹ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 139.

¹¹⁰ Ibid., 162-163.

¹¹¹ Ibid., 39, 162-163.

overlappende tidspunkt skal alle Ankerbarna også ha møttes i London. Kanskje ga de hverandre anbefalinger til hvem man kunne besøke da?

Etter Carsten Anker finnes en stambok på Norsk Folkemuseum med ”korte notater, mest i form af ønsker fra 55 personer, med hvem de er komne i berøring.”¹¹² De to brødrene var innom flere byer i Storbritannia, blant annet Norwich, Oxford, og Glasgow. De skal også ha vært i Staffordshire, Newcastle og Liverpool. Det ramses også opp enda flere byer, og det er tydelig at de to reiste mye rundt i hele Storbritannia. Kanskje kan stamboken også gi et bilde på hvor Anker-brødrene dro?

Jeg skal ikke ramse opp de 55 navnene fra stamboken, men jeg vil trekke frem noen eksempler. Dette kan igjen gi et bilde på hvilke personer Anker-brødrene kan ha møtt eller oppsøkt. Av de 55 navnene finner vi både komponister, forretningsmenn og akademikere: ”Professor of Moral Philosophi” Adam Smith i Glasgow, William Cullen - David Humes venn og fysiker i Edinburg, og Joseph Black -naturfilosof ved universitetet i Glasgow og Edinburgh.¹¹³

Av samlings- og museumsbesøk, kan det nyåpnede British Museum ha vært et naturlig reisemål. Her fikk studerende, kunnskapstørste og andre nysgjerrige personer fri adgang. Grunnlaget for museets samlinger var den engelske legen, samleren og vitenskapsmannen Sir Hans Sloanes (1660-1753) samling. Da Sloane fortsatt levde ble hans hus og samling flittig besøkt, men da den etter hans død skapte grunnlaget for British Museum, ble samlingen enda mer tilgjengelig for offentligheten. Likevel var det samlinger som var lettere tilgjengelig, blant annet Sir Ashton Levers (1729-1788) samling i London. At hans omfattende samling var lettere tilgjengelig, gjorde også at den fikk større påvirkningskraft på det generelle publikum. Samleren William Hunter (1718-1783) etablerte også på grunnlag av sin samling, et fasjonabelt museum i London.

Også utenfor London fantes det samlinger som var åpne for publikum, men vi kan ikke vite med sikkerhet hvilke byer brødrene besøkte. I Staffordshire utenfor London kan i alle fall Richard Greenes (1716-1793) samling nevnes. Samlingen bestod av både naturalia og artefakter, og sett bort fra lørdager ble den holdt åpen for publikum hver dag.¹¹⁴

At det under disse besøkene var viktig med god oppførsel, kan ses i stamboken til Carsten Anker. Der blir det til stadighet referert til guttenes oppførsel: ”the two excellent and

---

¹¹² Sitatet er hentet fra stambokens innledning. Stamboken tilhører egentlig Eidsvoll 1814, men har lenge blitt oppbevart på Folkemuseet på Bygdøy. Den er ikke blitt avfotografert, så museet må kontaktes for å studere den.

¹¹³ Carsten Ankers stambok, Norsk Folkemuseum.

¹¹⁴ Arthur MacGregor, *Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century* (New Haven/London: Yale University Press, 2007), 126-128.

agreeable young Gentlemen.”¹¹⁵ Dannelsesidealet, å bli en ekte ”gentleman”, ble ansett som en viktig kvalitet blant lærde menn, forretningsmenn og kunstnere. Dette kan kanskje også synliggjøre at det var en viktig del av turen å lære de sosiale kodene i de ulike omgangsformene.

I England og London var også shoppingmulighetene store, ikke minst for vitenskapelige instrumenter. Kanskje hadde reisefølget sett instrumentsamlinger på turen, og benyttet anledningen til å kunne kjøpe egne instrumenter her? Londons instrumentmakere var kjent for god tilgjengelighet og god kvalitet. Som samleobjekter var de ettertraktete, og de ble brukt i observatorier over hele Europa.

I instrumentmakernes butikker, eller atelierer, kunne man både handle, se og lære. Hadde man en avtale fikk man kanskje demonstrert hvordan de ulike instrumentene fungerte gjennom et eksperiment eller to. Slik ble butikkene hvor instrumentene ble solgt et sted hvor man kunne komme og observere, diskutere og tilegne seg kunnskap. Her delte man en fellesinteresse både med instrumentmakeren selv, og andre som var ute i samme ærend. Dette illustreres godt gjennom Samuel Sorbières beskrivelse av Balthazar Monconys, som begge var på studietur i London på slutten av 1600-tallet: ”I found him in his element, immersed in the conversation of natural philosophers and breathing nothing but machines and new experiments.”¹¹⁶

Flere instrumentmakere hadde også god kontakt med The Royal Society i London. Under møtevirksomheten ble det ofte utført eksperimenter og demonstrasjoner, noe som gjorde det nødvendig med instrumenter og demonstratører. Denne type vitenskapelig aktivitet foregikk også utenfor de lærde selskapene, for eksempel på torv eller serveringssteder.¹¹⁷

Thomas Bugge, den danske astronomen, var innom flere instrumentmakere på sin reise til London i 1777. I butikkene hadde han interessante samtaler og overværet flere eksperimenter. Selv var Bugge svært begeistret for Nairne & Blunt, to av de beste instrumentmakerne i London. Han beskriver Edward Nairne, hovedmannen bak merket, som en utmerket mann som kunne vise ham flere flotte objekter:¹¹⁸ ”a new kind of marine barometer, a dip circle, different sorts of theodolites, and a new telescope mount.”¹¹⁹ Som vi ser laget Edward Nairne flere ulike instrumenttyper, og på en reklameplakat fra rundt 1770,

---

¹¹⁵ Andrew Wilson i Carsten Ankers stambok, Norsk Folkemuseum.

¹¹⁶ Samuel Sorbières beskrivelse av Balthazar Monconys, som begge besøkte London på slutten av 1600-tallet. James A. Bennett, ”Shopping for Instruments in Paris and London”, *Merchants & Marvels: Commerce, Science and art in Early Modern Europe*, red. Pamela H. Smith, Paula Findlen (New York: Routledge, 2002), 372.

¹¹⁷ Ibid., 376-377.

¹¹⁸ Ibid., 374-382.

¹¹⁹ Ibid., 382.

omtales han som ”optical, philosophical *and* mathematical instrument-maker.”¹²⁰ Bugge returnerte også til Nairne for å se en rekke eksperimenter med elektrisitetsmaskinen, som Bugge selv bestilte.¹²¹ Nairne laget også håndbøker for kundene, og med elektrisitetsmaskinen kunne man få kjøpt *The Description and Use of Nairne’s Patent Electrical Machine*. Han hadde i likhet med Hauksbee god kontakt med Royal Society, hvor han bidro med instrumenter og eksperimenter.

Vi skal i neste kapittel se at Bernt Anker selv hadde instrumenter fra Nairn & Blunt. Kanskje ble noe av det kjøpt inn allerede på studieturen? Vi kan i alle fall anta at Anker stiftet bekjentskap til markedet og flere av de ulike instrumentmakerne og instrumentene, og kanskje fikk reisefølget til og med sett eksperimenter bli utført. Hvass kan også ha hatt god kjennskap til slike instrumenter, både gjennom sin onkel, og gjennom sin interesse for astronomi og annen naturvitenskap. Å legge turen innom flere slike atelierer var kanskje derfor en del av hans egen agenda. Samtalene og eksperimentene som foregikk i atelierene kunne i alle fall vært en mulig inspirasjonskilde for Bernt Anker. Kanskje ble Anker også introdusert for prominente medlemmer av The Royal Society allerede på dannelsessturen, da han selv ble medlem av selskapet noen år senere.

Reisemålene: Frankrike, Italia og Tyskland

Vi vet at Paris ble besøkt i 1766.¹²² Å lære språket må ha vært en viktig del av dette reisemålet, for Bernt Anker behersket godt fransk, og flere av hans personlige brev er skrevet på språket. I tillegg var byen et ypperlig reisemål for å utvikle god smak for kunst og kultur med sine palasser, kirker, fabrikker, samlinger og museer.

I Paris eksisterte det på denne tiden omtrent 200 kjente samlinger, og i provinsene eksisterte det nesten like mange. Den aller mest kjente i Paris var nok den kombinerte institusjonen Jardin du roi og Cabinet du roi. Jardin du roi, tidligere kjent som Jardin Royal des Plantes Mèdicinales, var en stor botanisk hage hvor bruken var basert på naturvitenskap og kjemi. Cabinet du roi, tidligere kjent som Cabinet d’Histoire Naturelle, var et naturaliekabinett over naturens tre riker. Da Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707-1788) tok over som direktør rundt 1740, oppnådde den kombinerte institusjonen for alvor et internasjonalt rykte. De neste 40 årene tok Buffon institusjonen til nye høyder ved å doble

---

¹²⁰ Tekstplakat over Edward Nairnes instrumenter og butikk. Tilgjengelig via *Gale Digital Collections*.

¹²¹ Bennett, ”Shopping for Instruments”, 374-382.

¹²² Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 27.

hagens størrelse og tilførte flere nye objekter til naturaliekabinettet. Institusjonen skapte i 1793 grunnlaget for Musèum d'Historie Naturelle.¹²³

Italia og Napoli ble besøkt i 1765,¹²⁴ og i likhet med Paris, var landet populært for sin kunst og sine samlinger, og det var spesielt tidens interesse for antikken som gjorde landet til et yndet reisemål. Private samlere hadde åpnet dørene for besøkende siden 1400-tallet, og det er sannsynlig at Anker-brødrene også besøkte flere samlinger her. Impulsene og inntrykkene de fikk på den lange reisen var svært viktig i forhold til handelsfaget, noe som kanskje først og fremst var målet med turen. Men reisen måtte også ha vært svært betydningsfull med tanke på brødrenes kulturelle referanser og preferanser. På sin reise i blant annet Italia kan Bernt Anker ha kjøpt med seg både malerier og gjenstander, som senere skulle bli en del av hans samling.¹²⁵ I Italia var det gode mulighet for å kjøpe kunst, og det var ellers mange fristelser på veien. Noe ble kanskje sendt hjem som gaver, og noe ble kanskje kjøpt på bestilling hjemmefra.¹²⁶ I reisebeskrivelsen til Coxe fra innledningskapitlet, forteller han om malerier som Anker skal ha kjøpt i Italia. Alf Collett påpeker også at maleriene i Ankers samling ble samlet på hans utenlandsreiser, kanskje mener han her dannelsesreisen, i tillegg til reiser senere i livet.

I Tyskland kan Bernt Anker, i likhet med Collett-brødrene Peter og John på sin dannelsesreise i 1773-1776, ha møtt kjente lærde menn som Christian Gottlob Heyne og Johann Wolfgang von Goethe.¹²⁷ Goethe hadde også en samling, som helt sikkert var av interesse for de reisende. I tillegg til de mange kulturelle og estetiske studier, hvor besøk i museer og samlinger inngikk, kan Hvass ha tatt guttene med til steder med gruve- og jernverksdrift, veianlegg, parker og botaniske hager.¹²⁸ Med tanke på at det var forretningsmenn de skulle bli, er det høyst sannsynlig at denne type aktiviteter inngikk. På 1700-tallet var det også ansett som viktig å interessere seg for tekniske fremskritt som kunne gjøre nytte i hjemlandet, og på andre halvdel av århundret ble det vanligere å besøke nettopp fabrikker, tekniske innretninger og industriområder.¹²⁹

---

¹²³ MacGregor, *Curious and Enlightenment*, 122-125.

¹²⁴ Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 28.

¹²⁵ Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, 23 – 30.

¹²⁶ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 76-77.

¹²⁷ Andersen, "Luksusliv og samfunnsånd", 86-87.

¹²⁸ Hopstock, *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år*, 85-86.

¹²⁹ Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 160.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg vist hvordan dannelsessturen kan ses som et ledd i forståelsen av Bernt Ankers samlepraksis. Dannelsessturen var det lengste sammenhengende utenlandsoppholdet, og turen var skreddersydd for opplevelser, studier og utforskning. Det gjør det rimelig å anse denne turen som særlig formativ.

I tillegg til å bygge handelsrelasjoner og skape grunnlaget for god forretningssans, gir turen et bilde på hvordan innsamlingsprosessen kan ha oppstått, og hvilke inspirasjonskilder Anker kan ha hatt. Under ledelse av privatlærer Hvass kunne samlings- og museumsbesøk danne grunnlaget for inspirasjon og forbilder, lære den internasjonale samlingskulturen å kjenne, samt lære de nødvendige verktøyene for selv å bedrive denne aktiviteten. For gjennom disse besøkene kunne Bernt Anker få kjennskap til hvordan de ulike samlingene ble brukt, vist frem og ordnet. Ved selv å være den besøkende, kunne han lære hvordan denne type sosiale omgangsformer foregikk, og hvordan samlingene kunne være steder for samtaler og diskusjoner. Denne kunnskapen var også viktig for unge menn som senere håpte å inngå i samtidens lærde og vitenskapelige nettverk.¹³⁰

Turen kan ha gitt Bernt Anker gode muligheter til selv å starte en innsamling av objekter hos instrumentmakere, kunsthandlere, i antikvariater og bokhandlere. Og som vi skal se i de neste to kapitlene, som omhandler samlingen, er det mye som tyder på at dannelsessturens reisemål og opplevelser kan ha hatt mye å si for Bernt Ankers samlevirksomhet.

---

¹³⁰ Hodacs, Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot*, 212.

Samlingens plassering, innhold og form

”Det smukkeste private Bibliotek, samt Kunst og Natural-Samling paa derværende tid i Christiania er Hr. Etatsraad Ankers (...)”¹³¹

Med hjelp av både samtidige og senere beskrivelser vil jeg i dette kapitlet se nærmere på samlingen. Dette vil jeg gjøre for å se hva dens innhold, form og plassering kan fortelle oss om praksisen den var en del av.

Først vil jeg se kort på samlingens plassering og hva det kan fortelle oss. Videre vil jeg presentere et utvalg av beskrivelser. Her vil jeg først se på hvilken betydning besøkene og beskrivelsene i seg selv kunne ha for Anker og samlingen, etterfulgt av hvem de er skrevet av og i hvilken sammenheng. Til slutt vil jeg se hvordan samlingsvokabularet, gjør det mulig å si noe mer om samlingen og dens konkrete innhold og form: ”Vokabularet som omga samlingene, stammet fra en lang rekke sosiale praksiser og intellektuelle tradisjoner, og slik ville en undersøkelse av de enkelte begrepene føre tilbake til ulike opphavssituasjoner.”¹³² Her vil jeg også se hva de besøkendes oppfatning av samlingens innhold kan fortelle oss om Bernt Anker som samler.

Samlingens plassering

Helt nede ved Christianias havneområde, mellom Oslo børs og Jernbanetorget, lå i sin tid Paleet, Anker-familiens hovedsete. Fra hovedhusene strakk palehaven seg hele veien ned til vannkanten. Blomster, busker og høye trær var plantet langs brede grusveier, og innimellom var små dekorative drivhus og bygninger som inneholdt kalde og varme bad. Det store parkanlegget og sjøutsikten kunne også nytes innendørs fra flere av paleets værelser. Opp marmortrappen og gjennom hovedinngangen kunne man tre inn i Paleets indre. De mange

---

¹³¹ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 1.bind (Kjøbenhavn: Kjøbenhavn: S. Poulsens Forlag, 1790), 189.

¹³² Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttsskall”, 36.

selskapsrommene, stuene og kabinettene var luksuriøst innredet med de flotteste møbler. Kostbare ur tikket fra hver sitt hjørne, og på konsollbordene stod glassvaser, porselenskrukker og skulpturer. Veggene var prydet av verdifulle malerier, håndtrykte tapeter, hele og kostbare speil, mens det i takene hang lysekroner av glass.¹³³

Vi kan tenke oss Paleets grunnplan formet som en hestesko, med gårdsplassen i midten. Langs den ene langsiden lå Bernt Ankers kontor og soveværelse, mens Ankers bibliotek lå på motsatt side av bygget, og hadde egen utgang til gården.¹³⁴ Jeg vil videre gi en kort beskrivelse av disse to rommene, for å se hva de kan fortelle om samlepraksisen samlingen var en del av.

Da den omreisende briten Edward Daniel Clarke besøker Bernt Anker i Paleet i 1799, møtes de først i det Clarke omtaler som Ankers ”study”, oversatt til studerkammer på norsk. Dette må ha vært Ankers kontor; ”Vi fant ham i studerkammeret, hvor han satt omgitt av sine bøker og papirer og iført sin morgenjakke.”¹³⁵ Studerkammer beskrives av kulturhistoriker Anne Eriksen som et lukket rom beregnet på kontemplasjon og studier. Et slikt sted kunne befinne seg i den aller mest private delen av boligen, gjerne innenfor soverommet, fritt fra andre forstyrrelser, slik de er beskrevet i Europeisk litteratur fra tidligere århundre.¹³⁶ Her kunne bøker og samlinger av naturalia eller kuriositeter oppbevares.¹³⁷

Studerkammer forbindes i større grad med tidligere århundrer, og Ankers samlinger nevnes heller ikke av Clarke her. De må man på andre siden av Paleet for å finne, nemlig i biblioteket. Men i forbindelse med dette synes jeg det er interessant å trekke frem tolkningen av Ankers kontor i utstillingen, *Design og mote. Norge 1814*, på Kunstindustrimuseet i Oslo.¹³⁸ Der er kontoret blitt rekonstruert og innredet med gjenstander som kan ses i tilknytning til Ankers samleaktivitet, i dette tilfellet et lite utvalg mineraler og et lite teleskop. Objektene funksjon i rommet kommenteres ikke, men det åpner opp for en mulig tolkning av at deler av samlingen ble brukt og studert der. De kan også tolkes som rene prydgjenstander, eller som personmarkører, der mineralene og teleskopet kunne fortelle

---

¹³³ I beskrivelsen av Paleet har jeg basert meg på Thor Kiellands gjengivelse av interiøret i *Paléet i Oslo: Constitutions værkets vugge* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1939) og kunstneren John William Edys beskrivelse av Paleet i *Boydell's Picturesque Scenery of Norway: with the Principal Towns from the Naze, by the Route of Christiania, to the Magnificent Pass of the Swinesund: From Original Drawings Made on the Spot, and Engraved by John William Edy: With Remarks and Observations Made in a Tour Thorough the Country, and Revised and Corrected by William Tooke*, (London: Hurst, Robinson and Co, late Boydell and Co, 1820).

¹³⁴ Kielland, *Paléet i Oslo*, 38.

¹³⁵ Edward Daniel Clarke, *Reise i Norge 1799* (Oslo: Universitetsforlaget, 1977), 119.

¹³⁶ Findeln, *Possessing Nature*, 97-150.

¹³⁷ Ordene museum, studio eller kabinett ble også brukt om studerkammer. Eriksen, *Museum: En kulturhistorie*, 22.

¹³⁸ Utstillingen tar også for seg tiårene før 1814, og Ankerfamiliens Palé utgjør en del av utstillingen.

besøkende noe om hvem Bernt Anker var. Gjennom en slik tolkning kan gjenstandene ses som både sosiale og kulturelle statusmarkører. Men av Clarke får altså vi ikke nevnt annet enn bøker fra kontoret. Dette viser at Anker oppbevarte samlingene, i hvert fall hovedvekten av dem, adskilt fra kontoret.

Det kan godt tenkes at Ankers kontor var innredet med gjenstander fra samlingen, men siden kontoret og biblioteket ikke var direkte tilknyttet til hverandre, må studier og arbeid med samlingen ha vært upraktisk å gjennomføre der. Ser vi på betydningen av ordet kontor, referer det også til et lokale hvor skriftlige eller regnskapsmessige arbeider utføres.¹³⁹ Jeg tenker derfor at denne type arbeid må ha foregått nærmere selve objektene, og dermed i biblioteket. Dette fremgår også av briten Thomas Robert Malthus' beskrivelse av sitt besøk i Ankers bibliotek i 1799:

Før vi gikk til oberst Bielefeldt, avla vi visitt hos herr A. og ble vist inn i hans arbeidsrom og indre værelser, hvor han betraktet seg som fri fra alle avbrytelser, og hvor han bare gir adgang for sine nærmeste venner. Det var et nokså stort værelse med et godt bibliotek og en lærd manns utstyr.¹⁴⁰

Arbeidsrommet, som kan virke som et studerkammer slik Eriksen beskriver det, er Ankers bibliotek. Her oppbevarte han samlingen, og her ble den nok også studert. På originalspråket blir værelset beskrevet som "study", men oversettes i dette tilfellet til arbeidsrom på norsk. At Malthus beskriver biblioteket som et arbeidsrom eller et slags studerkammer, er ikke så rart. Det var en nær sammenheng mellom studerkammer og bibliotek som begreper, mye fordi begge kunne inneholde bøker og manuskripter.¹⁴¹ Selv omtalte Bernt Anker værelset hvor samlingen ble oppbevart, som biblioteket. Dette kommer frem av testamentet. Værelset vil derfor forbli omtalt som biblioteket.

Over døren til biblioteket stod det med store bokstaver på latin: "DOCENDO DISCIMUS", eller "lære ved å undervise". I biblioteksalen holdt Bernt Anker selv en rekke forelesninger, så den latinske frasen må ha passet godt som inngang; "Lengst borte sto en slags prekestol, hvorfra han av og til holdt filosofiske foredrag for nabolagets damer og herrer, og nedenfor sto det stoler for tilhørerne."¹⁴² Hvordan Ankers bibliotek var organisert, vet man ikke. I auksjonskatalogen over Bernt Ankers dødsbo holdes biblioteket utenfor, fordi dets innhold allerede var testamentert bort.¹⁴³ Men vi vet at både Ankers bøker og øvrige samling ble oppbevart i biblioteket, og et slikt felles lokale for bøker og naturalier forekom

¹³⁹ *Ordbog over det danske sprog, historisk ordbog 1700-1950*, jeg har benyttet meg av nettutgaven.

¹⁴⁰ Thomas Robert Malthus, *Reisedagbok fra Norge 1799* (Oslo: Cappelen, 1968), 39.

¹⁴¹ Eriksen, *Museum: En kulturhistorie*, 22.

¹⁴² Malthus, *Reisedagbok fra Norge 1799*, 39.

¹⁴³ Deler av testamentet er gjengitt i Kielland, *Paléet i Oslo*.

langt inn i nyere tid.¹⁴⁴ Lokalets funksjon både som bibliotek og oppbevaringsplass for samlinger kan sies å overlappe hverandre, da forholdet mellom bøkene og samlingen gjerne var av en utfyllende art. Sammen kunne de arrangeres for å vise et felles intellektuelt formål, nærmest ved å speile hverandre. I tilfeller som dette, med relativt små samlinger, kunne et eneste kammer, eller lokale, ivareta begge funksjonene. Større samlinger, både av bøker og andre objekter, trengte kanskje flere kamre, og i noen tilfeller ble også bøkene skilt fra den resterende samlingen.¹⁴⁵

Thor Kielland i boken *Paleet i Oslo*, tenker seg biblioteket med en fast innredning av bokhyller, muligens i malt tre, og med en del lukkede veggskap,¹⁴⁶ noe som kan virke sannsynlig. På 1700-tallet ble ofte samlingene oppbevart i skap og skuffer, og begreper som *kabinett* betegnet ofte stedet samlingen var oppbevart.¹⁴⁷ Det finnes også tegninger over samlinger fra 1700-tallet som kan gi en indikasjon på hvordan det kan ha sett ut, for eksempel på tittelbladet til Neickelius' *Museographia* fra 1727. Vi vet ikke med sikkerhet hvordan værelset så ut, men ut ifra beskrivelsene vi har av biblioteket, må det ha vært et ganske stort værelse med plass til å holde forelesninger, og vi kan se for oss rader med hyller og skap langs veggene, noen åpne og noen lukket, og en arbeidsplass hvor Anker kunne sitte og studere eller skrive. I hyllene stod bøker og manuskripter, og i skap og skuffer ble det lærde manns utstyr oppbevart.

Som del av biblioteket var samlingen i større grad en selvstendig del av Ankers hjem. Biblioteket hadde i tillegg egen inngang fra gårdsplassen, noe som peker i retning av at samlingen ikke bare tilhørte de helt private gemakker. Det var jo også her han holdt forelesninger og tok i mot gjester. Samlingen fungerte dermed som et møtepunkt, både sosialt og vitenskapelig. Dette kan minne om en type lukket offentlighet som var typisk for 1700-tallet.¹⁴⁸ *Offentlig* i denne sammenheng brukes ikke slik vi kjenner det i dag, altså som noe alle har adgang til og som angår alle.

Samlingen og aktiviteten rundt foregikk i den mest offentlige delen av Ankers private hus, der besøkende privatfolk ble publikum. Biblioteket tok form som en institusjonell skikkelse i et privat hjem. På den måten kan vi si at samlepraksisen fjerner seg fra den helt private og intime sfæren, og til en lukket offentlig sfære. Det kan minne om det filosofen Jürgen Habermas kaller *borgerlig offentlighet*. Det var en type offentlighet som vokste frem

---

¹⁴⁴ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 36.

¹⁴⁵ Arthur MacGregor, *Curiosity and Enlightenment*, 35; Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 38.

¹⁴⁶ Kielland, *Paléet i Oslo*, 37.

¹⁴⁷ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 33.

¹⁴⁸ Eriksen, *Museum: En kulturhistorie*, 209.

på 1700-tallet, og som i første omgang var litterær eller kulturell – borgerskapet kom sammen for diskusjoner og samtaler, og der opplysning var et viktig element. De dannet slik nye arenaer for sine interesser – i dette tilfellet Bernt Ankers bibliotek.¹⁴⁹

Beskrivelser av samlingen

Det finnes bare noen få beskrivelser av Bernt Ankers samling, og siden det ikke fantes noen katalog over samlingen,¹⁵⁰ er det i stor grad gjennom disse vi får kjennskap til innholdet.

Flere av beskrivelsene er reisebeskrivelser, skrevet av omreisende på besøk i Norge og Christiania. Norge var både lite kjent og lite besøkt, og ble derfor sett på som et eksotisk reisemål.¹⁵¹ De reisene hadde ofte til formål å beskrive landets befolkning og levesett, politikk og generelt dets kultur. Ofte var man spesielt interessert i landets merkverdigheter: ”alt hvad jeg kan gjøre, at bemærke og antegne dette Amts Merkverdigheter.”¹⁵² Her inngikk besøk hos en rekke ulike mennesker og institusjoner, deriblant lærde vitenskapsmenn, forretningsmenn, akademier, biblioteker, museer og private samlinger. Og som vi skal se var private samlinger som Ankers, et av de mest populære reisemålene: ”Contemporary travel guides, travel accounts, and memoirs show that visiting private collections was one of the primary motives for traveling in the eighteenth century (...)”¹⁵³ Å ta i mot slike besøkende var en måte å få navnet sitt og samlingen sin kjent gjennom en litteratur som var veldig populær. Dette kunne igjen generere nye besøk og nye beskrivelser.

Som eier av en privat samling, og som Christianias rikeste mann var Bernt Anker ofte selvskreven på besøkslisten, og de fleste reisende hadde med introduksjonsbrev dit:¹⁵⁴ ”Hans person er så nøye knyttet til Christiania og Norges historie, at ingen reisende, som har utgitt en beskrivelse av landet i hans levetid, har unnlatt å omtale den.”¹⁵⁵ Som vi skal se resulterte dette i at samlingen flere ganger ble beskrevet i reisebeskrivelser, og at Bernt Anker befestet sin posisjon i Christiania. Bernt Ankers samling som ”turistattraksjon” kommer spesielt godt til uttrykk gjennom professor Wilses ros av Ankers samlinger, under sitt besøk i 1790: ”saavel

---

¹⁴⁹ Se Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: Dens fremvekst og forfall: Henimot en teori om det borgerlige samfunn*, 2. utg. (Oslo: Gyldendal, 1991).

¹⁵⁰ Ifølge Fr. Sinding-Larsen fantes det ingen katalog ved overføringen til Krigsskolen etter Bernt Ankers død. *Den Norske Krigsskoles Historie i ældre Tider* (Kristiania: Cammermeyer, 1900), 209.

¹⁵¹ Vello Helk, *Dansk-Norske studierejser*, 145.

¹⁵² Wilse, innledningen til *Reise-Iagttagelser*, 1. bind.

¹⁵³ Dietz, Nutz, ”The Aesthetics of Curiosity”, 62.

¹⁵⁴ Hopstock, *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år*, 224-225.

¹⁵⁵ Clarke, *Reise i Norge 1799*, 114.

her som overalt har herr Etatsraaden baade i Tingene selv og i deres Opstilling og Anordning viist saadan Smag og Indsigt som gjør ham Ære, og derved bidrager til Stadens Seeværdighed endog af Fremmede.”¹⁵⁶

Beskrivelsene er igjen et godt eksempel på hvordan samlingen var en del av en sosial praksis. Den var et sted for å ta i mot prominente gjester og besøkende, altså var den et sted for sosial omgang, diskusjoner og samtaler.

Selv om detaljene om samlingen er få, kan vi likevel gjennom beskrivelsene av den, danne oss et bilde av hva den bestod av, hvilken form og orden den hadde - hvilken praksis den var en del av. Jeg vil her presentere noen av de viktigste beskrivelsene av samlingen, både samtidige og senere. Disse gir oss informasjon om hvilke typer gjenstander Anker samlet på, til dels også deres opphav. I tillegg vil jeg kort beskrive hvem som har skrevet de ulike beskrivelsene, og i hvilken sammenheng de er skrevet.¹⁵⁷

Professor Johann Christian Fabricius' (1745-1808) reiseskildring fra 1778:

Fabricius var en danskfødt vitenskapsmann og entomolog, og han er kjent for blant annet å ha klassifisert insekter. Fabricius var også tidligere elev av Carl von Linné, og han ble selv professor i København og Kiel. Fabricius' beskrivelse av Ankers samling inngår i hans verk *Reise igiennem Norge i Aaret 1778*. Hans arbeid med å klassifisere naturalia må ha vært viktig da han betraktet andres samlinger, og i beskrivelsen av Ankers samling kan vi kanskje se tegn til dette. Beskrivelsen er også en av de tidligste jeg har funnet, og de videre beskrivelsene kan tyde på at samlingen økte i innhold i løpet av årene Anker levde.

Han var tillige saa god at vise mig en liden Samling af Naturalier av forskiellig sort. Den indeholder virkelig artige Stykker, men den var ikke bragt i Orden, saa man ikke kunde see den med Fordel. Hans Samling af Malerier, som han tildeels havde medbragt fra Italien, er stor, og tillige riig paa skønne Stykker, især vil den døende Dido finde Kienderes Bifald.¹⁵⁸

William Coxes (1747-1828) reiseskildring fra 1784:

Coxe var en engelsk prest, historiker og reiseskildrer. Beskrivelsen inngår i hans verk, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark: Interspersed with Historical Relations and Political Inquiries*. Som en av de første engelskmennene til å skrive reiseskildringer fra Norge, kan han ha bidratt til at flere andre besøkte landet, som for eksempel Clarke og de fire

¹⁵⁶ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 1.bind, 26.

¹⁵⁷ Personopplysninger er hentet fra NBL.

¹⁵⁸ Johann Christian Fabricius, *Professor I.C. Fabricius' Reise igiennem Norge i Aaret 1778* (København, 1790), 121.

andre britene i 1799. Skandinavia ble sjeldent besøkt av engelskmenn, bortsett fra sjømenn og kjøpmenn. Men på grunn av krigen med Frankrike var det få andre steder i Europa engelske kunne reise.¹⁵⁹ Coxe kan ha hatt ulike interesser av å besøke Bernt Anker, men som rik forretningsmann og elsker av vitenskapene var han selvskreven på besøkslisten til de fleste reisende.

(...) han har et prektig hus i Christiania, som er elegant utstyrt med en fin malerisamling han har kjøpt i Italia. (...) Anker har et utmerket bibliotek, en god samling med naturvitenskapelige instrumenter fra England, og en interessant samling av norske mineraler og bergarter.¹⁶⁰

Professor Nicolai Wilses (1735-1801) reisebeskrivelse fra 1790:

Wilse var prest i Østfold i mer enn 30 år, og er kjent for sitt arbeid som naturforsker, deriblant sine lokallhistoriske og topografiske arbeider fra Danmark og Norge. Han studerte ved universitetet i København, og foruten teologi fulgte Wilse også forelesninger i fysikk, matematikk og kjemi. Wilse var i likhet med Anker, tilhenger av å opprette et eget norsk universitet, og sammen satt de i komiteen som skulle utarbeide en plan for å få ønsket oppfylt. De to var godt kjent, og forholdet var preget av dyp begeistring og respekt, noe som kanskje også preger Wilses beskrivelse av Anker og hans samling. Beskrivelsen inngår i flerbindsverket *Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab* (1790-1798). Som naturforsker og vitenskapsmann hadde Wilse interesse av å oppsøke landets samlingskultur, og han hadde nok god kjennskap til Ankers samling fra før.

Det smukkeste private Bibliotek, samt Kunst og Natural-Samling paa derværende tid i Christiania er Hr. Etatsraad Ankers, de bedste og nyeste Franske, Engelske og andre utenlandske Skrifter findes her, f.e. Le grand dictionnaire encyclopedique, og de fleste smukt conditionerte. Hans Natural Cabinet fremviser en Mængde af de smukkeste Marmor-Arter, Lava og smukke Mineral-Stoffer, hans Kunst-Cabinet skjønnne physicaske Instrumenter af Engelsk Arbeide, hvoriblandt en prægtig Electricer-Apparatus.¹⁶¹

Edward Daniel Clarkes (1769-1822) reisebeskrivelse fra 1799:

Clarke kom sammen med fire andre engelskmenn til Skandinavia, sommeren 1799.¹⁶²

Formålet med turen var både å gi en reisebeskrivelse av de ulike byene og landene, samt å

---

¹⁵⁹ Forord av Johnny Johnsen i Clarkes *Reise i Norge 1799*, 7-8.

¹⁶⁰ Coxe, *Reise i Norge 1784*, 46.

¹⁶¹ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 1.bind, 189.

¹⁶² Blant de andre engelskmennene som dro til Skandinavia var Thomas Robert Malthus.

samle inn interessante objekter til forskning. For ved hjemreisen etter den lange turen, som gikk videre fra Skandinavia til blant annet Egypt og Tyrkia, var Clarke og hans elev fullastet med mineralprøver, antikviteter, bøker og manuskripter. Clarke var mineralog, og i 1808 ble han den første professor i sitt felt ved universitetet i Cambridge, hvor det meste av det innsamlede materialet til slutt havnet.¹⁶³ Med Clarkes bakgrunn som vitenskapsmann og mineralog, må lærde samlinger som Bernt Ankers, ha vært av stor interesse. Beskrivelsen av Ankers samling inngår i den tredje delen av Clarkes flerbindsverk, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*. Verket er en blanding av Clarkes egne reisedokumenter og bruk av andre kilder, som Erik Pontoppidans *Förste Forsög paa Norges naturlige historie*.

Her fikk vi se et komplett utstyr for filosofiske og mekaniske studier, som stammer fra Nairne & Blunt i London, astronomiske instrumenter, globuser, antikvitetssamlinger og naturhistoriske samlinger med mineraler, muslingskall osv.¹⁶⁴

John William Edys (1760-1820) reisebeskrivelse fra 1800:

Edy var en engelsk tegner og maler, og sommeren 1800 var han i deler av Norge på oppdrag fra foreleggeren John Boydell. Formålet med turen var å lage en bok med Edys tegninger, akkompagnert av hans bemerkninger og observasjoner fra stedene han besøkte. Som Edy selv skriver, har hans hovedfokus vært å forme grafiske og nøyaktige bilder av landskapsscener fra Norge, men på turen skal Edy også ha samlet mye informasjon som han mente hadde vært ukjent for England tidligere, og mye av denne kunnskapen formidles i bemerkningene. På 1700-tallet utviklet det seg en stadig større interesse for naturen, det uvanlige og opprinnelige. Utviklingen, som kulminerer i romantikken, kan ses i både litteraturen og malekunsten,¹⁶⁵ som i dette tilfellet med Edys tegninger og observasjoner. Edys interesse for naturen kommer også til uttrykk gjennom hans fine beskrivelse av Paléhaven.

The apartments are spacious, and most elegantly furnished; Italian and other pictures, collected by the proprietor when in Italy, England, and elsewhere, decorate the walls; brilliant cut glass chandeliers depend from the ceilings; cabinets and curiosities, among which is a model of a ship, made entirely of glass, a rare collection of minerals, fossils, and shells, of Norwegian production, a library, billiard-table, &c., present a varied circle of amusement to the visitants.¹⁶⁶

---

¹⁶³ Forord av Johnny Johnsen i Clarkes *Reise i Norge 1799*, 7-8.

¹⁶⁴ Clarke, *Reise i Norge 1799*, 120.

¹⁶⁵ Forord av Johnny Johnsen i Coxes *Reise i Norge 1784*, 8.

¹⁶⁶ Edy, *Boydell's Picturesque Scenery of Norway*.

Alf Colletts (1844-1919) beskrivelse i Gamle Christiania-billeder (utgitt 1893):

Alf Collett var jurist, historiker og genealog. I dag huskes han gjerne som by- og personalhistoriker, hvor han i sitt forfatterskap konsentrerte seg om sin egen slektskrets og forholdene i det gamle Christiania. Som etterkommer av det tidligere patrisiatet hadde han også gode muligheter til å forske på området. Det er også i forbindelse med denne forskningen at Collett beskriver Anker og hans samling. Denne framstillingen av Bernt Ankers samling tilhører de senere beskrivelsene og inngår i et historisk forskningsarbeid. Derfor inneholder den kanskje også litt andre detaljer enn mange av reiseskildringene.

Værelsene i Palæet, omtrent 20 i Tallet, var rigt møblerede og prydede med Malerier og Kobberstik, samlede paa hans Reiser i Udlandet og til dels af betydelig Kunstværdi. Der fandtes ogsaa andre Kunstsamlinger foruden et anseelig Bibliothek, som Bernt Anker stillede til offentlig Afbenyttelse, idet han derfra enten selv eller ved en anden udlaaende Verker til dem, som maatte ønske det. (...) Fremdeles havde han her Samlinger af Antikviteter, astronomiske Instrumenter og Globuser, Mineraler og andre naturvidenskabelige Gjenstande samt endelig en Apparatsamling for Undervisning i Fysik, over hvilket Fag han i 1796-97 holdt offentlige Forelæsninger for indbudne Tilhørere af begge Kjøen i sin Bibliotheksal.¹⁶⁷

Fr. Sinding-Larsen i Den norske Krigsskoles historie (utgitt 1900):

Også denne beskrivelsen er kommet i ettertid, og inngår i et historisk forskningsarbeid som resulterte i boken *Den norske Krigsskoles historie*. Boken er skrevet av den daværende premierløytnant Sinding-Larsen, i forbindelse med skolens 150-årsjubileum. Samlingen blir omtalt i forbindelse med Krigsskolens overtagelse av denne etter Bernt Ankers død.

Instrumentsamlingen, der væsentlig omfattede fysiske Apparater og var indkjøpt til Ankers tidligere omtalte Forelæsninger 1796-97, var meget kostbar og vel vedligeholdt. Naturaliesamlingen bestod væsentlig af Mineralier og Conqvilier. Der forefandtes ingen Kataloger, og Samlingerne befandt sig i stor Uorden.¹⁶⁸

En analyse av samlingsvokabularet

I beskrivelsene av samlingen og dens ulike deler, brukes det flere forskjellige begreper og betegnelser. Som jeg var inne på innledningsvis er et særtrekk ved samlingsvokabularet på 1700-tallet nettopp det store antallet begreper som var i bruk, og i hvilken grad de stadig var i endring. Videre er det spesielt tre av disse begrepene jeg vil se nærmere på; bruken av

---

¹⁶⁷ Alf Collett, *Gamle Christiania-billeder* (Christiania: Cappelen, 1893), 294.

¹⁶⁸ Sinding-Larsen, *Den Norske Krigsskoles Historie i ældre Tider*, 209.

betegnelsen kabinett, museum og ”curious”/kuriøs. Til slutt vil jeg også se på hva beskrivelsene kan fortelle om måten objektene i samlingen ble oppfattet av andre.

Professor Nicolai Wilse omtaler samlingen i tre deler; et privat bibliotek og en kunst- og naturalsamling. Når Wilse beskriver innholdet i kunst- og naturaliesamlingen, bruker han begrepene ”Natural-Cabinet” og ”Kunst-Cabinet” om de to. Med kunstkabinett mener Wilse, i likhet med hvordan den hamburgske kjøpmannen og samleren Caspar Friedrich Einckel beskriver det,¹⁶⁹ de menneskeskapte gjenstandene i samlingen. Ifølge Einckel var det gjerne mekaniske gjenstander laget av metaller, jord (for eksempel gips) og tre.¹⁷⁰ Ordet *kabinett* ble anvendt under hele 1700-tallet, og som påpekt ble begrepet brukt for å betegne selve skapet som inneholdt samlingene, og til dels for å betegne mindre samlinger i skap eller skuffer. Begrepet ble utover på 1700-tallet blandet med begrepet *kammer*. Kammer betegnet lokalet der større samlinger ble oppbevart, men sammenblandingen av de to begrepene gjør at de ikke lenger bare beskriver lokalet/kabinettet, men også selve samlingen.¹⁷¹ Wilse omtaler først gjenstandene som samlinger, for så å beskrive innholdet nærmere delt inn i to ulike kabinetter. Wilses beskrivelse tyder på at ordet i dette tilfelle ble brukt med tanke på oppbevaringen av samlingene i skap og/eller skuffer.

I originalversjonen av Clarkes reiseskildring ser vi at han bruker betegnelsen *museum* der Wilse bruker ordet kabinett; ”a museum of antiquities and of natural history”.¹⁷² I renessansen trekkes begrepet opp som en betegnelse på et lukket og kontemplativt sted hvor man kunne fundere og studere samlinger, på samme måte som vi har sett at et studerkammer kunne fungere. Et museum ble altså et sted hvor samlingen stod i fokus,¹⁷³ og lenge var det ment som et delt lokale for bøker og naturalia.¹⁷⁴ Slik beskriver også Einckel et museum, nemlig som et kammer hvor det finnes et eller flere kabinett som inneholder blant annet naturalia og artefakter, samt depot for bøker. Begrepet kunne også brukes om en samling, uten nødvendigvis å betegne et konkret sted.¹⁷⁵ Begrepet kan altså, i likhet med kabinett/kammer, betegne samlingen i seg selv, selve lokalet eller den mer konkrete oppbevaringsmåten.

---

¹⁶⁹ Beskrives av Einckel i hans verk *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritäten-Kammern*. Verket ble skrevet under pseudonymet Neickelius i 1727, og omhandler samlingers historie, samtidens europeiske samlinger og retningslinjer for hvordan en samling burde anlegges.

¹⁷⁰ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 39.

¹⁷¹ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 33. Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 39.

¹⁷² Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, 3.del, Vol.10 (London, 1824), 379.

¹⁷³ Eriksen, *Museum: En kulturhistorie*, 22-23.

¹⁷⁴ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 37.

¹⁷⁵ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 39.

For å få en bedre forståelse av hvordan Clarke brukte begrepet ”museum”, vil jeg se på hvordan han beskriver samlingen ved *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab* under det samme norgesoppholdet i 1799; ”At the end of the library is the Museum, a square chamber filled with antiquities, minerals, plants, animals, etc.”¹⁷⁶ Som vi ser blir ikke begrepet ”museum” brukt om lokalet som en helhet, men om et ”chamber” eller kammer, fylt med gjenstander og objekter. Om Clarke bruker begrepet likt i de forskjellige samlingene, kan det tyde på at det også her betegner oppbevaringen av samlingene, mest sannsynlig i kabinetter.

Den siste betegnelsen jeg vil ta for meg her, er Edys bruk av ordet *curiosities*. Han skriver ”cabinets and curiosities”, og det er sannsynlig at han her mener et kabinett som inneholder *kuriositeter*, og som er samlet av en ”*kuriøs*”. Som vi har sett var bruken av dette begrepet noe som i større grad var knyttet til det forrige århundrets kuriositetskabinetter. Innholdet i såkalte kuriositetskabinetter kunne være både vakkert, sjeldent og merkelig, for eksempel kunne samleren ha misfostre av dyr på sprit.¹⁷⁷ Godt inn på 1700-tallet ble begrepet brukt om en person som ønsket å vite, erverve og lære om spesielle objekter, gjerne nye, sjeldne og unike.

For mange ble likevel begrepet kuriøst, og videre kuriositetskabinetter, degradert til noe amatørmessig og nedsettende. Man satte dem ofte i kontrast til samlinger som var dedikert til vitenskapelig arbeid. Skillet mellom det som ble sett på som vitenskapelig og det som ble sett på som kuriøst, var likevel ikke så skarpt.¹⁷⁸ For selv om synet på det kuriøse endret seg, så forsvant ikke nødvendigvis de kuriøse objektene, de ble bare innordnet i samlingene på en ny måte. For det er helt klart at man fremdeles var opptatt av det sjeldne, det kostbare og eksotiske.¹⁷⁹ I de mer kuriøse samlingene på 1700-tallet har vi sett at underholdning, glede og nytelse var en vesentlig del av denne samlepraksisen. Kvaliteter som det harmoniske, behagelige, sjeldne, verdifulle og vakre ble vektlagt i objektene og ordningen av dem.¹⁸⁰

I Edys begeistrede beskrivelse av Paleet og samlingen, er det tydelig at han ilegger det kuriøse en positiv valør. Men grunnen til at vi bare finner denne begrepsbruken hos Edy, og ingen av de andre som omtaler samlingen på slutten av 1700-tallet, har kanskje å gjøre med den negative konnotasjonen det hadde fått for mange. Når Edy likevel bruker begrepet kan det fortelle mye om hvordan samlingens innhold kunne oppfattes. Innholdet i Ankers samling var

---

¹⁷⁶ Clarke, *Travels in Various Countries*, 237-243.

¹⁷⁷ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 34-35.

¹⁷⁸ Dietz, Nutz, ”The Aesthetics of Curiosity”, 47.

¹⁷⁹ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 46.

¹⁸⁰ Dietz, Nutz, ”The Aesthetics of Curiosity”, 48.

for Edy estetisk, verdifullt, underholdende og sjeldent – fire kvaliteter som ble vektlagt i samtidens kuriøse samlinger. På den andre siden kan begrepsbruken være en typisk engelsk betegnelse for naturaliekabinett, men siden Edy trekker frem glasskipet som eksempel her, anser jeg ikke det som sannsynlig.¹⁸¹

Ser vi også litt nærmere på hvordan de øvrige gjestene oppfattet innholdet i samlingen, kan Edys oppfatning sies og forsterkes. Selv om ingen av de andre bruker kuriøs som begrep, er adjektivene mange; ”kostbare”, ”interessant”, ”smukk”, ”prægtig”, ”skjønn” og ”artig”. Sammen med Ankers biljardbord, skriver også Edy at samlingene presenterte et variert underholdningstilbud for de besøkende, og det er tydelig at også de andre vektla disse verdiene ved samlingen. Det ser i tillegg ut til å gjelde alle delene ved den; naturaliene, de vitenskapelige instrumentene, bøkene og kunsten – de var både underholdende og estetisk tilfredsstillende.

Begrepsbruken som blir brukt i beskrivelsene viser uavhengig av hverandre at de ulike gjenstandene i samlingen ble samlet i et felles lokale – biblioteket, men at de ble holdt adskilt. Mest sannsynlig i kabinetter slik både Wilse og Edy beskriver. De aller fleste skiller mellom bøkene, naturaliene og artefaktene (inkluderer de vitenskapelige instrumentene, også de astronomiske som Clarke beskriver, samt antikvitetsamlingen) og det er derfor sannsynlig at disse tre gjenstandskategoriene har blitt oppbevart hver for seg. Det illustreres kanskje best gjennom Wilses inndeling av samlingen i bøker, kunst- og naturaliekabinetter. Dette viser også at samlingen må ha hatt en viss overordnet orden, noe Wilse påpeker når han skriver at Anker viste både god smak og innsikt gjennom sin oppstilling og anordning av gjenstandene. Også Edys bruk av ”cabinets and curiosities”, tyder på at samlingen hadde et sterke visuelle, estetiske og underholdende kvaliteter, og at dette var en viktig del ved den. Fabricius virker å være noe mer skeptisk. Han påpeker at naturaliesamlingen ikke var ”bragt i Orden”, og at den dermed ikke kunne ses med fordel. Innholdet synes han riktig nok var ”artig”. Det skal påpekes at Fabricius’ kritikk mot samlingens orden er skrevet en del tidligere enn Wilses, og mye kan ha skjedd med samlingen i løpet av disse årene. Det kan også være at Fabricius var ute etter en annen orden enn det Anker hadde i sin samling. Når Sindig-Larsen påpeker uorden i samlingen, må det i dette tilfellet trolig ses i sammenheng med at samlingen ble flyttet på i forbindelse med Ankers død.

---

¹⁸¹ Peter Wagner, ”Fra kunstkammer til moderne museum”, *Nordisk Museologi* (2.utg., 1994, 21-30), 24.

Oppsummering

Ankers samling var plassert i biblioteket, den mest offentlige delen av hans private hus. Her mottok han gjester og her holdt han vitenskapelige forelesninger. Samlingen ble slik et møtepunkt for vitenskapelig aktivitet og sosial omgang. Her kunne man utveksle kunnskap, man kunne diskutere og samtale. Dette fjernet også aktiviteten fra den helt private og intime sfæren, og til det som ligner en borgerlig offentlighet.

Bernt Anker var selvskreven på besøkslisten til de fleste reisende som kom til Christiania. Beskrivelsene viser at samlingen i biblioteket var et naturlig møtepunkt, her kunne han stille ut sin makt, prestisje og sosiale status, med hjelp av sjeldne og kostbare objekter. I tillegg kunne han på denne måten få sin makt og prestisje ”på trykk” i reisebeskrivelsene. Dette kunne igjen generere nye besøk, og som vi har sett har disse besøkene også sørget for mye av det vi vet om samlingen i dag.

I flere av beskrivelsene vektlegges nettopp samlingens estetiske, kostbare og underholdende kvaliteter. Edy bruker også begrepet kuriøs om samlingens innhold. Derfor kan samlingen sies å ivareta kvaliteter som ble forbundet med tidens kuriøse samlinger og samlepraksiser.

Av Wilse blir samlingens orden rost – den gir Anker ære, men Fabricius var ikke like begeistret av samlingens orden. Kanskje kunne ikke Anker tilby den ordningen Fabricius etterspurte? Plasseringen og inndelingen for øvrig, så langt vi kan vite, var ganske tidstypisk; bøker, naturalier og artefakter ble samlet i samme rom, men utstilt i forskjellige kabinetter, skuffer og skap.

Kunst- og boksamlingen, naturaliesamlingen og instrumentsamlingen

På bakgrunn av forrige kapittel og beskrivelsene av samlingen, ser vi at vi kan dele inn Ankers samling i fem deler; kunstsamlingen, boksamlingen, naturaliesamlingen, instrumentsamlingen og antikvitetsamlingen. En slik sammensatt samling ble kalt universalsamlinger, og var den typen samling som ble viet mest oppmerksomhet i Bernt Ankers samtid.¹⁸²

Vi får ingen opplysninger om hva antikvitetsamlingen kan ha inneholdt, så i dette kapitlet vil jeg se nærmere på kunst- og boksamlingen, naturaliesamlingen og instrumentsamlingen. Med utgangspunkt i beskrivelsene, samt nedtegnelsene fra Ankers forelesninger, vil jeg ta for meg innholdet i de ulike delene, for så å se de i lys av internasjonal samlingskultur.

Kunst- og boksamlingen

Det finnes ingen fortegnelse over Bernt Ankers boksamling, og det er derfor vanskelig å si noe om dens innhold. I samlingen på omtrent 4000 bind er det bare noen få titler vi vet med sikkerhet at han skal ha hatt. Ett av bindene skal visst nok ha tilhørt den kjente franske boksamleren Jean Paul Jerome Bignon; *Roma antica di Fermiano Nardini* (1704).¹⁸³ Wilse skriver også i sin reisebeskrivelse at boksamlingen inneholdt ”De bedste og nyeste franske, engelske og andre utenlandske skrifter (...), f.eks Le grand dictionare encyclopedique, og de

---

¹⁸² Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 36-37.

¹⁸³ Per Dancke, *Krigsskolens bibliotek 1750-1942: Trekk av en norsk bibliotekskjebne* (Oslo: N.W. Damm & Søn, 1944), 14-15.

fleste smukt konditionerte.”¹⁸⁴ Samlingen inneholdt ellers en del skjønnlitteratur, og da spesielt fransk. Skjønnlitteratur utgjorde vanligvis ikke noen bemerkelsesverdig stor andel av opplysningstidens norske privatbiblioteker.¹⁸⁵

Clarke kan i tillegg fortelle at Bernt Anker hadde god kjennskap til de beste engelske forfatterne på nesten alle vitenskapens områder, og at han også var kjent med andre folks litteratur. De gamle klassiske forfatterne hadde han bare til en viss grad kjennskap til, ifølge Clarke.¹⁸⁶

Som Alf Collett skriver, var også Ankers bibliotek så fritt tilgjengelig for de høyere lagene av Christianias befolkning, at man kunne tale om ”det Ankerske bibliotek.”¹⁸⁷ Ifølge Collett kunne det også være Anker selv som lånte ut bøkene til de som måtte ønske det. I sine erindringer kan Conradine Dunker fortelle at hennes privatlærer Ehlert skal ha brakt henne flere franske bøker fra ”det Ankerske bibliotek”.¹⁸⁸

I noen av beskrivelsene fremgår det også at Bernt Anker hadde en betydelig kunstsamling, i tillegg til samlingen han oppbevarte i biblioteket. Som Anker selv skriver i sitt testament, inneholdt kunstsamlingen ”Malerier, Tegninger, Statuer, Kobberstykker, som ere en præktigere og af sande Kunststykker mer bestaaende Samling, end man tror.” Av andre omtales også arbeider av ”Rubens, ’en stor Quercino, en Guido, en udmærket skøn Conca og flere Malerier af adskillige andre Mestere.” Hovedmassen av maleriene har ifølge Thor Kielland vært samlet i et stort kabinett, antakelig i storstuen, og hengt symmetrisk, tett i tett, slik at de har dekket veggfeltene helt.¹⁸⁹ Kielland har kanskje lest Wilses beskrivelse, hvor dette til dels bekreftes: ”et stort Cabinett fremviser Malerier af berømte Mestere (...).”¹⁹⁰ De mindre kobberstykkene mener Kielland kan ha vært gruppert for seg i de mindre rommene, mens skulpturene har dominert i andre rom.¹⁹¹

Bernt Ankers bror, Peder Anker, hadde også en stor kunstsamling, som den dag i dag henger slik den alltid har gjort på herregården, Bogstad. Den kan dermed fungere som et godt eksempel på hvordan Bernt Ankers samling kan ha sett ut.¹⁹² Clarke, som også besøkte Peder,

---

¹⁸⁴ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 1. bind, 189.

¹⁸⁵ Ernst Bjerke, ”Krigsskolens bibliotek 1750-1820: Dannelse og utdanning”, *Opplysning, vitenskap og nasjon: Bidrag til norsk bibliotekshistorie*, red. Ruth Hemstad (Oslo: Novus Forlag, 2011), 63.

¹⁸⁶ Clarke, *Reise i Norge 1799*, 156-157.

¹⁸⁷ Bjerke, ”Krigsskolens bibliotek 1750-1820”, 64-68.

¹⁸⁸ Conradine Dunker, *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder* (Kjøbenhavn: Gyldendal, 1871), 393.

¹⁸⁹ Kielland, *Paléet i Oslo*, alle sitatene er hentet fra side 26 i boken.

¹⁹⁰ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 1. bind, 189.

¹⁹¹ Kielland, *Paléet i Oslo*, 27.

¹⁹² Jeg har selv vært og sett Peder Ankers samling på Bogstad og snakket med fagkonsulent Anne Sommerin Simonnæs. Besøket ble arrangert gjennom min praksisperiode på Norsk Folkemuseum som en del av masterstudiet, 11.4.2013.

trekker frem hele 14 malerier og tegninger av utenlandske mestre – kun de mest fremragende fra samlingen som han selv sier.¹⁹³ Av reisebeskrivelsene får vi også vite at Bernt Anker hadde utenlandske mesterverk, blant annet fra Italia. Det er godt mulig at disse ble ervervet på guttenes dannelsesstur.

Da Clarke besøkte Peder Anker, lot han seg forundre over en slik type samling så langt nord, og han påpeker at han ikke hadde villet tilegne bildene så mye oppmerksomhet om de hadde vært på det han kaller et mer alminnelig samlingssted.¹⁹⁴ Ofte ble det meldt om forbauselse over å finne slike samlinger så langt nord, og som Wilse også påpekte i innledningskapitlet, var det jo heller ikke så mange samlinger i Norge. Dette viser bare at idealene og praksisene på 1700-tallet også fantes i Christiania, og ikke bare i de største byene og folkerike landene.¹⁹⁵

Naturaliesamlingen

Beskrivelsene av innholdet i Ankers kabinetter sier oss lite om konkrete enkeltgjenstander, men de sier en del om hvilke type objekter Anker samlet på. I den delen av samlingen som omtales som Ankers naturalkabinett, nevnes det flere ulike objekter fra mineralriket, samt objekter som konkylier og skjell. Ifølge Coxe og Edy skal de ha hatt norsk opprinnelse; bergarter, marmorarter, lava, mineraler, fossiler, konkylier, skjell og muslingskall. Det nevnes også av Sinding-Larsen og Wilse at naturaliesamlingen nettopp bestod av vesentlig denne type objekter. Når Alf Collett skriver at Anker hadde ”andre naturvitenskapelige gjenstander” i tillegg til mineraler, kan det tenkes at han mener gjenstander som skjell og konkylier, slik flere andre har beskrevet. Samlingen i seg selv beskrives av samtlige som interessant og sjeldent, og innholdet ”smukt”.

Et naturaliekabinett skulle ifølge Einckel inneholde en samling fra naturens tre riker; dyreriket, planteriket og mineralriket. Denne systematiseringen var vanlig praksis, og objektene skulle være samlet for å gi glede, nytte og lærdom, slik også den tyske professoren og samleren Johann Daniel Major skriver.¹⁹⁶ Linné, en av 1700-tallets mest betydningsfulle vitenskapsmenn i Europa, viser at denne inndelingen var gjeldende også senere på 1700-tallet. I sin tale over ”Naturaliesamlingars ändamål och nytta”, skriver han: ”Jordklotet är således

---

¹⁹³ Clarke, *Reise i Norge 1799*, 124-126.

¹⁹⁴ Ibid., 126.

¹⁹⁵ ”Introduction” i *Æmula Lauri*, red. Andersen, Brenna, Njåstad, Wale. Se også side 43.

¹⁹⁶ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 35.

intet annat, än en Naturalie-Samling af den allvise Skaparens mästerstycken, fördelt uti tre Naturalie-Kamrar. I den första se vi Stenrikets inrättning (...)", "I andra Kammaren visar sig Växtriket (...)", "I tredje Kammaren föreställes Djur-Riket(...)." ¹⁹⁷

Men ikke alle samlinger var komplette i den forstand at de hadde objekter fra alle naturens tre riker. Joh. David Köhler, i sin reisehåndbok for unge lærde fra 1788, delte derfor naturaliekabinettet i to deler; en komplett samling og en ukomplett samling. En ukomplett samling var en samling med begrenset innhold, selv om den innenfor sitt emneområde var komplett. Eksempelvis kunne en slik samling inneholde insekter og mineraler. ¹⁹⁸

Det kan virke som om Ankers naturaliesamling var en såkalt ukomplett samling, fordi vi bare vet med sikkerhet at han hadde objekter fra mineralriket, samt konkylier og skjell. Siden det ikke nevnes i noen av beskrivelsene, er det lite sannsynlig at det har vært andre objekttyper i samlingen, som for eksempel utstoppede dyr og tørkede planter. Om det har eksistert, er det ingen som i så fall har tatt seg bryet med å beskrive disse nærmere. Det kan ha vært fordi samlingen av mineraler og skjell var dominerende og mest betydningsfull, og kanskje fordi de besøkende hadde spesifikke interesser. Edward Daniel Clarke var jo geolog, og kanskje naturlig nok mer interessert i mineraldelen av samlingen.

Ifølge beskrivelsene hadde det meste av gjenstandene i naturaliesamlingen altså norsk opprinnelse. Et slikt innhold kan reflektere Ankers næringsinteresser innen blant annet bergverksdrift. Det ble sett på som en ulempe at Norge ikke hadde eget universitet som kunne styrke interessen for bergverksområder som Kongsberg. Men det var allerede en institusjon som jobbet med dette, og det også nettopp på Kongsberg. Kongsberg bergseminar ble opprettet allerede i 1757, med det formål å "tiene alle andre Lande til Modelle", og sørge for at kongens land og riker for fremtiden kunne bli forsynt med "kyndige og duedige Bergofficianter baade udi Theorie og Praxi." ¹⁹⁹

Bernt Anker kan selv hatt stor interesse av et enda større engasjement innenfor mineralogi og naturhistorie i Norge, og samlingen kan ha vært en måte å kombinere næringsinteressene med naturvitenskap. ²⁰⁰ Dette belyses av ham selv i et brev han skrev til etatsråd Christian Martfeldt i København, 1777:

---

¹⁹⁷ Carl von Linné, "Naturaliesamlingars ändamål och nytta: Företal till arbetet Museum Regis Adolphi Friderici", *Fyra Skrifter* (Stockholm: Nordiska bibliofilsällskapet, 1939), 47 – 51.

¹⁹⁸ Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, 35.

¹⁹⁹ Michael Heltzen sitert i Grethe Authén Blom, *Fra bergseminar til teknisk høyskole* (Oslo: Aas & Wahls Boktrykkeri, 1957), 17.

²⁰⁰ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 89.

(...) i et Land, hvor Kundskaber savnes af Mangel paa Indretninger til at udbrede dem blant Genier, Naturen dannede der, hvor Brød for Sjel og Legeme er monopolisert, hvor jeg gyser - Naturen frembringer utallige Rigdomme i 300 Miles lige Strækning til 800.000, ja ikkun 800.000²⁰¹ Beboere, hvoraf saare faa kjender sine Skatte.²⁰²

I brevet gyser Anker over hvor lite kunnskap folk har om nasjonens egne naturressurser. Hans egen samling av norske mineraler kan ses som et ledd i å utbedre denne kunnskapen, både for seg selv og andre. Som jeg tidligere har påpekt, mente man på 1700-tallet at økt interesse for eget nærmiljø kunne bidra til mer effektiv bruk av nasjonens naturressurser. Å samle på naturalia fra nærområdet var ikke bare en fordel for Anker selv, det kunne også gi nasjonen fordeler.

Det kan ikke ha vært noe problem for Anker å anskaffe alle slags naturalier fra utlandet. Det hadde han både økonomi og ressurser til. Han var blant annet den første i Norge til å utstyre en ostindiafarer (1791-1792), noe som åpnet opp for helt nye samleobjekter. Det ser likevel ikke ut til at samlingen inneholdt utenlandske eksemplarer, i hvert fall vies de ikke stor oppmerksomhet i beskrivelsene. Jeg tenker derfor at Anker med naturaliesamlingen sin reflekterer den økende opptattheten av nytte.

Videre vil jeg se Ankers samling i forhold til samtidige samlepraksiser og samlinger, og da samlinger som inneholdt mineraler og skjell. Som vi skal se var det altså ikke uvanlig å ha ukomplette og mer spesialiserte naturaliesamlinger, slik Ankers naturaliesamling kan sies å ha vært. Et smalere fokus mot ett eller to felt var blitt vanligere i samlinger allerede fra midten av 1600-tallet. Det å separere ulike objekter i flere spesialiserte samlinger, var også Majors anbefaling.²⁰³

Det å spesialisere seg mot mineraler var for mange svært populært rundt om i Europa på 1700-tallet. Bernt Anker var absolutt ikke alene om sin interesse. Holder vi oss i Norge, ser vi at flere hadde mineralsamlinger. I tillegg til Anker hadde også dr. Johannes Müller en samling av mineraler i Christiania. Også Müllers samling fikk gode skussmål av reisende, for eksempel av den tyske Johan Meermann, som også var på besøk hos Anker.²⁰⁴ Men de mest beundrede samlingene på 1700-tallet finner vi nok ikke i Norge. En av samlingene tilhørte nemlig den tyske prinsessen Caroline Luise von Baden (1721-83). Hun hadde samlet

---

²⁰¹ I kilden står det opprinnelig 800 m (hvor m er plassert under 800), jeg antar her at det menes 800.000.

²⁰² Bernt Anker sitert i Ludvig Daae, *Det gamle Christiania: 1624-1814*, 2.utg. (Christiania: Cappelen, 1891), 263.

²⁰³ MacGregor, *Curiosity and Enlightenment*, 30.

²⁰⁴ Johan Meerman, *J. Meerman's, Hern von Dalem und Vuren, Reise durch den Norden und Nordosten von Europa in den Jahren 1797 bis 1800*, 1.del (Wien, 1811), 182.

mineraler fra fjern og nær og drev med utstrakt byttehandel. Samlingen hennes er også et godt eksempel på at denne interessen kunne være like så mye estetisk som vitenskapelig rettet.²⁰⁵

Som sett er det sannsynlig at Anker kan ha vektlagt mineralenes estetiske verdi, da de ble beskrevet av besøkende som ”smukke”, ”artige” og ”sjeldne”. Sjeldne og spektakulære mineraler ble vurdert høyt av samlerne, men også mineraler av estetisk, økonomisk og vitenskapelig verdi var yndede samleobjekter.²⁰⁶ Kostbare objekter var ifølge Pomian også en konkret manifestasjon på rikdom.²⁰⁷

Skjell, konkylier og andre bløtdyrskall var i likhet med mineraler, svært populært som samleobjekt på 1700-tallet. Samlingene fra 1600- og 1700-tallet ble ofte arrangert på helt spesielle måter, for eksempel i geometriske mønstre. Ofte var de plassert i spesialdesignede oppbevaringsskuffer. Objekter som skilte seg ut estetisk eller i størrelse ble gjerne plassert øverst på kabinettet, eller i helt egne glasskabinetter. I likhet med mange mineralsamlinger var også objektenes visuelle virkning viktig her. Ofte kunne dette til og med overgå det vitenskapelige aspektet i slike samlinger. I Nederland ble det vanlig å kamuflere ”naturens mangler”, for eksempel sprekker og avskalling, med maling. Men det finnes også eksempler på samlinger som hadde et mer vitenskapelig formål. Franskmannen Joseph Pitton de Tournefort forsøkte på slutten av 1600-tallet å etablere et mer permanent sted for studiet av skjell, og donerte derfor sin samling til Ludvig den 14., for at den skulle kunne brukes av medlemmer ved *Académie Royale des Sciences*.²⁰⁸

I Ankers samling er det ikke mye som tyder på at skjellene og konkyliene hadde stor vitenskapelig verdi for ham selv, og ser vi samlingen som et sted for å ta i mot viktige gjester, er det sannsynlig at det var objektenes estetiske og økonomiske verdi som ble vektlagt.

Instrumentsamlingen

Av de mest detaljerte beskrivelsene av Bernt Ankers instrumentsamling, eller kunstkabinett som Wilse beskriver det som, får vi vite at han hadde et komplett utstyr for filosofiske og mekaniske studier, produsert av Nairn & Blunt i London. I tillegg skal han ha hatt et prektig ”Electricier-Apparatus”. Clarke beskriver i tillegg til utstyret fra Nairn & Blunt, astronomiske

---

²⁰⁵ MacGregor, *Curiosity and Enlightenment*, 154.

²⁰⁶ Martin Rudwick, ”Minerals, Strata and Fossils”, *Cultures of Natural History*, red. N. Jardine, J. A. Secord, E. Spary (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 226.

²⁰⁷ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 5.

²⁰⁸ MacGregor, *Curiosity and Enlightenment*, 136-137.

instrumenter. Disse objektene må ha inngått i den øvrige instrumentsamlingen, da astronomien var den klassiske instrumentvitenskapen.²⁰⁹ Når man på den tiden omtaler vitenskapelige instrument, i dette tilfellet et komplett utstyr for filosofiske og mekaniske studier, som nettopp *filosofiske*, kommer det som nevnt av at man begynte å behandle fenomener eksperimentelt.

Ut fra beskrivesene, av blant annet Wilse og Coxe, virker det meste av de vitenskapelige instrumentene å være av engelsk produksjon. I motsetning til naturaliene er altså det meste av innholdet her fra utlandet. Dette viser at Anker kan ha benyttet seg av sine utenlandske kontakter i samlevirksomheten. I Norge og Norden for øvrig, var det færre instrumentmakere og kvaliteten var dårligere. Å hente slike gjenstander fra utlandet kan derfor ha vært helt nødvendig.²¹⁰

Sinding-Larsen påpeker at samlingens innhold var kostbart og godt vedlikeholdt, og at de fysiske apparatene ble innkjøpt til forelesningene som ble holdt i biblioteksalen i årene 1796-1797. Da Fabricius besøkte Anker i 1778, beskrev han kun en liten naturaliesamling og ingen instrumentsamling. Men i Coxes beskrivelse fra 1784, dukker de vitenskapelige instrumentene opp. Om instrumentene var innkjøpt til forelesningene, må innkjøpene i så fall ha skjedd noen år i forveien – instrumentene blir beskrevet allerede i 1784, mens forelesningene ble første gang holdt i 1796. Ankers instrumentsamling må derfor ha eksistert en god stund før forelesningene. At en del av dem likevel kan ha blitt kjøpt inn senere, med tanke på dette, er ikke usannsynlig. Nedtegnelser fra Ankers foredrag viser nemlig at det ble utført eksperimenter og demonstrasjoner, og det er grunn til å anta at han brukte sine egne instrumenter her. Instrumentenes undervisningsfunksjon påpekes også senere av Alf Collett.

En annen måte å få bedre kunnskap om denne delen av samlingen er nettopp gjennom forelesningene, og nedtegnelser fra dem. Gjennom å se på hvilke temaer og hvilke eksperimenter og demonstrasjoner om ble utført, kan vi få et innblikk i hvilke instrumenter Anker kan ha hatt. Jeg vil komme nærmere tilbake til forelesningene i kapittel seks, her vil jeg kun trekke frem instrumenter og maskiner som nevnes, og som kan ha vært en del av Ankers instrumentsamling.

Av forelesninger fremgår det at Bernt Anker mest sannsynlig hadde instrumenter og gjenstander som mikroskop, teleskop, magneter, sylindre og optiske instrumenter som prizmer. Flere av disse gjenstandene var kanskje også lettere tilgjengelig enn de mer avanserte instrumentene og maskinene Anker hadde, for eksempel elektrisitetsmaskinen. Maskinen ble

---

²⁰⁹ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 163.

²¹⁰ *Ibid.*, 164.

brukt under forelesningene, og i et av eksperimentene med elektrisitet inngikk også en ”Torden-Afleder”. Det ble også brukt en såkalt ”Hydrolisk Machin” for å vise trykkforskjeller i væsker, og videre ble det i ulike sammenhenger brukt gjenstander som barometer, aerometer, hydrostatisk vekt, termometer og en luftpumpe. I tillegg skal han ha bestilt en pumpemaskin, som han gjerne ville vise frem når den ankom Christiania.²¹¹

I Bernt Ankers regnskapsprotokoll for årene 1793-1797, er det ført inn en utgift han har hatt på sitt ”Prieslys Apparatus”.²¹² Her mener han nok Joseph Priestley (1733-1804), den engelske teologen og naturfilosofen. I dag er han kjent for sin fremstilling av gasser, mens han i samtiden var mest kjent for sin fremstilling av kunstig mineralvann. Maskinen Anker omtaler kan være et elektrisk apparat for utskilling av gasser.

Så hva kan Clarke ha ment med et ”komplett utstyr for filosofiske og mekaniske studier”? Clarke besøkte Anker i 1799, og da hadde han allerede holdt flere forelesninger i eksperimentell filosofi. Det kan være dette Clarke tenker på når han beskriver samlingen, altså at Anker kan ha hatt et utstyr som var komplett i den forstand at det kunne utføre kjemiske, fysiske og mekaniske eksperimenter. Videre vil jeg se Ankers instrumentsamling i forhold til samtidige samlepraksiser og samlinger.

Det å samle på vitenskapelige instrumenter og maskiner var, som alt annet Anker samlet på, svært populært på 1700-tallet. Interessen kan ses i forbindelse med det økende fokuset på observasjon og eksperimentering.²¹³ Som nevnt var det generelt i ikke så mange instrumentmakere i Norden, så for å få de beste eksemplarene måtte man dra til, eller bestille fra utlandet. Den danske matematikeren og astronomen Thomas Bugge (1740-1815) kjøpte med seg flere ulike instrumenter på sin studiereise til Holland og England; blant annet en luftpumpe med tilbehør til alle de nødvendige eksperimentene, en elektrisitetsmaskin, konkave, konvekse og sylindriske speil med tilhørende tegninger og et termometer med fahrenheit og Reaumurs skala.²¹⁴

Å samle og bruke slike apparater og instrumenter var ikke et nytt fenomen på 1700-tallet. Slike gjenstander spilte en sentral rolle også i 1600-tallets nye eksperimentalvitenskap, men det var først på 1700-tallet at naturfilosofien for alvor ble instrumentbasert. Dette kan spesielt ses i forbindelse med den newtonske fysikk og den nye franske kjemi.²¹⁵ Det var heller ikke før på 1700-tallet at forsøk med elektrisitet ble vitenskapelig interessant, samtidig

---

²¹¹ Fra nedtegnelsene etter Bernt Ankers forelesninger. Transkribert versjon av Nils Voje Johansen (upubliseret materiale). Originalmaterialet finnes på Det Kongelige Bibliotek i København.

²¹² RA, Anker - RA/PA-003/F/L003/0001.

²¹³ Pomian, *Collectors and Curiosities*, 225-226.

²¹⁴ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 164.

²¹⁵ Ibid., 163.

som det vakte oppmerksomhet utenfor vitenskapelige kretser. Årsaken til dette var nettopp elektrisitetsmaskinen.²¹⁶

I likhet med naturaliesamlinger, kunne instrumentsamlingenes art og formål være svært forskjellig. Noen samlet på små instrumenter, hvor de av enkelte ble anskaffet som statussymbol eller personmarkører, for eksempel når en kaptein utstyrte kontoret sitt med globus og kompass. De kunne også samles og brukes til underholdning, og for mange var nok nettopp dette en viktig del av instrumentene og maskinenes egenskaper. Dette illustreres godt da det i København ble gjort forsøk offentlig med den populære elektrisitetsmaskinen, og folk strømmet til: ”Ikke alene Mr. Christen Hee, Søkadetternes lektor i matematikk, med endogså de to apotekere Hagenn og Günther gjør de i tyske og franske skrifter omtalte (elektriske) eksperimenter; og folk løber til i hobetal for at se dem”.²¹⁷ Av sitatet ser vi at de også hadde en viktig undervisningsfunksjon, både offentlig og privat. Disse instrumenter kunne inngå i mer omfattende laboratorier, hvor de i tillegg ble brukt til forskning.²¹⁸

Den danske kammerherren og overhoffmarskalken Adam Wilhelm Hauchs (1755-1838) instrumentsamling, eller fysiske kabinett, kan sies å tilhøre sistnevnte. Samlingen er et godt eksempel på hvordan slike samlinger kunne benyttes i vitenskapelig arbeid som offentlige forelesninger og lærebøker.²¹⁹ Hans samling av vitenskapelige instrumenter var langt mer omfattende en Ankers, da det ble sagt at den var Europas tredje største. Men at Anker hadde kjennskap til Hauch og hans arbeid, er helt sikkert. I forelesningene nevnes han stadig, og Anker skal også ha brukt læreboken hans, *Begyndelses-Grunde til Naturlæren* fra 1794, som kilde.²²⁰ I likhet med Hauch, brukte altså Bernt Anker sin samling i de offentlige forelesningene han holdt i biblioteksalen, men det er ingenting som tyder på at han bedrev forskning i den grad Hauch gjorde. Anker selv publiserte heller aldri noe forskningsmateriale, men brukte altså samlingen til vitenskapelig aktivitet.

I tillegg til å se instrumentsamlingen som en samling av kuriøse underholdningsobjekter, fikk instrumentene gjennom forelesningene også en vitenskapelig funksjon. Samlingen etablerte dermed et møtepunkt for vitenskapelig aktivitet i Christiania.

---

²¹⁶ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 163.

²¹⁷ Ibid., 169.

²¹⁸ Andersen, ”Fysik og museum: Hauchs physiske Cabinet”, 32-34.

²¹⁹ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 183.

²²⁰ Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, 9.

Oppsummering

Bernt Ankers samling var en privat samling som så langt vi kan vite bestod av kunst, antikviteter, bøker, naturalia og vitenskapelige instrumenter. En slik sammensatt samling kan vi kalle en universalsamling, og det var nettopp denne typen samling som ble viet mest oppmerksomhet i Bernt Ankers samtid.

Innholdet i samlingen reflekterer også noen av tidens største interesseområder, som mineralogi og naturfilosofi. Samleobjektene var også svært populære ellers i Europa. Samlingen ivaretok også viktige aspekter ved den vitenskapelige samlekulturen, hvor det var viktig at samlingen skulle bidra til økt offentlig opplysning og være nyttig både for en selv og nasjonen. Det ses kanskje spesielt godt i sammenheng med samlingen av vitenskapelige instrumenter, som ble brukt som vitenskapelige verktøy. Utlån av samlingen inngår også her som en måte å spre kunnskap og opplysning til folket på. Å tilrettelegge for utlån forsterker også en skyvning mot en mer offentlig samlepraksis.

Vi ser at samlingen ikke bare var innelukket og brukt til "forfengeligheitsføde" for en ukyndig nysgjerrig. Den ble brukt til å spre kunnskap og opplysning, og den ble åpnet opp for bruk av andre. Men som vi så i det forrige kapitlet, må det estetiske ved samlingen ha vært likeså viktig, noe som også preget tidens mineral- og konkyliensamlinger.

Samlingen som sentrum for organisering og produksjon av vitenskap

I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan Bernt Ankers samling kan ses som et sentrum for produksjon og organisering av kunnskap. Det vil si aktiviteten som foregikk i og rundt samlingen. For som vitenskapshistorikeren Paula Findlen påpeker, er det viktig å se på aktivitetene, praksisene og de sosiale relasjonene, for å kunne få en bredere forståelse av samlingens mening og funksjon.²²¹

Det eneste vi vet om den faktiske bruken av samlingen er gjennom forelesningene Bernt Anker holdt i sin egen biblioteksal, sammen med professorene Niels Treschow og Johannes Müller. Der skal han ha brukt instrumentsamlingen til å ledsage forelesningene sine i eksperimentalfysikk, og det er denne praksisen jeg vil se nærmere på her. Forelesningene vil jeg i tillegg se i sammenheng med avslaget i universitetskampen i 1795, samt ønsket om å skape et lærd miljø eller selskap i Christiania. Slik vil jeg også se hvordan sosiale og vitenskapelige relasjoner kunne bidra til å legitimere samlingens funksjon som vitenskapelig.

Kampen for opplysning

Vintrene 1796-1797 og 1798-1799 ble det holdt offentlige forelesninger i privat regi. Initiativtakerne var som tidligere nevnt rektor ved Katedralskolen i Christiania, og senere professor i filosofi ved universitetet i København, Niels Treschow (1751-1833), doktor og stadsfysikus i Christiania, professor Johannes Müller (1758-1825), og selvfølgelig Bernt Anker. Forelesningene ble holdt over ulike emner, som var fordelt mellom de tre. Treschow leste over Kants filosofi, Müller over mineralogi og kjemi, og Anker over eksperimentalfysikk. Det tredje året holdt han også forelesninger over estetiske emner.

---

²²¹ Findlen, *Possessing Nature*, 97-150.

Forelesningene fant sted i biblioteksalen i Paleet, bortsett fra Müllers forelesninger, som han holdt i sitt eget hjem.²²²

En av de bakenforliggende grunnene til initiativet kan være ønsket om å skape et større vitenskapelig miljø i Christiania. Det fantes ikke selskaper som Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab eller Naturhistorie-Selskabet, men til tross for at miljøet var lite, må ambisjonene sies å ha vært der. Kanselliråd Carl Deichman testamenterte i 1779 sitt bibliotek ”til offentlig Brug for Christianiæ Bye”. Med gaven håpte han at flere ville følge hans initiativ, og at det på denne måten kunne opprettes et vitenskapelig selskap i Christiania. Professor Johannes Müller forsøkte å realisere planen til Deichman, og ønsket å holde foredrag over naturhistorie og mineralogi med utgangspunkt i Deichmans bok- og naturaliesamling. Han mente forelesningene ville gjøre stor nytte i byen, og at elevene ved Katedralskolen og Krigsskolen ville ha ekstra stort utbytte av et slikt initiativ. ”Det var kun ved denne type aktivitet at bokmassene kunne komme til å gagne. Ellers ville det for det meste bli begravede og fruktløse skatter.”²²³

Müller kom riktig nok aldri til å virke i tilknytning til Deichmans samling, og noe vitenskapelig selskap ble det heller ikke noe av. Men noen år senere slo Müller seg sammen med Anker og Treschow, og sammen holdt de offentlige forelesninger.²²⁴ Initiativet viser ambisjonen om å skape et vitenskapelig miljø og gjøre Christiania til et sentrum for vitenskapelig aktivitet. Dermed kunne også Bernt Anker bruke sin egen samling som et viktig ledd i dette arbeidet.

En annen viktig bakenforliggende årsak til at de tre kom sammen, og som også kan ses i sammenheng med å markere Christiania som et senter for vitenskapelig aktivitet, var det nye nederlaget i universitetskampen. Det er flere som påpeker dette, blant annet Carl Johan Anker i sitt foredrag over Bernt Anker fra 1884: ”Navnlig i den Hensigt at bøde en Smule paa Mangelen af et norsk Universitet, blev Filosofen Dr. Treschow, Professor medicinæ Møller og Bernt Anker Høsten 1796 enige om at holde Forelæsninger i Kristiania.”²²⁵ Også Treschow selv antyder at dette var grunnen, da han i innledningen til den trykte utgaven av sine filosofiske foredrag skriver; ”Anledningen veed man.”²²⁶

---

²²² Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, 8.

²²³ Ernst Bjerke, ”Christiania Katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek”, *Opplysning, vitenskap og nasjon*, 34-35, sitat side 35.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Carl Johan Anker, *Kammerherre Bernt Ankers Liv og Virksomhed 1746-1805: Foredrag* (Kristiania: Mallings, 1884), 24.

²²⁶ Niels Treschow, *Forelæsninger over den Kantiske Philosophie* (København: Gyldendal, 1798).

Med selvstendige vitenskapelige foredrag demonstrerte man altså viljen, og ikke minst evnen, til selvstendig norsk vitenskapelig aktivitet. Som jeg har vært inne på hadde universitetskampen allerede foregått over flere år, og et nytt avslag kom i 1795, da også Bernt Anker hadde engasjert seg i saken. Forelesningene, der Ankers samling ble et viktig verktøy, ble dermed en viktig måte for Christiania og Bernt Anker å markere seg i en viktig politisk sak. Kampen for eget norsk universitet i 1790-årene igangsatte den mest omfattende patriotiske diskusjonen det tiåret.²²⁷

Bernt Anker var i utgangspunktet noe skeptisk til eget universitet. Det kommer frem av hans innlegg i *Norske Intelligenz-Sedler* 25.mai 1793. Det var professor Wilse, også medlem av DKNVS, som hadde engasjert Bernt Anker i saken: ”De have, Herr Wilse, viist mig den Ære, at spørge om mine Tanker i den vigtige Sag, som nu sætter Deres altid virksomme Liv i Bevægelse til Fedrelandets Gav og Hæder, og jeg tager med Betænkelighed Pennen i Haanden for at yttre dem.”²²⁸ Det er altså med betenkelighet at Bernt Anker støttet saken med sitt flersiders lange avisinnlegg. Andre vitenskapsmenn, der i blant Niels Treschow, hadde vist skepsis til søknaden, og det er nok her vi finner grunnlaget for Ankers skepsis.

Bernt Anker ble likevel med i komiteen som skulle kjempe for eget universitet, sammen med Johannes Müller, prest og naturforsker Jacob Nicolai Wilse, høyesterettsjustitiarius Johan Randulf Bull, teolog og senere rektor ved Katedralskolen i Christiania, Jacob Rosted og jurist og godseier Ole Christopher Wessel. Det var spesielt to argumenter som ble ilagt stor viktighet i universitetsspørsmålet, og det var Norges vitenskapelige behov, samt hensyn til norske studenter og deres foreldre. Når det gjaldt Norges behov for vitenskap, var de fleste enige at det var snakk om bestemte sider ved vitenskapene, og hvordan disse kunne tilpasses Norges særegne behov.²²⁹ Universitetssøknaden og vektleggingen på Norges særegne behov var tiltak som kunne bidra til å heve Norges velstand og dannelse på nivå med Danmark og andre nasjoner. Tiltaket var ikke bare i statens alminnelige interesse, men også i den norske nasjonens.²³⁰ Nyttens av å ha eget universitet var viktig også for Anker: ”(...) enn bedre Indretning i Skole-Væsenet sigtede meere til sand Nytte.”²³¹

---

²²⁷ Storsveen, ”Fornuftig kierlighed til Fædrelandet”, 80.

²²⁸ *Norske Intelligenssedler*, 1793/22 (29.5.1793).

²²⁹ Storsveen, ”Fornuftig kierlighed til Fædrelandet”, 80-81.

²³⁰ Ibid., 19.

²³¹ Ibid.

Ankers avisinnlegg avsluttes med en gresk frase, som han også oversetter til norsk; ”Fremfor alt Oplysning.” Og Bernt Ankers ønske om å ”udbrede Oplysning” skulle snart vise seg gjennom hans gavmildhet. Året etter fikk han nemlig laget en skriftlig avtale med Suhm, om å kjøpe dennes boksamling på hele 100.000 bind. Som sann patriot skulle boksamlingen foræres et fremtidig norsk universitet. Dette viser at Anker helt klart var opptatt av samlingens nytte. En så betydelig samling hadde blitt et viktig ledd i arbeidet med å markere Christiania som et sentrum for vitenskapelig aktivitet. Men da søknaden om eget norsk universitet ble avslått i 1795, ble det ikke noe av oppkjøpet av boksamlingen, da det var satt som forutsetning at søknaden gikk gjennom. I en notis i *Norske Intelligenz-Sedler* fra 27.april 1796, kan Suhm fortelle at kjøpet heves, og han bekreftet dermed at avtalen faktisk eksisterte. Han skriver at han skylder Bernt Anker denne erklæring; ”baade som min gode Ven, som og for hans roesværdige Flid og Lyst til at opmuntre Videnskaber, og Vindskibelighed i Norge (...)”²³²

Ankers ønske om å spre opplysning, og markere Christiania som et sted der vitenskapene ble praktisert, kommer tydelig til uttrykk igjennom hans deltakelse i universitetskampen, og hans tilhørighet til DKNVS kan ha vært viktig i denne sammenhengen. Det var Wilse som hadde engasjerte ham i saken, og han var selv medlem der. Til tross for at kampen for eget universitet ikke nådde frem i København, ble ikke Ankers engasjement svekket.

DOCENDO DISCIMUS: Å lære ved å undervise

Året etter det tunge avslaget, allierte Bernt Anker seg med Treschow og Müller. Conradine Dunker, som selv var tilstede under flere av forelesningene, forteller i sine erindringer at invitasjoner ble sendt ut til venner og bekjente, damer og menn.²³³ Elevene ved Krigsskolen ble invitert, og det er derfor rimelig å anta, ifølge historiker Ernst Bjerke, at elevene ved Katedralskolen også fikk invitasjon. Dette var de viktigste utdanningsinstitusjonene i Christiania, og Müller hadde også tidligere ment at elevene ved skolene ville hatt stor nytte av vitenskapelige forelesninger.²³⁴

---

²³² *Norske Intelligenssedler*, 1796/17 (27.4.1796).

²³³ Dunker, *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder*, 146.

²³⁴ Bjerke, ”Christiania Katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek”, 35.

Anker åpnet opp sin egen biblioteksal til formålet, men vi må legge merke til at det var innbudne gjester som deltok, slik Conradine Dunker forteller. Jeg har heller ikke funnet noen offentliggjøring i *Norske Intelligenssedler* fra årene rundt forelesningene.

I forbindelse med forelesningene i eksperimentalfysikk hevder Carl Johan Anker at Bernt Anker skal ha foretatt en reise til Frankrike og England, angivelig for å kjøpe inn instrumenter til eksperimentene og forsøkene som ble utført.²³⁵ Nøyaktig hvilket år reisen ble foretatt skriver han ikke, og vi vet fra før at Anker hadde fysikalske instrumenter i samlingen sin lenge før forelesningene. Men det er ikke usannsynlig at Anker ville supplere samlingen med ytterligere flere. Dette kan i så fall si noe om ambisjonsnivået og ressursene som ble lagt i prosjektet. I sin Anker-biografi mener også Holck at Ankers bidrag i eksperimentalfysikk og kjemi førte til at vitenskapen for første gang i Norge ble tatt inn i et nytt stadium. Han skriver videre at det derfor er rimelig å hevde at hans innsats ”med full rett kan betraktes som en verdig forløper til det universitetet som vårt land skulle få 15 år senere.”²³⁶ For noe direkte innvirkning på universitetssaken, hadde det ikke.

Lørdager kl. 17 åpnet Bernt Anker dørene til biblioteksalen, hvor det skulle ”læres ved å undervise”.²³⁷ Treschow kunne selv fortelle at ”(...) Forelæsningerne bleve indtil Enden flittig besøgte af alle Stænder og Aldre. Det smukke Kiøn selv saae de physiske Experimenter, som Hr. Kammerherre Anker anstillede, med meget Deeltakelse, og hørte Forklaringen derover med Opmærksomhed.”²³⁸ Som Treschow påpeker, var det godt oppmøte og en blandet forsamling som kom for å høre de tre mennene holde foredrag. Initiativet ble altså godt mottatt av publikum. Ankers foredrag hadde ifølge Conradine Dunker god oppslutning blant damene, og hun forteller dette fra sin deltagelse på en av forelesningene til Anker:

Møller holdt den første Forelæsning; der mødte ingen Damer. Den anden Forelæsning holdt Treschow, der var kun Fru Anker og jeg; siden besøgte de Alle disse Forelæsninger. Den tredie gav Anker, der hertil havde indbuden tyve til tredive Damer. Han fortalte os om Experimentalphysikens fremgang i Frankrig, om Lavoisier, Fourcroy og Fleres Opdagelser, om hvorledes man i forrige Tider havde holdt Luft og Vand for Elementer, fordi man troede, at de ikke var sammensatte. Han fortalte om Gasarterne, om Oxygen og Azot, om Vandstofgas m.m. Derpaa udbredte han sig meget vidtløftig om den store Anstrengelse og den meget Møie, det havde kostet disse store Mænd at udgrandske disse Naturens Hemmeligheder; han gav os ikke utydelig at forstaae, at ogsaa han ved den natlige Lampe havde ikke uden Held arbeidet i denne Retning. Og nu blev han ved at tale om Videnskab og Kunst i Almindelighed. Selskabet var indbudt til Aften, og han gjorde en Slags Undskyldning for Rosenstand, fordi han havde talt om adskilligt, der ikke kom Physiken ved. Rosenstand svarede: ”De har gjort Ret; Fanden maatte fylde dem med bare Physik!”²³⁹

²³⁵ Anker, *Bernt Ankers liv og virksomhed*, 24.

²³⁶ Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 74.

²³⁷ Dancke, *Krigsskolens bibliotek 1750-1942*, 12.

²³⁸ Treschow, *Forelæsninger over den Kantiske Philosophie*.

²³⁹ Dunker, *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder*, 147.

Nils Voje Johansen, universitetslektor i matematikk, er av de som har studert Ankers foredrag. Han påpeker at foredragene slettes ikke var basert på egen forskning, men at de heller var formidling av kunnskap Anker hadde samlet gjennom utenlandske lærebøker og tidsskrifter. Ofte henviser Anker til kildene han har brukt, og som Johansen skriver, får man inntrykk av at han var en svært belest mann. Av og til tok kanskje kildebruken litt overhånd. I en senere passasje der Anker forteller om hvordan materie fyller alt rom, har han brukt en direkte gjengivelse fra Adam Wilhelm Hauchs lærebok, *Begyndelses-Grunde til Naturlæren* (1794).²⁴⁰ Kanskje hadde også Bernt Anker vært til stede på noen av forelesningene Hauch holdt tidligere i 1790-årene, og kanskje var nettopp Hauch et forbilde her? Det skal påpekes at det for mange lærde var likeså viktig å utbedre kjennskapen til naturhistorie og vitenskap, som det var å produsere originale forskningsresultater.²⁴¹

I sin Anker-biografi skriver Holck at forelesningene ble holdt på et for tiden høyt faglig nivå; ”Hele sitt liv hadde han betraktet seg selv som en åndens mann, en tenker, en vitenskapsmann og akademiker – i grunnen bare i mindre grad som kjøpmann.”²⁴² I innledningen til Ankers første foredrag den 19. november 1796, forteller han selv hvordan han ser på sitt vitenskapelige engasjement:

Det var fordem min Lyst, blot at kunne betræde Videnskabernes Bane; men jeg maae *virke* for at kunne nære mig selv og *andre*, derfor kan mit heele Liv ej opoffres til hiine, derfor kan jeg med de mange Forretninger, som overspænde mig, Diletant ikke Lærer, derfor vil jeg som Elsker af Videnskaberne, med dem see mig om i den physicalske Verden; derfor beder jeg om Overbærelse – og venter den.²⁴³

Slik innleder altså Bernt Anker forelesningsrekken. Han skriver selv at hans interesse for vitenskapene må vike for forretningene, og at han på den måten ikke kan ofre sitt liv til vitenskapene. Han anser seg derfor som en *dilettant* og elsker av vitenskapene, og at det er på dette grunnlaget han ”ser seg om i den physicalske verden”.

Både Treschow og Müller var utdannede vitenskapsmenn, så at det var akkurat Bernt Anker som skulle holde foredrag over eksperimentalfysikk, virker kanskje rart. Men med en egen samling som ble rost i samtiden, en stor biblioteksal og tilknytning til flere lærde selskaper, var det likevel en mulighet.

Medlemskapet i The Royal Society hang helt klart høyt i denne sammenheng, og sammen med samlingen gjorde det kanskje Anker til den best skikkede i Christiania. Det er i

---

²⁴⁰ Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, 9.

²⁴¹ Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 197.

²⁴² Holck, *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*, 68.

²⁴³ Bernt Anker, 1. forelesning 19. november, 1796.

hvert fall ingenting å si på engasjementet: ”Ikke vove jeg at sige, at jeg forstaaer Real Verdenens Analyse, men jeg søger daglig at udvide mine Kundskaber, og jeg beundrer den Dybsindighed, og Varsomhed som altid veilede dem i at fælde Dom, der skue dybt i Natur Begivenhedernes Kiæde og de sandsynlige Redskabers Irgangne (...).”²⁴⁴

Anker ble sett på som en viktig støttespiller i universitetskampen, mye på grunn av hans politiske og økonomiske stilling. Da universitetskampen strandet ble forelesningsrekken en ny mulighet for Anker å markere Norge, og kanskje først og fremst Christiania, som et sted der det fantes både vilje og evne til å praktisere vitenskapene. Og det av ham selv, i egen biblioteksal og med egen samling!

Bruken av instrumentene i forelesningene

”(...) jeg leder møysommeligen efter Sandhed, og naar jeg finder den vil jeg med Beskedenhed fremsætte den, aldrig fælde Dom men tvile, indtil igientagne Forsøg synes tydelig at bevise, indtil Virkningens Lighed bestemme Aarsagens Lighed.”²⁴⁵

Ankers forelesninger i eksperimentalfysikk ble ledsaget av både eksperimenter og demonstrasjoner, og underveis skal han ha blitt bistått av blant annet urmaker Riis, senere også bergmester Baumann.²⁴⁶ Sitatet over er hentet fra Ankers andre forelesning. Det viser tydelig at han vektlegger gjentakelser av eksperimenter som viktig bevismateriale for å avsløre naturens hemmeligheter. Dette er også helt i tråd med praksisen ved The Royal Society, hvor slike bevis ble brukt til å etablere vitenskapelige sannheter.

Ledsaget av Ankers foredrag fikk de vitenskapelige instrumentene en ”bestyrkende” rolle, som Anker selv formulerer det: ”Den sidste Luftens forunderlige Egenskab Elasticitet eller Fiæder Kraft forekommer i Dag for at foredrages og bestyrkes med Forsøg.” De vitenskapelige instrumentene fikk også den bærende rollen med tanke på å få publikum til å forstå de vitenskapelige fenomenene som ble presentert: ”Men førend vi handle videre om Luftens Phænomener maa vi lære at kiende den kunstige Machine som kaldes Luft-Pumpen.” Å betrakte og erfare var ifølge Anker viktig for at naturfilosofien skulle bli fattelig, og det er

---

²⁴⁴ 2. foredrag

²⁴⁵ 2. foredrag

²⁴⁶ Anker, *Bernt Ankers liv og virksomhed*, 24.

her instrumentene spiller en av sine viktigste roller.²⁴⁷ På denne måten ble de et verktøy som aktivt ble brukt for å etablere sannheter og spre kunnskap på en lettfattelig måte.

Vi må anta at Bernt Anker selv hadde overværet forelesninger i eksperimentalfysikk, og det er i hvert fall helt sikkert at medlemskapet i Royal Society hadde gitt ham gode kunnskaper om feltet. I forelesningene refererer Anker til flere engelske vitenskapsmenn, der i blant Francis Bacon. Han døde før selskapet ble opprettet, men han fungerte på mange måter som dets inspirator. Anker trekker også frem det som var, eller hadde vært, selskapets ledende medlemmer og instrumentmakere. For eksempel Edward Nairne, Isaac Newton og Francis Hauksbee. Et annet navn som går igjen er Ferguson, og her vil jeg anta at det menes James Ferguson (1710-1776), den skotske instrumentmakeren og astronomen. Ferguson skrev flere avhandlinger for Royal Society, og han holdt også egne forelesninger over eksperimentalfysikk. Det er ikke umulig at Anker deltok på en av disse, og/eller hadde lest gjengivelser av forsøkene som ble gjort. Anker bruker nemlig Fergusons eksperimenter i sine egne forelesninger: ”(...) utallige ere de Forsøg som dermed kan anstilles, vi ville i Dag og næste Gang gjøre nogle af de vigtigste, N° 1 Ferguson Figur 3. vi skal viise Luftens Modstand (...)”²⁴⁸

Om, eller når, Anker deltok på forelesninger i eksperimentalfysikk, må han ha blitt oppmerksom på den nære sammenhengen mellom læring og underholdning. Dette virker nemlig å ha vært et bevisst virkemiddel i Ankers forelesninger, og han kan godt ha hentet forbilder fra England her også. Professor Wilse beskriver forelesningene som både nyttige og underholdende,²⁴⁹ og Anker selv påpeker at de skulle være lettfattelig og ikke ”trættende”. Jeg har tidligere kommentert hvor populære eksperimenter med elektrisitet var blitt for sin underholdningsverdi, og vi finner flere eksempler på at det ble utført slike eksperimenter under Ankers forelesninger: ”Saa forunderlige og mange ere Electricitetens Ytringer, at vi maa i Dag end videre fortsætte denne Lære, og nogle af de meest innlysende Forsøg til at bestemme det electriske Prinsip.” De elektriske eksperimentene må ha vekket stor oppmerksomhet, som for eksempel ”Experimentet med Torden-Aflederen”.

Under forelesningene møttes ikke bare underholdning og læring, religion var også en viktig del av kunnskapen som ble formidlet: ”(...) lad Religion være sand eller falsk den maa øves.” ”(...) lad ingen forføre dig til at tabe Agtelse for Religionen og Dyden, thi disse ere uadskillelige.” Å vise naturens mysterier med hjelp av vitenskapelige demonstrasjoner og

---

²⁴⁷ Sitat: ”Da bliver Philosophie fattelig for hver begavet med Menneske Forstand, som dyrkes ved at *betragte* *erfare* og *tænke* (...)”, fra 1. foredrag.

²⁴⁸ Fra Ankers foredrag (ukjent nr.)

²⁴⁹ Wilse, *Reise-Iagttagelser*, 5. bind, 285.

forsøk trengte ikke å ses som et motbevis på at det fantes en Gud, tvert i mot viste det Guds storhet og skaperverk. Gjennom aktiviteten i samlingen ble både vitenskap og Gud hyllet, noe vi kjenner igjen fra samlepraksisen ved DKNVS.²⁵⁰

Samlingens tilknytning til lærde selskap

Bruken av Ankers samling i forbindelse med forelesningene, kan også ses som en måte å legitimere den som en vitenskapelig samling. Vi har i de tidligere kapitlene sett at samlingen på mange måter i varetok kvaliteter som kjennetegnet en ”kuriøs” samlingsform. Ved Naturhistorie-Selskabet i København ble slike samlinger sett på som ”forfengelighetsføde” for ”ukyndige nysgjerrige”: ”Blot at samle Naturproducter for at indslutte dem i Skabe, som ikke staae frit Aabne for hver den, som søger Kundskab, vilde lidet gavne Videnskaben og Landet, og ikkun tiene til Forfængeligheds Føde for ukyndige Nysgjerrige.”²⁵¹

Her ser vi også et godt eksempel på hvordan nysgjerrig (curious) hadde fått en negativ betydning blant flere av 1700-tallets lærde. Det å samle i seg selv var altså ikke tilstrekkelig, det skulle gjøres nyttig. Dette gjorde Anker på flere måter, og forelesningene er helt klart der vi ser dette tydeligst. Ved å bruke samlingen i forelesningene ble samlingen nyttig – den bidro til å produsere kunnskap. En liten notis i *Norske Intelligenz-Sedler* fra 1805, rett etter Bernt Ankers død, forteller at han også må ha lånt ut mer enn bare bøker fra biblioteket: ”De, som maatte have Bøger, Instrumenter, etc. til Laans fra afdøde Kammerherre Ankers Bibliothek, ville behage jo før jo heller at aflevere Det laante i Frue Justitsraadinde Anchers Gaard.”²⁵² Samlingen ble ikke bare brukt av ham selv, den var åpen for at ”for hver den, som søger Kundskab” også kunne få nytte av samlingens potensial.

For de lærde miljøene Bernt Anker var medlem av, der i blant Naturhistorie-Selskabet, representerte samlingen Bernt Anker som vitenskapelig interessert. Hans samling av mineraler kunne også ses i relasjon til hans forretninger og næringsinteresser. Dette var en faktor som ble vektlagt da han ble tildelt medlemskap ved Kungliga Vetenskaps-Akademien i Stockholm, og det viser tydelig hvordan samlingen var med på å bringe Anker inn i det toneangivende sosiale og vitenskapelige miljøet: (han) ”förenar med egen Kunskap flere

---

²⁵⁰ Andersen, Brenna, Njåstad, Wale, red., *Æmulia Lauri*, 56.

²⁵¹ Strøm, ”Naturhistorie-Selskabet i København”, 20.

²⁵² *Norske Intelligenssedler*, 1805/65 (15.11.1805).

Vetenskaper, vacara Samlingar af Mineralier, Han har både drift och förmoga, at befordra Bergs Wetenskapen, och låter nu udi Norrige inretta serskilte Bly-, Koppar- och Guldverck genom tvänne Svenske Bergsmän hvilket tillicka tjénar för deras upmuntran och öfning.”²⁵³

Her trekkes samlingen av mineraler frem i forbindelse med Ankers bergverksdrift, og i tillegg til hans *virksomhet* (drift) kan samlingen forstås som et verktøy som også ga Anker *evnen* (förmoga) til å fremme bergvitenskapen. Å utnytte landets naturressurser best mulig var noe både NS og DKNVS jobbet for, og som vi ser var denne funksjonen ved samlingen viktig i tildelingen av Ankers medlemskap. Samlingens innhold av mineraler ble en måte å få innpass i et lærd miljø. Samtidig fikk Anker samlingens innhold og funksjon legitimert som nyttig og vitenskapelig.

Selv var ikke Bernt Anker et aktivt medlem i noen av de lærde selskapene han var medlem i. Han representerte den vitenskapelig interesserte adelen, og for selskapene var han kanskje først og fremst en viktig politisk og økonomisk støttespiller. Det var nok på bakgrunn av dette han oppnådde medlemskapene, og ikke for eventuelle vitenskapelige bidrag. Men ambisjonen var der kanskje, for i *Topographisk Journal for Norge* fra 1793, kan man se at ett av bidragene selskapet hadde i vente var ”En fuldstændig Beskrivelse over Christiania, dette Steds Handel, Egn etc. ved S.T. Hr. Kammerherre Anker.”²⁵⁴ Det ble med tanken, for en slik avhandling ble det aldri noe av.

Gjennom medlemskap i selskapene fikk han sitt navn og sin samling knyttet til et nettverk bestående av den kulturelle og vitenskapelige eliten, i Norden og deler av Europa. Han gjorde sitt navn og sin samling kjent i et langt større og bredere vitenskapelig miljø og fellesskap, enn hjemme i Christiania.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg sett på samlingen som et sentrum for produksjon og organisering av kunnskap. Jeg har sett på de sosiale og vitenskapelige relasjonene knyttet til samlingen, og sett hvordan samlingens funksjon som vitenskapelig, ble legitimert gjennom disse. En samling med kostbare, vakre og sjeldne objekter, ble gjennom bruken av dem i forelesningene til vitenskapelige verktøy. Slik kunne Anker med samlingen sin markere Christiania som et senter for vitenskapelig aktivitet. Samtidig fungerte samlingen i aller høyeste grad fortsatt

---

²⁵³ Johansen, ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp”, 6-7.

²⁵⁴ *Topographisk Journal for Norge*, 1.-3.hefte (Christiania: Jens Örbek Berg, 1793), 131.

som en statusmarkør for Ankers prestisje og posisjon. Med samlingen markerte han seg selv i en politisk kampsak, som patriot og velgjører. I kapittel fire og fem, som omhandler samlingen, har vi også sett at dyre og sjeldne maskiner og instrumenter, vakre og kostbare mineraler, antikviteter og utenlandske malerier malt av kjente kunstnere, samt de nyeste utgavene av bøker og tidsskrifter, kan ses som statusmarkeringer.

Alle disse elementene var med på å utpeke Bernt Anker som en lærd mann med god smak i kunst og vitenskap – en bærer av opplysningsidealet. Det var også med på å markere ham selv, hans samling og bibliotek, som et sentrum for den kulturelle eliten og som sentrum for vitenskapelig aktivitet. Som museolog Brita Brenna påpeker, besatt samlingene i ulik grad de samme funksjonene: ”Samlingene var i ulik grad politiske maktdemonstrasjoner, sosiale statusmarkeringer og vitenskapelige arbeidsredskap, men de var i første rekke knyttet sosialt til enten hoff- eller vitenskapelige miljøer. Fra slutten av 1600-tallet ble samlingene et oppnåelig og ønskelig gode også for et ekspanderende borgerskap.”²⁵⁵

---

²⁵⁵ Brenna, ”Halvannen tekopp av kokosnøttskall”, 39.

”Private Samlinger ere altid underkastede Ubestandighed”

”Underskrevne Kammerherre Bernt Anker gjør vitterlig: at jeg med velberaad Hu har gjort følgende Testament og Disposition hvorledes mine Efterladenskaber og Eiendomme skal uddeles og administreres efter min Død: (...):”

7) Min: Bøger, Samlinger af Mineraler, Naturalier, Physicalske Instrumenter og alt paa Bibliothequet, skal tilhøre min Brodersøn Christian Anker. (...)

15) Mit Huus med Hauge, jeg boer i, skal gives til offentlig Brug efter Overlæg med Stiftbefalingsmanden over Aggershuus. Min Hauge bør være en botanisk Hauge for Cathedral-Skolen her. (...) Mine Malerier, Tegninger, Statuer, Kobberstykker, som er en prægtigere og af sande Kunststykker mer bestaaende Samling end man troer, skal tilhøre Hendes Kongelige Høihed Kronprindsesse Maria – dette Ideal af en fuldkommen Kone – om Hun naadigst vil beholde dette til Minde af Hendes Beundrere.

16) Hr. Secretair Pram skal sendes alt mit Litteraire med mine Forelæsninger, som jeg beder han vil udgive (...).²⁵⁶

Jeg vil i dette kapitlet se på hva som skjedde med samlingen etter at Bernt Anker døde i 1805. Samlingen hadde sin eksistens knyttet til Ankers omsorg, i motsetning til samlingen til Gunnerus, som ble en del av en varig institusjon. Fordi private samlinger var knyttet til en bestemt persons eksistens, er det få slike samlinger fra 1700-tallet som fortsatt eksisterer i sin helhet. Dette gjelder også Bernt Ankers: ”Private Samlinger ere altid underkastede Ubestandighed; de offentlige skulde allene kunde haabe Varighed.”²⁵⁷

Jeg har allerede vært inne på grunner til hvorfor samlingen ikke har latt seg spore, og i dette kapitlet vil jeg se nærmere på hva som faktisk skjedde med den. Hva var det videre ønsket for samlingen? Kan det si oss noe mer om hvilken samlepraksis den var en del av? Som utgangspunkt vil jeg bruke punkt 7, 15 og 16 i testamentet til å belyse spørsmålene.

²⁵⁶ Testamentet som ble publisert i *Norske Intelligenssedler*, 1806/46 (10.6.1806).

²⁵⁷ Brenna, «Halvannen tekopp av kokosnøttskall», 49.

Punkt syv

Norge fikk ikke eget universitet før i 1811, seks år etter Bernt Ankers død. Hans bidrag i kampen har vi vært inne på. Vi har sett hans ønske om å skjenke boksamlingen til professor Suhm, på rundt 100.000 bind, til et fremtidig norsk universitet. Det ble verken noe av universitetsplanene eller bokgaven i årene Anker levde, og kanskje hadde han gitt opp tanken. Å testamentere bort samlingen til offentlige institusjoner var en måte å sikre dens fremtid på, men som vi skal se var ikke dette nødvendigvis ensbetydende med en sikker fremtid.

Selv testamenterte Bernt Anker sin egen boksamling og samling av naturalier og artefakter²⁵⁸ til sin nevø, Christian Anker (1779-1807). Christian var sønn av Bernt Ankers bror, Jess. Han studerte juss og bodde flere år i København.²⁵⁹ Det var nok et viktig moment for Bernt Anker at samlingene skulle bevares, ikke minst at de skulle fortsette å gjøre nytte for seg. At det derfor var studenten Christian som skulle arve dem, var ikke tilfeldig.

Det gikk likevel ikke helt som Bernt Anker hadde tenkt, for Christian døde bare to år etter ham selv. Det var da Bernt Ankers bror, Peder, som tok over samlingene. Han bestemte seg for å donere bort samlingen til Krigsskolen, angivelig fordi han selv ikke hadde bruk for samlingene. Kanskje hadde han heller plass til dem, siden han hadde et eget bibliotek på gården Bogstad. Peder Anker mente derfor at samlingen ville utgjøre større nytte ved byens Krigsskole. En forutsetning for gaven var at den skulle gjøres tilgjengelig for offentligheten, slik den også var da Bernt Anker selv levde.²⁶⁰ Dette bekreftes i et brev fra kronprins Frederik til generalmajor Haxthausen, hvor han skriver at han slett ikke har noe i mot at skolen mottar den betydelige gaven, ”som Kammerherre Peder Anker har tilbudt samme ved at skjenke det sin salig Broders hele Bibliothek og Instrumentsamling (...), denne Samling skal særskilt opstilles i Stiftelsen under Navn af *den Ankerske Gave*.” Kronprinsen skriver videre:

I Anledning heraf maa jeg tilkjendegive Hr. Generalen, at da denne Betydelige Bogsamling saavel som de sjeldne Instrumenter vistnok indeholder meget, som ej kan bruges ved et Militairinstitut, saa ønskede jeg, at denne betydelige Samling blev gjort mer nyttig for det Almindelige, og desaa kunde man maaske indrette samme, under visse Betingelser, til et offentlig Bibliothek, hvoraf Videnskapselskere vist ville kunne høste meget Nytte.²⁶¹

Og slik gikk samlingen fra privat eie og over til det offentlige.

---

²⁵⁸ Her sikter jeg til de menneskeskapte gjenstandene i samlingen.

²⁵⁹ Anker, *Familien Anker: Litt slektshistorie*, 74.

²⁶⁰ Bjerke, ”Krigsskolens bibliotek”, 64.

²⁶¹ Dancke, *Krigsskolens bibliotek 1750-1942*, 17.

Da samlingene ankom Krigsskolen kan Sindig-Larsen fortelle at ”Der forefandtes ingen Kataloger, og Samlingerne befandt sig i stor Uorden.”²⁶² Krigsskolens bestyrelse ble pålagt å oppstille samlingene på et særskilt sted i stiftelsen under navn ”af den Ankerske Gave”. Denne bestemmelse ble neppe overholdt, ifølge Bernt Moe i *Personalhistorisk Tidsskrift*.²⁶³ En organisering av samlingen som var ment å publiseres i form av en katalog, ble heller aldri utgitt. Det finnes derfor ingen fullstendig fortegnelse over samlingen fra dens tid på Krigsskolen heller. Men samlingene ble brukt, ikke av ”offentligheten” som vi kjenner det i dag, men av elevene og lærerne ved Krigsskolen og Katedralskolen. De hadde fri tilgang til både bøker, naturalier og instrumenter. Ellers var det kun utvalgte elever, offiserer, vitenskapsmenn og liebhavere som fikk mulighet til å låne de med hjem, resten måtte studere gjenstandene eller bøkene i skolebygget. Utlånet skulle være åpent to timer to ganger ukentlig, og lånetiden var fem uker.²⁶⁴

Det var ikke bare byens egne innbyggere som kunne få glede av samlingen, reisende fra utlandet ble også henvist til Krigsskolens samlinger som en av byens severdigheter. Bernt Ankers tidligere samling var selv etter hans død en av byens viktigste besøkssteder.²⁶⁵ Leopold von Buch besøkte skolen i 1812, og han bemerker at bidraget fra Bernt Anker gjorde skolen i stand til å undervise i naturfilosofi, naturhistorie, historie og fremmedspråk, i tillegg til matematikk og tegning.²⁶⁶ Selv om det ikke ble helt slik testamentet bestemte, fikk samlingene nye eiere og bruken av dem ble sikret både for elevene ved skolen og andre interesserte. Samlingen kunne altså fortsette å være et verktøy for vitenskapelig aktivitet, og den kunne fortsette å gagne offentligheten gjennom å opprettholde tilgjengeligheten av den. Ikke minst fortsatte samlingene, i form av ”den Ankerske gave”, å markere Bernt Ankers betydning og status i Christiania.

I dag er det muligens bare et fåtall av Ankers bibliotek på 4000 bind, som fortsatt eksisterer. Da krigen brøt ut i 1940 måtte Krigsskolens lokaler ryddes og evakueres. De fleste av bøkene ble plassert i Paleet, og for en kort stund ble samlingen ført tilbake til sitt opprinnelige samlepunkt. Men ikke lenge etter evakueringen av Krigsskolen, ble Paleet tatt av brann. Kun få bøker kunne reddes og ble videre bevart ved universitetet.²⁶⁷

---

²⁶² Sindig-Larsen, *Den Norske Krigsskoles Historie i ældre Tider*, 209.

²⁶³ Moe, *Tidsskrift for den norske personalhistorie*, 6.hefte, 381.

²⁶⁴ Bjerke, ”Krigsskolens bibliotek”, 62-68.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Leopold von Buch, *Travels through Norway and Lapland during the Years 1806-08* (London: Henry Colburn, British and Foreign Public Library, 1813), 38.

²⁶⁷ Dancke, *Krigsskolens bibliotek 1750-1942*, 23-26.

Den øvrige samlingen slapp unna branninfernoet, da instrumentsamlingen allerede i 1817 ble overdratt til det nyetablerte universitetet. Naturaliene ble oppbevart på Krigsskolen frem til 1910, før de ble delt mellom Den tekniske høyskole og Landbrukshøyskolen.²⁶⁸ Den ene delen av instrumentsamlingen skal fortsatt være på Fysisk institutt ved universitetet, mens den andre er på Teknisk Museum.²⁶⁹ Ved universitetet ble gjenstander fra Bernt Ankers samling blandet med gjenstander fra Thomas Bugges samling og Bergseminaret på Kongsbergs samling. Videre ble alle tre samlingene supplert med instrumentkjøp fra København, Wien, London og Paris.²⁷⁰

Terje Brundtland jobbet i 2009 med å lage en oversikt over instrumentsamlingen ved Fysisk institutt på Blindern. Han jobbet med å kartlegge antall, alder, tilstand og plassering av gjenstandene. I arbeidet fant Brundtland to gjenstandsjournaler, en for perioden 1859-1925 og en fra 1925-1955. Den eldste av de to er utarbeidet av professor H. C. Christie, og baserer seg på en eldre katalog. I katalogen har flere gjenstander upresise oppføringer med datering ”før 1843”. Brundtland mener dette kan tyde på at den gamle katalogen kun inneholdt en instrumentfortegnelse, uten opplysninger om pris, fabrikant, innkjøpsdato, osv. Det vil si at gjenstandene fra Bernt Ankers samling, som tilkom universitetet i 1817, ikke har latt seg identifisere av denne.

Oppbevaringen på universitetet har også i følge Brundtland vært mangelfull, og flere instrumenter var uten merking, eller ikke innført i de originale journalene. I tillegg var mange instrumenter ukomplette, og det var vanskelig å identifisere bruken av dem. Dette forverrer også en identifisering av gjenstandenes tidligere eiere, og en tilleggsfaktor kan være at instrumenter fra samlingen har kommet bort eller blitt ødelagt i løpet av årene. Samlingens gjenstander passer likevel godt med gjenstander som kan ha tilhørt Ankers samling. Blant annet fra kategoriene optikk, mekanikk, magnetisme, elektrisitet og varme. At det fortsatt finnes eksemplarer, eller deler av eksemplarer fra Ankers samling, er ikke usannsynlig. 40 % av instrumentsamlingen fra 1861 er fortsatt inntakt.

---

²⁶⁸ Dancke, *Krigsskolens bibliotek 1750-1942*, 18.

Norges tekniske høyskole ble etablert i Trondheim i 1910 som et nytt ledd i undervisningskjeden som tok til med opprettelsen av Bergseminaret på Kongsberg. Landbrukshøyskolen ble grunnlagt i 1854 på Ås, under navnet Den høiere Landbrugsskole.

²⁶⁹ Refererer til mail-korrespondanse med Bjørn Vidar Johansen ved MUV. 7.2.2013-8.2.2013. Søk i DigitaltMuseum viser at gjenstander fra Bernt Ankers samling også kan finnes seg ved Teknisk Museum. Det er et ønske om å flytte den resterende delen av samlingene ved Fysisk institutt dit. Dette fremgår av Terje Brundtlands rapport, ”Instrumentsamlingen fra det fysiske Cabinet/Fysiske institutt, Universtetet i Oslo”, fra 2009.

²⁷⁰ Terje Brundtland, ”Instrumentsamlingen fra det fysiske Cabinet/Fysiske institutt, Universtetet i Oslo, 1811-1953: Status og muligheter” (26.3.2009, 2.versjon, upublisert materiale).

Instrumentsamlingens nytteverdi ble videreført da de ankom universitetet, for allerede i 1840 ble *Det physiske Cabinet* i tillegg åpnet for publikum to timer i uken. Deler av den eldre instrumentsamlingen var faktisk også fortsatt i bruk ved forelesninger da Brundtland jobbet med prosjektet i 2009. At samlingen skulle ende ved Norges første universitet passer også historien godt, for kanskje var det Ankers egentlige ønske.

I dag bærer instrumentsamlingen dessverre preg av ukyndig bruk, slitasje og mangelfullt registreringsarbeid. Dette har igjen ført til at gjenstandene som har tilhørt Bernt Anker i stor grad har mistet sin tilknytning til navnet og sitt opphav. Dermed har de også mistet funksjonen som demonstratører for Ankers makt og prestisje.

Uavhengig av Bernt Anker, er samlingen ved Fysisk institutt helt unik mener Brundtland: ”Det var den første samling av sitt slag som ble opprettet i Norge. Den representerer overgangen fra det attende århundres dilettanteksperimentator til den profesjonelle, institusjonsbaserte og statlig finansierte vitenskapsmann, og den ble etablert i en periode hvor instrumentmakerkunsten var i stor endring.”²⁷¹ På reisen ser vi at den private instrumentsamlingen til den selverklærte dilettanten Bernt Anker, gjennom tiden har gått over i nye samlepraksiser og kulturer. I dag blir eldre instrumenter sett på som en viktig kilde til forståelsen av den eksperimentelle vitenskapens historie, og samlingen ved Fysisk institutt er derfor svært verdifull. Den har ifølge Brundtland stort potensial til fortsatt å formidle naturvitenskap, i tillegg til universitetshistorie og instrumentmakerkunst. Slik blir Ankers samling en del av flere historier.

I Brundtlands rapport konkluderes det med en anbefaling om et lokalt ”fysikkmuseum” i Fysikkbygningen på Blindern, som et samarbeid mellom Fysisk institutt, Forum for Universitetshistorie og Teknisk Museum. Realiseres prosjektet er det ikke umulig at gjenstander fra Ankers samling igjen blir en del av en ny form for samlepraksis og virksomhet.²⁷²

Punkt 15

”Min Hauge bør være en botanisk Hauge for Cathedral-Skolen”, heter det i testamentet. Men det ble aldri gjort noen større tiltak for å realisere planen, foruten å anlegge en vanlig kjøkkenhave. Skolen skulle uansett ikke få stort mere nytte ut av den, da haven i 1815 ble

---

²⁷¹ Brundtland, ”Instrumentsamlingen fra det physiske Cabinet/Fysiske institutt, Universtetet i Oslo”.

²⁷² Ibid.

overdratt til staten mot en pengesum i kompensasjon til skolen.²⁷³ Selv om gaven aldri ble realisert slik det var ment, viser den viktigheten av botanikk som vitenskap. Anker var oppdatert på det meste av tidens vitenskapelige aktivitet, og med medlemskapet i Kungliga Vetenskaps-Akademien i Sverige, hadde han tilgang til nettverket som en av tidens største botanikere var med å danne, nemlig Linné. Naturhistorie-Selskabet i København hadde også et mål om å danne en botanisk hage til forskning og innsamling. Selv om hagen aldri var en del av Ankers egen samlevirksomhet, så han potensial i at den kunne bli en del av Katedralskolens virksomhet. Å testamentere bort Paléet som botanisk hage, kan også ses som en del av å gjøre Christiania til et senter for vitenskapelig aktivitet, og i tillegg få satt sitt navn i sammenheng med dette.

Den andre delen av punkt 15 omhandler Ankers kunstsamling. Denne testamenterte han til ”Hendes Høihed Kronprinsesse Maria”. Gaven forble i Paleet flere år etter Ankers død, og det var ikke før i 1814 at den ble overført til Danmark.²⁷⁴ Tiden før og etter 1814 var en vanskelig politisk tid, og fra 1814 kunne ikke lenger Maria, som ble kronet i 1808, kalle seg dronning av Danmark-Norge. Det faktum at det ble unionsoppløsning kan ha hatt en innvirkning på hvordan samlingen ble mottatt i København. Men Bernt Anker skal ha hatt et godt forhold til den daværende kronprins Frederik og hans hustru. Fra et lengre opphold i København i 1804 skal Anker besøkt hoffet flere ganger, og han forteller: ”I de Uger, jeg var i Kjøbenhavn, inviteredes jeg hver Uge og blev i beegnet af ham (kronprins Frederik, min anm.) og den guddommelige Maria (...).”²⁷⁵

Å testamentere samlingen sin til kongehuset var helt klart ment som smiger. Det kommer også frem av Ankers eget testament: ”Kronprindsesse Maria – dette Ideal af en fuldkommen Kone – om Hun naadigst vil beholde dette til Minde af Hendes Beundrere.” Ønsket om å gi samlingen til kongehuset kan kanskje igjen ses som et ledd i å ville markere sitt navn og sin prestisje, også blant de mest innflytelsesrike kretsene, og selv etter sin død. Etter beskrivelsene å dømme var det en verdifull og stor kunstsamling. Den skal visst nok også ha inneholdt verker av kjente mestre. Slike samleobjekter var ofte forbeholdt de aller rikeste samlerne, og dermed en god måte for Anker å stille ut sin prestisje og status.

Siden overføringen til Danmark har kunstsamlingen likevel ikke lenger latt seg spore.²⁷⁶ Til tross for dette sendte jeg en henvendelse til samlings- og forskningssjef Kasper

---

²⁷³ Einar Høigård, *Oslo katedralskoles historie* (Oslo: I kommisjon hos Grøndahl, 1942), 224.

²⁷⁴ Kielland, *Paléet i Oslo*, 42.

²⁷⁵ Daae, *Det gamle Christiania*, 279.

²⁷⁶ Kielland, *Paléet i Oslo*, 42.

Monrad ved Statens museum for kunst i København.²⁷⁷ Han hadde ikke kjennskap til denne samlingen i museets kunstsamling. Kronprinsesse Maria, som Bernt Anker omtaler i sitt testament, er altså den senere dronningen av Danmark-Norge, Marie Sophie. Hennes mann Frederik VI skal ikke ha hatt en privat samling ifølge Monrad, men hans fetter Christian Frederik, senere Christian VIII, skal ha samlet. Kanskje havnet samlingen hos ham? Etter hans død gikk hans samling videre til Grevinnen av Danne, før den senere ble solgt på auksjon. De håndskrevne protokollene over prins Christian Frederiks samling finnes på Det Kongelige Bibliotek i København. Der skal det stå hvor prinsen ervervet verkene. Om samlingen kunne ha havnet hos prins Christian Frederik, burde det stå der.²⁷⁸ Jeg vet ikke om denne ledertråden har vært utforsket tidligere, og siden kunstsamlingen ikke utgjør en større del av min studie, har jeg valgt ikke å gå nærmere inn på dette området.

Det vi kanskje kan anta, da samlingen ikke har latt seg spore hittil, er at den ikke lenger eksisterer i sin helhet. Vi kan likevel få en anelse om hva den kan ha inneholdt ved å se på Peder Ankers kunstsamling på Bogstad. Den henger fortsatt slik den gjorde i hans samtid, og kan fungere som et sammenligningsgrunnlag for Bernts samling, både med tanke på innhold og form.

Punkt 16

I sin autobiografi skriver Bernt Anker at det var ønskelig at forelesningene ble utgitt.²⁷⁹ I Ankers testamente hadde derfor hans venn, Christen Pram, fått i oppgave å publisere en del av Ankers litterære arbeider. Her inngikk også notatene som ble skrevet i forbindelse med forelesningene. Pram mente at forelesningene i eksperimentalfysikk var bedre enn de estetiske forelesningene, men at noen av forelesningene i estetikk likevel fortjente å bli utgitt.²⁸⁰ Til tross for Prams uttalelser ble dette ønsket av ulike grunner aldri realisert, og forelesningene finnes fortsatt kun som arkivmateriale.²⁸¹ Men at en publisering faktisk var påtenkt av Anker, sier kanskje noe om hvilken betydning han selv mente forelesningsrekken hadde. Å publisere materialet var en måte å sikre at kunnskapen ble spredd, og kan ses i forbindelse med å popularisere vitenskapen for vitebegjærlige borgere.

---

²⁷⁷ Museets eldre bildesamling består i stor grad av kunstkamre etter tidligere danske konger.

²⁷⁸ Refererer til mail-korrespondanse med samlings- og forskningssjef Kasper Monrad ved Statens museum for kunst i København, 05.02 - 06.02.2013.

²⁷⁹ Nyerup, *Samling af fortjente Mænds Portraiter*, 11.

²⁸⁰ Anker, *Bernt Ankers liv og virksomhed*, 24.

²⁸¹ Det var bare Treschows filosofiske forelesninger som ble publisert i etterkant.

Mye av litteraturen som ble produsert i den forbindelse, og som omhandlet vitenskapelige emner, var veldig mangfoldig. Det kunne være barnebøker og annen lettlest litteratur, og ofte var fornøyelse et like viktig aspekt som opplysning. En annen viktig del ved dette fenomenet var å publisere vitenskapelige tekster på andre språk enn latin. Det var et stort publikum som hadde ønske om å få kjennskap til vitenskapene, og hva disse kunne utrette.²⁸² Dette viser også det gode oppmøtet på forelesningene, der det møtte folk i alle aldre og fra alle stender, ifølge Treschow. Men den eneste som faktisk fikk utgitt noe fra forelesningene var Treschow. Hans foredrag finnes utgitt i bokform.

Slik kan Ankers ønske om å publisere forelesningene ses i forlengelse av ønsket om å spre kunnskap om naturvitenskapene, inkludert de estetiske emnene. Ønsket viser også behovet for å popularisere naturvitenskapen og gjøre den så lett tilgjengelig som mulig. Kanskje handlet det i like stor grad om å markere initiativet som ble tatt, og å få navnet sitt tilknyttet den vitenskapelige aktiviteten i Christiania, på andre halvdel av 1700-tallet.

Oppsummering

Bestemmelsene for hva som skulle skje med de private samlingene etter samlerens død, kan også ses som en del av samlepraksisen. En måte å sikre dens fremtid på var å donere den bort til offentlige institusjoner. Da sikret man i større grad en fremtidig bruk, den ville gagne offentligheten og fortsette med å spre kunnskap. Samtidig var det en måte å sikre sitt eget navn på, kanskje i form av en egen avdeling i en bibliotek katalog. Men vi har sett at Bernt Anker ikke testamenterte sine samlinger til offentlige institusjoner, men heller til private aktører. Likevel skulle deler av samlingen havne i det offentliges hender til slutt.

Da boksamlingen, mineralene og de vitenskapelige instrumentene ble gitt til Krigsskolen, fikk samlingen navnet ”den Ankerske gave”. Med det ble både Bernt Ankers navn og hans hensikter med samlingen bevart. Mye kan jo også tyde på at det var dette Anker først og fremst ville, altså å donere bort samlingen til det offentlige, og da først og fremst et norsk universitet. Men som vi har sett ble ikke nødvendigvis et varig liv sikret i det offentlige heller. I dag er Bernt Ankers samling både oppløst og delvis forsvunnet. For praksisene tilknyttet det å samle har vært og er stadig i endring, noe som gir det å samle en

---

²⁸² Kragh, *Natur, Nytte og Ånd*, 201-202.

historisk dimensjon. De samme gjenstandene kan slik gå inn og ut av ulike praksiser, og dermed både miste og tilegne seg verdi, betydning og bruksområde.

Det gikk ikke som Anker ønsket verken med samlingene, palehaven eller forelesningsnotatene, og det er som sett flere faktorer som spiller inn på dette sluttresultatet. Testamentet viser likevel et ønske om å fremstå som en mann med kjærlighet til vitenskapene gjennom å gagne offentligheten og spre kunnskap. Samtidig markerer han slik sitt eget navn, sin prestisje og status. Dette kommer tydelig frem gjennom gaven til kongehuset, som jo ikke kom til å gagne offentligheten. Testamentet var altså en måte å få innflytelse på, selv etter sin død. Slik kunne han også til dels være med på å styre bruken og sin tilknytning til den.

Konklusjon

I denne oppgaven har jeg studert Bernt Ankers samling med hovedfokus på samlepraksiser, og hva disse kan si om samlingskulturen den var en del av. Jeg har sett på det å samle som et kulturelt fenomen. Det vil si at jeg har sett virksomheten i lys av Bernt Ankers miljø og samtid, samt trekk ved den internasjonale samlingskulturen. Kombinert med det relasjonelle aspektet ved ANT, har jeg tatt i betraktning flere deler ved samleaktiviteten – jeg har sett samlingen som et fenomen satt sammen av ulike faktorer og forhold. Dette har vært hensiktsmessig for å forstå hvorfor og hvordan Bernt Anker handlet. Kildematerialet har vært brokete og fragmentert, og denne måten å studere samlingen på har bidratt til bedre kunnskap om Bernt Anker som samler, samlingen hans og samlingskulturen den var en del av.

Spørsmålene jeg har stilt i studiet er; hvordan ble samlingen samlet? Hvor ble den oppbevart og vist frem? Hva inneholdt samlingen og hvilken form hadde den? Hvordan ble den brukt? Underveis har jeg i tillegg sett hvordan Bernt Anker brukte samlingen og praksis til å fremme sine interesser og sin posisjon, sosialt og politisk.

Videre vil jeg sammenfatte noen hovedpoeng i oppgaven, for videre å drøfte hva Bernt Ankers samlepraksis kan fortelle om samlingskulturen samlingen var en del av.

Sammendrag

Jeg har sett på Bernt Ankers dannelsesstur som en god måte for ham å skaffe seg nødvendige verktøy for å drive med samleaktivitet. I tillegg til at Christiania hadde god kontakt med omverdenen, og at Bernt Anker var på flere utenlandsopphold i løpet av sitt liv, er det grunn til å se på dannelsesturen som særlig formativ. Slike turer var nettopp skreddersydd for opplevelser, studier og utforskning på flere områder. På turen kunne han lære den internasjonale samlingskulturen å kjenne, han kunne få kjennskap til hvordan de ulike samlingene ble brukt, vist frem og ordnet. Som besøkende kunne han også lære hvordan

denne type sosiale omgangsformer foregikk, og hvordan samlingene kunne være steder for samtaler og diskusjoner. Denne kunnskapen var igjen viktig da Anker senere ble medlem i flere lærde selskaper.

Som en viktig del av dannelsessturen har jeg også sett nærmere på Bernt Ankers privatlærer. Privatlærerne var ofte med på å utforme turens innhold, og vi ser at Hvass kan ha påvirket Anker på flere områder. Hvass' konkyliesamling kan ha vært et forbilde for Ankers samling, og gjennom arbeidet med Tycho Brahes samlede verker kan Anker fått kjennskap til astronomi. Han hadde også astronomiske instrumenter i samlingen sin. Hvass var i tillegg "vel bevandret i de borgerlige kunster", og kunst og litteratur var en viktig del av Ankers samling. Turen kan i tillegg ha gitt ham gode muligheter til selv å starte en innsamling av objekter. Vi har sett at han hadde vitenskapelige instrumenter fra England, og i tillegg vet vi at han hadde kunst fra Italia.

Bernt Anker oppbevarte samlingen sin i biblioteket, foruten kunstsamlingen som prydet de øvrige rommene i Paleet. Biblioteket hadde egen inngang fra gårdsplassen og her mottok Bernt Anker gjester, både fra inn- og utland. Han holdt vitenskapelige forelesninger, og lånte ut bøker og instrumenter til de som måtte ønske det. Ankers bibliotek var så fritt tilgjengelig for de høyere lagene av Christianias befolkning, at man talte om "det Ankerske bibliotek". Bernt Ankers biblioteksal ble slik et sentralt sentrum for sosial omgang og vitenskapelig aktivitet – det ble en viktig arena hvor borgerskapet kunne fremme sine kulturelle interesser. Dette fjernet samlepraksisen fra den helt private og intime sfæren, og til noe som, med Jürgen Habermas' begrep, begynner å ligne en borgerlig offentlighet.

Som sentrum for mye av den sosiale omgangen i Christiania, kunne samlingen være en egnet måte å markere seg sosialt. Bernt Ankers Palé var midtpunktet i Christianias selskapsliv, og som Edy påpekte, presenterte samlingen "a varied circle of amusement to the visitants."²⁸³ Vi har sett at elektrisitetsapparat var svært populære for sin underholdningsverdi, og det kan godt tenke seg at Anker brukte samlingen som underholdningsinnslag i lystige lag. I samlingen fantes det også vakre og estetiske objekter, og slik kunne den by på både en estetisk, underholdende og sosial opplevelse for gjestene. Den ble et sted hvor man kunne se, lære, bli underholdt, diskutere og holde samtaler.

Som vert for selskapeligheter og som mottaker av prominente gjester, var samlingen også egnet til å stille ut makt, prestisje, utdanning og økonomisk kapital. Vi vet at samlingen inneholdt både sjeldne og kostbare objekter, noe som var en konkret manifestasjon på rikdom.

---

²⁸³ Edy, *Boydell's Picturesque Scenery of Norway*, No. L.

Ved å tilgjengeliggjøre samlingen for flere, utsatte han seg for andres dom, han fikk publisitet. Besøkene ble igjen en måte å generere nye besøk og nye omtaler. Anbefalingsbrev ble gitt videre og reisebeskrivelser ble skrevet. Slik ble han også en av Christiania og omegns turistattraksjoner. Gjennom reisebeskrivelsene fikk han sin rikdom og prestisje ”på trykk”. Det er jo gjennom disse vi har fått mye av kunnskapen om samlingen også i dag.

Samlingen var en måte å gjøre om økonomisk kapital til sosial og kulturell kapital. Og jo mer penger man hadde, jo større var samlingens potensial til å gjøre om disse. Samlingen ble et viktig ledd i å befeste Ankers posisjon i Christiania, den fungerte som statusmarkør.

Bernt Ankers samling var satt sammen av ulike gjenstandstyper. Boksamlingen bestod av omtrent 4000 bind, hvoriblant en del fransk skjønnlitteratur. Han hadde videre en såkalt ukomplett naturaliesamling. Det vil si at den ikke bestod av objekter fra alle tre av naturens riker. Innholdet i naturaliesamlingen var, så langt vi kan vite, hovedsakelig norske mineraler og konkylier. Han hadde også en vitenskapelig instrumentsamling med astronomiske, mekaniske, fysiske og kjemiske instrumenter, hovedsakelig av engelsk produksjon. Blant instrumentene fantes et elektrisitetsapparat, og ut fra opplysningene i forelesningene kan han ha hatt blant annet en luftpumpe, en ”Hydrolisk Machin”, en pumpemaskin, et ”Prieslys Apparatus”,²⁸⁴ samt enklere utstyr som mikroskop, prizmer og magneter. Det skal ifølge Clarke også han vært en antikvitetsamling, men om denne vet vi dessverre ikke noe mer om. I Paleets øvrige rom var det innredet med en kunstsamling bestående av utenlandske malerier, kobberstykker og skulpturer.

En slik sammensatt samling kan vi kalle en universalsamling, og det var nettopp denne typen samling som ble viet mest oppmerksomhet i Bernt Ankers samtid. Oppbevaringen av samlingen i biblioteket, og utstillingen av den i kabinetter, var i tråd med utstillingspraksisene i Europa. Innholdet reflekterer også noen av tidens største interesseområder som mineralogi og naturfilosof. I samtiden ble samlingen omtalt som kostbar, kuriøs, smukk, artig, sjelden og interessant. Dette var alle kvaliteter som kjennetegnet tidens kuriøse samlinger, hvis innhold skulle være nettopp dette.

Det eneste eksempelet vi har på at samlingen ble brukt til noe spesifikt, er Ankers forelesninger. Der brukte han samlingen til å produsere og spre opplysning og kunnskap. Vi vet også at han lånte ut gjenstander fra samlingen og at de dermed kan ha hatt andre funksjoner utover det vi vet.

---

²⁸⁴ Her menes det Joseph Priestley.

Under forelesningene hadde de vitenskapelige instrumentene en bestyrkende rolle, de var ment til å etablere vitenskapelige fakta gjennom forsøk og demonstrasjoner. Dette var også vanlig praksis ved The Royal Society. Instrumentenes funksjon var også viktig med tanke på å gjøre denne kunnskapen så lettfattelig som mulig. Men det var ikke bare underholdning og kunnskap som ble forent i forelesningene. Det religiøse i naturen var også en del av forelesningene. Ved å vise naturens hemmeligheter og undre, viste man Guds skaperverk og geni. Dette var som sett karakteristisk for Skandinavia i denne perioden. Anker var ikke geistlig som Gunnerus, men i forelesningene er det flere religiøse elementer som tydelig viser at religion inngikk i naturvitenskapen, også for en samlende forretningsmann.

Ifølge Paula Findlen er aktiviteten og de sosiale båndene like viktig for å forstå samlingenes mening og funksjon. Jeg har derfor sett forelesningene i sammenheng med ønsket om å etablere et større vitenskapelig miljø i Christiania, samt i forlengelsen av avslaget på universitetssøknaden i 1795. Slik kan bruken av samlingen ses i forbindelse med et ønske om å vise viljen og evnen til vitenskapelig aktivitet, og dermed etablere Christiania som et sentrum for denne type aktivitet. Videre kan den også ses som et viktig ledd i å markere Christiania og Bernt Anker i en politisk kampsak ovenfor matsenteret i København.

Anker var opptatt av å gi Norge en mer ”solfylt” rolle i unionen med Danmark. I universitetskampen ble han sett på som en viktig støttespiller, mye på grunn av hans politiske og økonomiske stilling. Da universitetskampen strandet var forelesningsrekken en ny mulighet for Anker å markere Norge, og kanskje først og fremst Christiania – her fantes det både vilje og evne til å praktisere vitenskapene. Og det av ham selv, i egen biblioteksal og med egen samling! Samlingen ble dermed et verktøy for å oppnå gjennomslag i universitetskampen.

Gjennom forelesningene markerte Anker seg samtidig som en av byens fremste lærde menn, og som bærer av opplysningsidealet. Det kan også tenkes at Anker, gjennom sitt engasjement for vitenskapene og de skjønne kunster, ville markere seg i som patriot og velgjører i innflytelsesrike kretser ellers i Europa.

Selv etter Ankers død i 1805 fungerte samlingen i flere år som et materielt vitnesbyrd på hans betydning og stilling i Christiania og omegn, i form av ”den Ankerske gave”. Også etter at samlingen var havnet på Krigsskolen, utgjorde den en av byens severdigheter. Samlingen fortsatte også lenge å fungere som vitenskapelige verktøy, og den fortsatte både å produsere og spre kunnskap.

Hva forteller praksisen om norsk samlingskultur?

Bernt Anker var forretningsmann og ingen utdannet vitenskapsmann. Hans samleaktivitet var en bibeskjeftigelse. Det var jo også på mange måter hans forretningsaktivitet som gjorde det mulig for ham å holde det slik. Som dilettant syslet altså Bernt Anker med kunst og vitenskap for fornøydelsens skyld. Dette påpeker han også selv i innledningen til sin første forelesning, hvor det er tydelig at dette var en bibeskjeftigelse. Hans ”sysling” med vitenskapene var likevel ikke ubetydelig. I en by uten høyere utdanningsinstitusjoner, lærdeselskap eller offentlig bibliotek, sørget Anker for en arena som i varetok flere av disse funksjonene; bibliotek med utlån, forelesninger i ulike vitenskapelige emner og en universalsamling. I likhet med Gunnerus, bidro han til å gi landet noe det flere steder manglet. Dette var samtidig med på å markere ham som patriot og velgjører, noe som ble høyt aktet i samtiden.

At Anker var dilettant og ikke vitenskapsmann, fremgår også i hans samlepraksis. Her var underholdning, det estetiske, kostbare og sjeldne vel så viktig som det vitenskapelige. Han brukte heller ikke samlingen, så vidt vi vet, til eget forskningsarbeid slik Gunnerus gjorde. Det foreligger heller ikke noe katalog over samlingen. En slik katalog kunne ifølge Mellempgaard være et biprodukt av et vitenskapelig arbeid, da det bygget på en nøysomlig ordening og klassifisering av objektene.

Vi har sett at Bernt Ankers samling ble sett på som en vitenskapelig nyttig samling, og vi har sett hvordan den kan ha vektlagt det kuriøse – det sjeldne, kostbare, estetiske og underholdende. Kvalitetene og verdiene som ble vektlagt i samlingen, vitenskapelige eller kuriøse, ser vi kommer an på hvem som betraktet samlingen, og i hvilke sammenhenger. De samme objektene kunne inngå i forskjellige verdisystemer. For en tilreisende brite som Edy, kunne Ankers mineralsamling være estetisk vakker og interessant. Ved Kungliga Vetenskaps-Akademien i Stockholm ble samlingen i tillegg satt i relasjon til hans virke som bergverksdrifter, og dermed ble den også vitenskapelig interessant - den ga Anker evnen til å bedrive bergvitenskap.

Vi ser at samlingen hadde kvaliteter fra begge disse samlingsformene, og at skillet mellom disse ikke er så lett å dra. Det er heller ingen poeng å dra et skille som kanskje ikke var der i utgangspunktet. At mineralene var vakre og sjeldne, utelukker ikke at de hadde vitenskapelig verdi. Og at de vitenskapelige instrumentene kan ha vært gjenstand for underholdning i lystige lag, utelukker ikke deres funksjon som produsenter av kunnskap.

Men Ankers samlepraksis viser at han må ha vært bevisst objektenes ulike funksjoner, og dermed samlingens evne til å bringe ham inn i de toneangivende miljøene, markere ham i politiske saker, som patriot og velgjører, som vitenskapselsker og som en mann med god smak i de skjønne kunster. Samlingen skulle stå til samlerens status og posisjon i samfunnet, og Bernt Anker hadde en av de fremste posisjonene i Christiania. Det må ha vært vesentlig at samlingen reflekterte de riktige kvalitetene. Dette viser også tydelig at samlingens evne til å produsere kunnskap, være underholdende og stille ut prestisje og makt, ikke var en egenskap ved samlingen i seg selv. Det var en relasjon mellom samling og bruker.

Bernt Anker og Gunnerus samlet begge på 1700-tallet, og vi kan på mange måter si at de tilhørte den samme norske samlingskulturen. Denne samlingskulturen var, som vi har sett, sterkt influert av den øvrige europeiske samlingskulturen, og der opplysningstiden satte sitt preg på praksisene. Opplysning var et ideal i samtiden, og både Anker og Gunnerus var bærere av dette. De bidro begge til å produsere og spre kunnskap til folket gjennom samlingene. De ga landet noe det manglet; tilgang på bøker, samlinger, forelesninger og vitenskapelige miljø.

Den økende opptattheten av det allmenne vel og pedagogiske formål var tydeligere på slutten av 1700-tallet, enn tidlig på 1700-tallet, også hos private samlere. Bernt Ankers samling viser tydelig at det økende fokuset var gjeldende i privat norsk samlingskultur i perioden, men den viser også at dette var en glidende overgang. Samtidig som samlingen var nyttig, var den også en kilde til sansenes fornøyelse, individuell lykke og velferd.²⁸⁵

Mens Gunnerus viet store deler av sitt liv til sin samlevirksomhet og forskning, var Bernt Ankers samlevirksomhet bare en mindre del av hans virke. Han var hovedsakelig forretningsmann. Likevel lyktes de begge med å bruke sine samlinger og samlepraksiser til å markere seg selv, sin by og sin samling.

Som del av den norske samlingskulturen representerer de to ulike samlere, og det er også her de største ulikhetene ligger; Gunnerus var den geistlige naturforskeren hvis samling skulle være mer til nytte og undervisning, enn prakt og skue. Bernt Anker var den kunst- og vitenskapsinteresserte adelsmannen, med en privat samling som skulle være like mye til prakt og skue, som til nytte og undervisning. Den skulle vise hans stand og stilling, samtidig som at den skulle vise ham som en bærer av opplysningsidealet.

---

²⁸⁵ Brenna, "Halvannen tekopp av kokosnøttskall", 40.

Som privat samler kunne også Anker selv styre sine egne innsamlingsprosesser, hvem som skulle få tilgang til samlingen og hvordan den skulle brukes. Dette gjorde det igjen lettere å tilpasse samlingens funksjon, både som statusmarkør og som vitenskapelig verktøy.

Som Christianias, om ikke Norges rikeste mann, hadde Anker som sett, gode forutsetninger for å drive med samleaktiviteten. Han er derfor ikke representativ for hele den private norske samlingskulturen i perioden. Samlinger må ses i relasjon til hver enkelt samler.

Gjennom årenes løp er det flere faktorer som i dag gjør at samlingen er så godt som borte. Brann, flytting, dårlig dokumentasjon og ukyndig bruk er noen av disse. Samlepraksisene har også endret seg siden samlingen ble vist frem og brukt i Paleet. De vitenskapelige instrumentene, som vi vet kan befinne seg på Fysisk institutt ved UIO eller Teknisk Museum, inngår derfor i dag i flere historier, kanskje også dermed i den nyere museumshistorien. Gjenstandene kan ha gått inn og ut av ulike praksiser, og dermed både miste og tilegnet seg verdi, betydning og bruksområde. I dag kan de vitenskapelige instrumentene være en del av universitetshistorien, instrumentmakerhistorien og den nyere museumshistorien.

I museer i dag er offentlighet et av de viktigste kriteriene for virksomheten, det er med å definere hva et museum er. Bernt Ankers samling er dermed et eksempel på hvordan, det vi i dag kjenner som museale praksiser, ble praktisert i en tid der tilgjengeliggjøring av samlingene var en økende prioritet, men i en tid hvor det fortsatt ikke fantes museer.

BIBLIOGRAFI

Afzelius, Adam. *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnæus om sig sielf, med anmärkningar och tillägg*. Stockholm: Palmblad & Co, 1823.

Andersen, Anton Fredrik. "Luksusliv og samfunnsånd: John Collett og opplysningstidens patriotisme". I *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge*. Redigert av John Petter Collett og Bård Frydenlund. Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008.

Andersen, Håkon With, Brita Brenna, Magne Njåstad, Astrid Wale. *Aemula Lauri: The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, 1760-2010*. Sagamore Beach: Science History Publications, a division of Watson Publishing International LLC, 2009.

Andersen, Hemming. "Fysik og museum: Haucks physiske cabinet." I *Nordisk Museologi*. 2.utg. 31-46. 1994. Tilgjengelig på: <http://www.nordiskmuseologi.org/Gamle%20numre/nm%201994-2.pdf> (sist 17.2.14).

Anker, H. N. *Familien Anker: Litt slektshistorie*, 1990.

Bennett, James A. "Shopping for Instruments in Paris and London". I *Merchants & Marvels: Commerce, Science, and Art in Early Modern Europe*. Redigert av Pamela H. Smith og Paula Findlen red. New York: Routledge, 2002.

Bjerke, Ernst. "Krigsskolens bibliotek 1750-1820: Dannelse og utdanning" og "Christiania Katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek". I *Opplysning, vitenskap og nasjon: Bidrag til norsk bibliotekhistorie*. Redigert av Ruth Hemstad. Oslo: Novus Forlag, 2011.

Blom, Authén Grethe. *Fra bergseminar til teknisk høyskole*. Oslo: Aas & Wahls Boktrykkeri, 1957.

Brenna, Brita. "Halvannen tekopp av kokosnøttskall: Vitenskapelige og soisale gjenstander i 1700-tallets samlingskultur". I *Agora: Journal for metafysisk spekulasjon*. Nr. 3, 24.årgang. 32-52. Otta: AIT Trykk Otta AS, 2006.

_____. «Materielle forbindelser: En natursamlende biskop og hans ordning av verden.» I *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Redigert av Saphinaz-Amal Naguib og Bjarne Rogan. 21-40. Oslo: Novus forlag, 2011.

Bricka, C. F. *Fire Breve fra Christiania, Skrevne af Joh. Fred. Bartholin 1763-82*.
Kiøbenhavn: Græbes Bogtrykkeri, 1893.

Brundtland, Terje. "Instrumentsamlingen fra det physiske Cabinet/Fysiske institutt, Universitetet i Oslo, 1811-1953: Status og muligheter." 2.versjon. 26.3.2009.
Upublisert materiale.

Buch, von Leopold. *Travels through Norway and Lapland during the Years 1806-08*.
London: Henry Colburn, British and Foreign Public Library, 1813.

Daae, Ludvig. *Det gamle Christiania: 1624-1814*. 2.utg. Christiania: Cappelen, 1891.

Danke, Per. *Krigsskolens bibliotek 1750-1942: Trekk av en norsk bibliotekskjebne*. Oslo:
N.W. Damm & Søn, 1944.

Carl Johan Anker, *Kammerherre Bernt Ankers Liv og Virksomhed 1746-1805: Foredrag*.
Kristiania: Mallings, 1884.

Clarke, Edward Daniel. *Reise i Norge 1799*. Oversatt av Johnny Johnsen. Oslo:
Universitetsforlaget, 1977.

_____. *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*. 3.del, Vol.10.
London:1824.

Collett, Alf. *Gamle Christiania-billeder*. Christiania: Cappelen, 1893.

Costa, P. Fontes da. "The Culture of Curiosity at The Royal Society in the First Half of the Eighteenth Century". I *Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science*. Vol. 56, No.2. The Royal Society: 2002.

Coxe, William. *Reise i Norge 1784*. Oversatt av Johnny Johnsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1975.

Daidsen, Øyvin. *Bernt Anker i nytt lys*. Oslo: Cammermeyer, 1944.

Dietz, Bettina, Thomas Nutz. "The Aesthetics of Curiosity and Elite Lifestyle in Eighteenth-Century Paris". I *Eighteenth-Century Life*. 29., no. 3, 44-75, 2005.

Dunker, Conradine. *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder*. Kjøbenhavn: Gyldendal, 1871.

Edy, John William. *Boydell's Picturesque Scenery of Norway: with the Principal Towns from the Naze, by the Route of Christiania, to the Magnificent Pass of the Swinesund: From Original Drawings Made on the Spot, and Engraved by John William Edy: With Remarks and Observations Made in a Tour Thorough the Country, and Revised and Corrected by William Tooke*. London: Hurst, Robinson and Co, late Boydell and Co, 1820.

Eriksen, Anne. *Museum: En kulturhistorie*. Oslo: Pax forlag, 2009.

Fabricius, Johann Christian. *Professor I.C. Fabricius' Reise igiennem Norge i Aaret 1778*. Kjøbenhavn, 1790.

Federhofer, Marie-Theres, Hanna Hodacs red. *Mellom pasjon og profesjonalisme: Dilettantkulturer i skandinavisk kunst og vitenskap*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag, 2011.

- Findlen, Paula. *Possessing Nature: Museum, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Frydenlund, Bård. *Stormannen Peder Anker: En biografi*. Oslo: Aschehoug, 2009.
- _____. ”Anker-familien og nye elitedannelser i Christiania på slutten av 1700-tallet”. I *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge*. Redigert av John Petter Collett og Bård Frydenlund. Oslo: Andersen & Butenschøn, 2008.
- Habermas, Jürgen. *Borgerlig offentlighet: Dens fremvekst og forfall: Henimot en teori om det borgerlige samfunn*. 2.utg. Oslo: Gyldendal, 1991.
- Hammer, Christopher. *Forsøg til en norsk natur-historie*. 1.bind. Kjøbenhavn: Typographiske selskab, 1775.
- Hanseth, Ole. ”What is Actor-Network Theory?” Tilgjengelig på:
http://carbon.ucdenver.edu/~mryder/itc_data/ant_dff.html (sist 20.5.14).
- Helk, Vello. *Dansk-Norske studierejser 1661-1813*. 2.bind. Odense: Odense Universitetsforlag, 1991.
- Hodacs, Hanna. Kenneth Nyberg. *Naturalhistoria på resande fot: Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige*. Lund: Nordic Academic Press, 2007.
- Holck, Per. *Bernt Anker: Samtid, liv og forfatterskap*. Oslo: Solum Forlag, 2005.
- Hopstock, Carsten. *Bogstad: Et storgods gjennom 300 år*. Oslo: Boksenteret/Bogstad stiftelse, 1997.
- Høigård, Einar. *Oslo katedralskoles historie*. Oslo: I kommisjon hos Grøndahl, 1942.

- Johansen, Nils Voje. ”I spennet mellom ballongferd og universitetskamp: litt om Bernt Anker som naturviter.” I *Byminner* Nr. 4 – 2008. 2-11. Oslo: Oslo bymuseum, 2008.
Tilgjengelig på:
<http://www.oslomuseum.no/~oslomodz/images/stories/PDFer/Byminner/Byminner%20nr%204%20-%202008%20-%20web.pdf> (sist 15.4.14).
- Johnsen, Johnny. ”Forord”. I *Clarkes Reise i Norge 1799* (se Clarke) og *Coxes Reise i Norge 1784* (se Coxe).
- Julin, Arne. Poul Steen red. *Personalhistorisk tidsskrift*. Vol.3. København: Samfundet for Dansk genealogi og Personalhistorie, 1882.
- Kielland, Thor. *Palæet i Oslo: Constitutions værkets vugge*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1939.
- Kragh, Helge. *Natur, Nytte og Ånd 1730-1850*. I *Dansk naturvidenskabs historie*. 2.bind. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2005.
- Latour, Bruno. *En ny sociologi for et nyt samfund: introduktion til Aktør-Netværk-Teori*. København: Akademisk Forlag, 2008.
- _____. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambr., Mass.: Harvard University Press, 1987.
- Linné, Carl von. ”Naturaliesamlingars ändamål och nytta: Företal till arbetet Museum Regis Adolphi Friderici.” I *Fyra Skrifter*. Stockholm: Nordiska bibliofilsällskapet, 1939.
- Löwegren, Yngve. *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet: Ett bidrag til zoologiens historia*. Lund: Skånska Centraltryckeriet, 1952.

- MacGregor, Arthur. *Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century*. New Haven/London: Yale University Press, 2007.
- Malthus, Thomas Robert. *Reisedagbok fra Norge 1799*. Oslo: Cappelen, 1968.
- Meerman, Johan. *J. Meerman's, Hern von Dalem und Vuren, Reise durch den Norden und Nordosten von Europa in den Jahren 1797 bis 1800*. 1.del. Wien, 1811.
- Mellemgaard, Signe. "Collection, Knowledge, Network: The Copenhagen Natural History Society (1789-1805) as a 'Centre of Calculation'". I *Ethnologia Scandinavia*. Vol. 34, 2004.
- Midbøe, Hans. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760-1960*. 1.bind. Trondheim: Aktietrykkeriet, 1960.
- Moe, Bernt. *Tidsskrift for den norske personalhistorie*. 6.hefte. Christiania: Krohn og Schibsted, 1844.
- Nyerup, Rasmus. *Samling af fortjente Mænds Portraiter med biographiske Efterretninger*. København: 1806.
- Pomian, Krzysztof. *Collectors and Curiosities: Paris and Venice 1500-1800*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Rudwick, Martin. "Minerals, Strata and Fossils". I *Cultures of Natural History*. Redigert av N. Jardine, J. A. Secord og E. Spary. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Schøning, Gerhard. *Lovtale over höiædle, höiværdige og höilærede doctor og professor Johan Ernst Gunnerus*. Trondhjem: Jens Christensen Winding, 1774.

Simon, Jonathan. "Taste, Order and Aesthetics in Eighteenth-Century Mineral Collections" I *From Private to Public*. Redigert av Marco Beretta. Watson: Watson Publishing International, 2005.

Sinding-Larsen, Fr. *Den Norske Krigsskoles Historie i ældre Tider*. Kristiania: Cammermeyer, 1900.

Storsveen, Odd Arvid, m.fl. "Fornuftig kjerlighed til Fædrelandet: en analyse av norsk patriotisme mellom 1784-1801". I *Norsk patriotisme før 1814*. 1.del. Oslo: Norges forskningsråd, 1997.

Strøm, Elin. "Naturhistorie-Selskabet i København 1789-1804". Oslo: Universitetet Oslo, 2006. Finnes i DUO, digitale utgivelser ved UIO.

Topographisk Journal for Norge, 1.-3.hefte. Christiania: Jens Örbek Berg, 1793.

Treschow, Niels. *Forelæsninger over den Kantiske Philosophie*. København: Gyldendal, 1798.

Turner, G. L' E. "Eighteenth-century scientific instruments and their makers". I *The Cambridge history of Science*. Vol 4. *Eighteenth-century science*. Redigert av Roy Porter. New York: Cambridge University Press, 2003.

Wagner, Peter. "Fra kunstkammer til moderne museum." I *Nordisk Museologi*, utg. 2, 1994. 21-30. Tilgjengelig på:
<http://www.nordiskmuseologi.org/Gamle%20numre/nm%201994-2.pdf> (sist 3.2.14)

Wilse, Jacob Nicolai. *Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande, med hensigt til Folkenes og landenes Kundskab*. 1.og 5.del. København: S. Poulsens Forlag, 1790.

ANDRE KILDER

Ordbog over det danske sprog, historisk ordbog 1700-1950. Tilgjengelig på:

<http://ordnet.dk/ods>

Carsten Ankers stambok. Tilhører Eidsvoll 1814, finnes på Norsk Folkemuseum (14.5.14.).

Bernt Ankers regnskapsprotokoll for årene 1793-1797. Riksarkivet, Oslo.

RA/PA-003/F/L003/0001.

Norske Intelligenssedler: 1793/22 (29.5.1793)
                                     1796/17 (27.4.1796)
                                     1805/65 (15.11.1805)
                                     1806/46 (10.6.1806)

Bernt Ankers forelesninger: Transkribert versjon av Nils Voje Johansen. Upublisert materiale.

Originalene finnes ved Det Kongelige Bibliotek i Danmark.

Gale Digital Collections: Tekstplakat over Edward Nairnes instrumenter og butikk.

FORKORTELSER

RA – Riksarkivet, Oslo.

SNL – Store Norske Leksikon.

NBL – Norskbiografisk Leksikon.

NS – Naturhistorie-Selskabet.

DKNVS – Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

RS – The Royal Society.

